

Fx630 11.e Póly H. J

ÚJ FOLYAM XXVII. 11-12. SZÁM

2018. NOVEMBER-DECEMBER

MAGYAR SZEMLE

— KÉTHAVONTA AZ EGÉSZ LÁTÓHATÁR —

MISKOLCZY AMBRUS: Erdély a román nemzettudatban • GYULAI GYÖRGY: 1968 – magyar részvétel a csehszlovákiai invázióban – DURAY MIKLÓS: Herczegh Géza szobrának avatására • NICHOLAS PARSONS: Kétszeres hurrá Jánisz Varufakisznak! • BRENNER JÁNOS: A kancellár ősze • JESZENSZKY GÉZA a magyar–ukrán viszonyról • A magyar fotó és a nagyvilág – új magyar fotótörténet 1840–1989 • Nemzeti építészet: ZRUMECZKY DEZSŐ és MENDE VALÉR

ÚJ KIADVÁNYUNK

A Magyar Szemle Könyvek új kötete Borsi-Kálmán Béla *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia – Egy állameszme etnogenezise*, mely a szerkesztőségben kedvezmény-nyel megvásárolható.

HÍREINK

2018. december 6-án tartottuk Kulin Ferenc: *Forradalom helyett* című tanulmánykötetének bemutatóját, melyen a szerzővel Alexa Károly irodalomtörténész, Gróh Gáspár főszerkesztő és Stamler Ábel szerkesztő beszélgetett.

2018. október 8-án került sor a *Kodolányi Gyula világa* című kötetünk bemutatójára. A könyv Kodolányi Gyula műveiről 1982–2017 között megjelent, kötetbe rendezett tanulmányokat és méltatásokat adja közre. A rendezvényről készült felvétel megtekinthető a honlapunkon elhelyezett linke kattintva.

*

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magyszemle.hu>

ELÉRHETŐSÉGEINK

Főszerkesztő (Gróh Gáspár), szerkesztőség: msza@magyszemle.hu

A szerkesztőbizottság elnöke: kodolanyigyula@magyszemle.hu

Terjesztés: msza2@magyszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, Bollobás Enikő, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza (elnök), Fodor István, Gróh Gáspár, Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti
Művelődési
Intézet

MFB 25 ÉV
MAGYAR
FEJLESZTÉSI
BANK

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Gróh Gáspár*

A szerkesztőbizottság elnöke:

Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: *Czakó Gábor, Egedy Gergely, Granasztói Péter, Horkay Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Szekér Nóra, Szmodis Jenő, Tonk Márton*

Olvasószerkesztő: *Pápai Luca*

Szerkesztő: *S. Király Béla, Stamler Ábel*

Online szerkesztő: *Horváth István*

Tördelés: *Dombi Viktória*

Korrektor: *Kiss István*

ÚJ FOLYAM XXVII.

2018/11–12. SZÁM

<i>KODOLÁNYI GYULA</i>	<i>Grünewald, Burke és Illyés</i> – <i>Halál, feltámadás, és a lélek hangjai</i>	3
<i>MISKOLCZY AMBRUS</i>	<i>Mit jelent Erdély a román nemzettudatban?</i> – <i>Miért lett román nemzeti ünnep december elseje?</i>	6
<i>GYULAI GYÖRGY</i>	<i>Fél évszázada... 1968.</i>	17
<i>DURAY MIKLÓS</i>	<i>Herczegh Géza emléke és utóélete szülőföldjén</i>	27
<i>BENYHE ISTVÁN</i>	<i>Magyarország helyzete és ami abból következik</i> – 2. rész	32
<i>GRÓH GÁSPÁR</i>	<i>Széljegyzetek egy fontos regényhez</i> – <i>Nádas Péter: Világító részletek – 2. rész</i>	44
<i>NICHOLAS T. PARSONS</i>	<i>Kétszeres hurrá Jánisz Varufakisznak!</i> (<i>Hegyi Pál fordítása</i>)	59

1% METAFIZIKA

<i>MIKES IMRE</i>	<i>Kolozsvár, 1918. december 22.</i>	70
-------------------	--------------------------------------	----

KÖRKÉP

BUKOVSZKI PÉTER	<i>Egy könyv, amely alapművé válhat</i> – <i>A magyar fotó 1840–1989</i>	72
LUDMANN MIHÁLY	<i>Építészek a nagy háborúban</i> – <i>Zrumeczky Dezső és Mende Valér</i>	79
CSABA LÁSZLÓ	<i>Számadás</i> – <i>Bod Péter Ákos új kötetéről</i>	86
BRENNER JÁNOS	<i>A kancellár ősze</i> – <i>Választások előtt és után</i>	91
JESZENSZKY GÉZA	<i>Mi lett a magyar–ukrán barátságból?</i>	96
SZERZŐINK		109

Lapszámunk illusztrációit a Látóhatár Kiadó gondozásában megjelent A magyar fotó 1840–1989 című kötetből, a kiadó segítségével, illetve Ludmann Mihály jóvoltából közzétehetjük. A borítón Kinszki Imre: Járókelő. Tükröződés az utcaköveken című fotója látható (1932, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény, Budapest)

KODOLÁNYI GYULA

GRÜNEWALD, BURKE ÉS ILLYÉS

Halál, feltámadás, és a lélek hangjai

Vannak a léleknek váratlan mozdulatai, amelyek készülődéséről tervező tudatunk mit sem sejt. Tervezünk, de a lélek csöndben már rég határozott, és lép, ha eljön az ideje. Így nyúltam, ilyen önkéntelen biztossággal, Minden-szentek előestéjén a vékony füzet után, amely az éjszakai olvasóasztalkámon sorakozó válogatott könyvek közé becsúsztatva várta, hogy egyszer ismét reá kerüljön a sor. Matthias Grünewald *Isenheimeri oltárának* illusztrált leírása ez, színhű reprodukciókkal és a colmari múzeum kurátorának avatott szavaival.

Hónapok óta nem nyitottam ki ezt a könyvet, pedig nagyon szeretem. Miért éppen ma este, miért éppen ezt? Miről is szól ez a kettős ünnep? Halottainkról, élő szellemükről, s a halálról, gondoltam természetes reflexszel. A könyv borítóján az a kép látható, az *Isenheimeri oltár* tíz festett fatáblájának egyike, amelyet földbe gyökerezve bámultam hosszú percekig, amikor végre szemben állhattam vele a colmari templom-múzeumban – ötven évvel azután, hogy először láttam másolatát a Grünewald-életmű Phaidon-albumában: „A Feltámadás”. Miért a feltámadás jut eszembe, a Krisztusé, ezen a novemberi estén – hisz hova tűnt már Húsvét tavaszideje?

A felnyílt kriptából magasba emelkedő Krisztus jobb bordái között, kezein és lábfejen ugyan ott láthatók a szívbe döfő lándzsának és a megfeszítés szögeinek nyomai, mégis, ahol a piros-sárga lepelből kilátszik a test, a könnyedén lendülő egészséges férfi gyönyörűen formált tagjait – izmos, de kecses karjait és lábait, szép nyakát látjuk. Elgyöngültségnek, halálnak, enyészetnek itt semmi jele. A lepel kívül piros, fonákján narancssárga, s ezek a színek belesimulnak a valaha is festett legkülönösebb óriás-glória színeibe. Mintha hatalmas esti Napkorong égne Krisztus feje körül, melynek színei a sárgából a pirosba futnak át észrevétlen átmenetekkel, s a gömb piros szélén a kékből a feketébe áttűnő égbolt kezdődik, meghintve a kozmosz arany csillagaival. Krisztus teste maga is nagyrészt már e Nap-glóriába emelkedett, mintha az ő enyhén behajlított karjai tárnák egyre nagyobbra a lenyűgöző gömböt. Huysmans, aki jó száz évvel ezelőtt az *Isenheimeri oltárt* kiemelte a feledésből a modern kor számára, azt mondja: „az isteni Krisztus-arc emanációja ez a fénygömb, amelybe lassan beleoldódnak az arcvonások.”

Krisztus lábai viszont még csak méternyire lebegnek a kripta nyílása felett. A gyolcs halotti lepel itt még eredeti fehér színében hullik le a lábszárról, de hátrébb-feljebb, a test árnyékában redői már a glória vörös és az ég kék színeit viselik sötétebb, hidegebb színekkel. A két lepel mintegy a Napszél viharában, színviharban örvénylik egymásba csavarodva Krisztus mögött. A kép felső részének ereje félelmetes, semmihez sem hasonlítható. Egy darabig ügyet sem vetünk a kép aljában földhöz csapódó, a semmibe kizuhanó három

páncélos őrre, pedig nyilvánvaló, hogy a kép viharzó hatását, Ég és Föld itt megfestett szélsőséges teljességét e bravúrosan megfestett középkori zsoldosalakok, a Rossz bukott erői is fokozzák.

„A glória, mint roppant nagy és villámsebesen pörgő korong szinte magával sodor bennünket, ki a képből, fel a magasba, külső és belső végtelenbe” – így jellemzi az élményt Karátson Gábor, a festő-író 1975-ös, *Hármaskép* című, ihletett könyvében, ahol hosszasan időzik az *Isenheimi oltár* és alkotója, az alig ismert életű nagy mester elemzésénél. Azt írja *A Feltámadásról* összefoglalásul: „a kör tökéletességébe foglalt emberalak már megdicsőülten, az égi-földi élet már megvalósult totalitásaként, ellenállhatatlan erővel emelkedik a magasba: kelő Nap.”

Huysmans így összegzi e képet, s vele tartok: „Grünewalddal a legvégletebb misztika birodalmába emelkedünk, és megpillantjuk, a szín és a vonal elemei révén, amint az Istenség szinte tapinthatóan bukkan elő testi héjából.” Ebben a minőségében első és egyetlen ez a festmény Európa művészetében: a testit és a szellemit soha festő nem tudta így, egymásban megmutatni ugyanazon a vásznon.

Egy mindenszenteki csendes eszmefuttatásban nincsen helye a tudálékoságnak – Grünewald e két méltatóját most a magam megrendültségének hűbb tolmácsolására idézem. Ráadásul Karátson Gáborral baráti és szellemi kapcsolatok kötöttek össze éveken át.

Grünewald oltárkép-együttese visszavezet bennünket a mostani ünnep sötét oldalához, a halálhoz s az azt megelőző szenvedéshez is. Akik ismerik e képeket, elsőnek a *Megfeszítettésre* emlékeznek vissza, mert a 20. századi történelemmel megvert európai ember számára a gonoszság és az elesettség az erősebbik, mindennapos valóság. És valóban Grünewald a megkínzott test és a mély, kétségbeesett gyász ábrázolásában is páratlan tökélyig jutott – az anyaság szentségétől átszellemült madonnái ellenpontjaként őt voltaképpen szomorú, és a romlás kérlelhetetlenül pontos szemű mestereként tartják számon. Így teljes az ő világa, fényvel és sötétséggel. Az ostorcsapások vérátütéseit viselő Jézus és a Szent Antalt sanyargató groteszk állati-emberi szörnyek modelljeit az isenheimi apátság középkori nyavalyákkal vert betegek közül választhatta ki, akiket a Szent Antal-rendi barátok – az oltárkép megbízói – hivatásuként ápoltak kórházukban.

November 2-án, Halottak Napján este a Farkasréten mégis a fénygömbbe emelkedő Jézus jut az eszembe, nem a szenvedő. A sötét temetőben a láthatatlan sírokon világló ezernyi mécslángban Grünewald Napkorongját látom viszont, az eltávozottak élő lelkének lángját. Illyés Gyula *születésének ma este van az évfordulója* – sírjánál elmondunk egy Miatyánkot, előbb brit barátunk az övét, angolul. Lenyűgözi őt a farkasréti látvány sugallata – bárcsak összejönne egyszer évente az angolok, az amerikaiak is így, ismeretlenek, együtt emlékezve csendes elmélyültségben, mécsesekkel a maguk és egymás halottaira és a lélek halhatatlanságára. John már tudja, most nemrég olvasta egy 1956-os emlékezésben, hogy a magyaroknak kétszeresen szakrálisává avatta az

október 23. és november 11. közti időszakot a forradalom és szabadságharc emléke. Mert 1956. november 1-én és 2-án lett természetessé a szokás, hogy halottaink ünneplésekor a forradalomra is emlékezünk, s attól fogva Mindenszentek és Halottak Napja évről évre néma tüntetéssé lett a Kádár-kormány ellen – ha másképpen nem, az ablakokba tett mécsesekkel. Az emlékezésben azt is olvashatta John, hogy éppen ezekben a napokban tárgyalt Kádár és Münnich Moszkvában a forradalom kormányának fegyveres leveréséről. Halottak Napján az ölésről. Mert hozzá tartozik az ő arcképükhöz, hogy számukra az életben semmi sem volt szent, és pribékeik arccal lefelé dobták jeltelen sírgödrökbe a kivégzettek dróttal összekötözött holttesteit.

Ha egy költő november 2-án, a mécslángos estén születik, az életreszólóan jegyzi őt el képzeletében és munkásságában egyszerre a születéssel és a halállal – ahogy át is érezzük Illyés *Sápadt nő egy kis szobában* című klasszikus, korai versében. Valóban, kevés költő szerette jobban az életet, mint ő, a minden embernek kijáró, kis fényekkel világító életet – de a két megszállás, a második Trianon és a levert forradalom árnyéka idős korára besötétítette egét, és a halálnak s a nemzet pusztulásának témái eluralkodtak verseiben.

Figyelemre méltó konstellációba emelte ezt a kettős ünnepet angol barátunk, aki a temetőben keveset szólt, a lélek csendjében barangolva mellettünk a sírok között – de mostanra már meg is írta mindenszenteki vezércikkét a *Hungarian Review*-nak. Ebben ott a farkasréti élmény, a virágos-koszorús síremlék és az ezernyi mécsláng a sötétben. Majd a nagy konzervatív gondolkodó, Edmund Burke híres idézetéhez fűz kommentárt, a nemzedékek együttműködéséről a nemzeti tudatban: „együtműködéssé lesz, nemcsak az élőké, hanem az élőké, a holtaké és születendőké is.” Amihez John hozzáteszi: „Az élőknak táplálniuk és óvniuk kell ezt az együtműködést, mígcsak ők is át nem adják ezt a kötelességet a következő nemzedéknek.” S így summázza a magyarok mindenszenteki gyertyás emlékezését: „Számukra az ország nem darwini küzdelem színtere egyének és közösség között, hanem Burke együttműködése, amely minden osztályt és nemzedéket összeköt. És ezt az együtműködést minden évben megújítják.”

Illyés Gyula, ha élne, azt mondaná: így legyen.

MIT JELENT ERDÉLY A ROMÁN NEMZETTUDATBAN?

Miért lett román nemzeti ünnep december elseje?

1918. december 1-jén Gyulafehérvárt a magyarországi, bánáti és erdélyi románok nagy nemzetgyűlése kimondta az egyesülést a Román Királysággal. 1990-ben ezt a napot határozták meg nemzeti ünnepként. A kérdés, hogy miért lett román nemzeti ünnep december 1-je, megfordítható: miért nem volt az 1990 előtt? És kérdés kérdést vonz: Mit jelent Erdély a román nemzettudatban? Milyen szerepet játszanak Erdély lakói nemcsak a román, hanem a német és a magyar nemzettudatban? A válaszok keresése visszavisz a múlt homályába, a modern idők hajnala felé. Először is ahhoz a kérdéshez vezet, hogy mikor és miként nevezték meg Erdélyt magyarul, németül és románul? Látszólag felesleges filologizálás. Lehet, unalmas is. De tanulságos, miután ma egyre többen beszélnek Erdély párhuzamos történeteiről, ami azt is jelzi, hogy a klasszikus historiográfiai unalomtól eljutottunk a posztmodern historiográfiai impotenciáig a különböző verbális agressziókon keresztül. Végül is ez a fő téma.

Erdély megnevezése

Már itt kezdődnek a bajok. A román nemzeti identitás egyik elemzője, Sorin Mitu vallomásos tanulmánykötetében – *Az én Erdélyem* – élcelődött is a román és a magyar Erdély-könyvek címén, mert a román címek – *Egy szó Erdélyről; Mi az az Erdély?; Erdély ősi román föld; Erdély és megint Erdély* stb. – nyugtalanságot, kényszerképzeteket és frusztrációkat rejtenek magukban. (Tegyük hozzá, hogy az olyan kiváló történész, mint David Prodan, amikor – *Erdély és megint Erdély* címmel – megírta válaszát a háromkötetes magyar *Erdély történetére*, mélyen a maga színvonala alatt teljesített, de azok is, akik a szerző halála után kiadták a kéziratát.) A magyar könyvek címében viszont – Mitu szerint – az Erdély szó mágikus erővel hat, az érdeklődés garantált.¹ Korábban így volt, a háromkötetes *Erdély története* megismételhetetlen siker. De például a *Jozefinizmus Tündérorszámban* még a szakemberek ingerküszöbét sem érte el, márpedig elegáns könyv, és az eddig ismeretlen vagy eddig rosszul kiadott népszerűskimutatások korrekt változatai CD mellékleten tanulmányoz-

¹ Sorin Mitu: *Transilvania mea*. 9. Magyar fordításban is megjelent (*Az én Erdélyem*. Marosvásárhely, 2017.), de nincs meg az OSZK-ban.

hatók.² A munka – a demográfiai források szakszerű kiadásával – egy régi történelemszvitában vág rendet. A vitakérdés az volt, hogy a 18. századi erdélyi román többség déli és keleti bevándorlás eredménye-e, vagy sem. Mi tagadás, a magyar történészek túllóttek a célon, amikor a román bevándorlást eltúlozták. Ez a fajta professzionális dilettantizmus azért is káros, mert könnyen félrevezetheti a politikusokat, például magát Horthy Miklóst is, aki állítólag 1941 őszének elején önmagából kifordulva a budapesti román követet tanította ki, amikor előkapott egy francia térképet a románok 18. századi bevándorlásának érzékeltetésére, többek között azt is kiáltva: „... íme jogaink bizonyítéka!”³ Válaszként olyan román munka született, amely gondosan nem tisztázott semmit, csak azt, hogy a magyar történetírásban milyen fonákul és forráskritika nélkül kezelik a különböző népességszámokat.⁴ Amikor Varga E. Árpáddal könyvünket készítettük, még lázba hozott egy-egy új forrás feltárása, de ma már más izgatja azt az egyetlen román kollégát, aki beleolvastott az előszóba, éspedig az, hogy József császár annyira megtanult románul, hogy anyjának a szemébe vághatta: „Fututz Muma ta!” (B... meg anyádat!). A jelen lévő és románul is tudó Brukenthal Sámuel tartományi kancellár, majdani erdélyi gubernátor – hiába kérte az uralkodónő – nem fordította le a császár mondását, hanem annak kijelentésével vágta ki magát, magyarázza meg Ófelsége azt, amit mondott. De maradjunk inkább Erdély megnevezésénél.

Minek? Rajta van az interneten – mondhatná valaki. Éppen azért, ugyanis rosszul van. Az igaz, hogy az Erdély szó első alakja Erdő elve, ez az *erdő* és az *elü*, *elv* határozószó összetétele, és erdőn túli területet jelent. Csak kérdés, hogyan állunk az erdő felől, és melyik erdőről lehet szó. Aki a Magyar Alföldről néz keletre, a Meszes és az Érchegység erdeit látta. Anonymus is így tett, és meséjében innen indította a magyar harcosokat *Erdeuelu*, azaz Erdély elfoglalására. Első és felülmúlhatatlan történelmi regényírónk úgy okoskodott, mint nem egy nyugati kortársa, a helynevekből következtetett ki különböző történeteket, jelesen Erdély meghódítását. Csakhogy, ami Erdélyt illeti, amikor eleink ezt a területet megnevezték, nem a magyar Alföldről, hanem még Etelközből jöttek, a Szeret, a Prut, a Dnyeszter mellékéről néztek nyugat felé, erdő alatt a Keleti-Kárpátok erdőségét értették.⁵ A 11. század végétől a latin oklevelekben az, amit Erdélynek nevezünk: „erdőn túli föld”, „erdőn túli részek” vagy „rész” („terra ultra silvam”, „pars transsilvana”, „partes transsilvaniae”, „terra transsilvana”), a 15. század közepén jelenik meg a Transsilvania, azaz Erdélyt jelentő alak.⁶ Németül Siebenbürgen, azaz Hétvár. A 14. századi *Ké-*

² Jozefinizmus Tünderországban. Erdély történelmi demográfiájának forrásai a XVIII. század második felében. Budapest, 2013. (CD mellékletben a statisztikai táblákat készítette E. Varga Árpád, a források magyarázatát Miskolczy Ambrus) In *Erdély történelmi demográfiájának forrásai a XVIII. század második felében. I–III.* (a statisztikai táblákat készítette E. Varga Árpád, a bevezetést és a források magyarázatát írta Miskolczy Ambrus). Csíkszereda, 2013

³ Constantin Argetoianu: *Însemnări zilnice*. IX. 2008, București, 291.

⁴ D. Prodan: *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*. 1944, Cluj.

⁵ Benkő Loránd: *Az ómagyar nyelv tanúságtétele*. 2002, Bp., 53.

⁶ Gyórfy György: *Anonymus. Rejtély vagy történelmi forrás?* 1988, Bp., 8.

VERESS FERENC: Kolozsvári magyar katonák, 1870-es évek (Erdélyi Fotográfiai Múzeum Egyesület, Csíkszereda)

pes Krónika szerint Erdélyt azért nevezték így, mert az ott lakók feleségeik és javaik védelmére hét várat építettek. Az erdélyi szászok természetesen azt vallották, hogy a maguk által emelt várakról nevezték el az országrészt. Valójában Nagyszebenről,⁷ mint ezt egyik nagy írástudónk, Hunfalvy Pál megfejtette: „Siebenbürgen (eigentlich Zibinbürgen, von der Burg Zibin des heutigen Hermannstadt)”.⁸ Erdély román neve – Transilvania – a latinból jött, román köznyelvi alakja: Ardeal pedig a magyarból. Ez először egy 1432-es oklevélben bukkan fel, mint Ardeliu⁹ – ha igaz. A népi etimológiája tény, autentikus fülnyelvészeti termék: Arde deal = ég a domb-ból jön. Máglyákat gyűjtöttek a dombokon, hogy hírt adjanak az ellenség jöttéről.¹⁰ Ma is jönnek. És jönnek-mennek a könyvek. Sorin Mitu szerint az Erdély-irodalom termékeiből olyan könyvtár-Leviathán állna össze, amely felfalná olvasóit.¹¹ Nem kell aggódni, a könyvek esnek egymásnak. Mert Erdély „gyermekéi” falták fel egymást, ha úgy hozta a sors, amely olykor éppen olyan ki- és beszámíthatatlan, mint a történések és a tündérek.

Az erdélyi valóság sokarcú, mint elhíresült megnevezése: „... Tündérország. Erről azt mondják, hogy személyesítője Tündér Ilonának” – olvashatjuk Gyarmathy Zsigáné 1900-as mesekönyvében.¹² Móricz Zsigmond *Tündérkertje* ezt az idillikus képzetet is erősítette, bár azt is megmutatta, hogy a 17. századi emberek tudták, a tündérek veszélyes lények, ahol jelen vannak, minden veszélyesen bizonytalan és csalóka. Az ifjú Makkai László, aki az írónak anyagot gyűjtött, sejtelmesen fejtegette, hogy „a soknevű Erdélynek talán ez a legtöbbet mondó neve. Titokzatos; kalandorok, költők és államférfiak képzeletét izgató tündérország, mely vad és ellenséges arcát mutatja annak, aki nem ismeri a bűvös szót; de mintegy varázsütésre virágba borul, megnyitja kincsrejtő hegyeinek tárnáit, és engedelmesen túri, hogy rakoncátlan vizeit ráncba szedjék, földjét ekével hasogassák, és hátán városokat építsenek, ha az, aki hozzá közeledik, felismeri, magáévá teszi örök hivatását.”¹³ Aki ezt írta, a maga módján komolyan gondolta, és tett is a román történelem és a kor nyelvén szólva „a román lélek” jobb megértéséért, és olyan szépen értekezett a havaselvi kolostorokról, hogy Rónay Györgyöt megerősítette abban, hogy „egymás objektív »lényegi« megismerése, egymás történetének, alkotó megnyilatkozásainak vizsgálata feltétlenül el fog vezetni a megértés útjára”.¹⁴ Olyan jól megismertük egymást, hogy Makkait háborús bűnösneként kérte ki a kommunista Románia. Aztán amikor már biztonságban betehette a lábát szülővárosába, Kolozsvárt rosszul lett a vá-

⁷ Binder Pál: A „Siebenbürgen” fogalom jelentésváltozásai. *Századok*, 1992. 3–4. sz. 355–381.

⁸ OSZK, Levelestár: Hunfalvy Pál levele ismeretlennek. 1860. dec. 1. Bp.

⁹ Ștefan Pascu: *Voievodatul Transilvaniei*. I. 1972, Cluj, 22.

¹⁰ Kedves román barátaim szíves közlése.

¹¹ Mitu: *Transilvania mea*, 9.

¹² <http://mek.oszk.hu/08400/08407/08407.htm> (2018-09-08)

¹³ Makkai László: *Tündérország*. 1940, Bp., 4.

¹⁴ Rónay György: *Két világ határán*. In *Uj kor*, 1936. 119.

rosépités láttán, és az jutott eszébe, ahogy Teleki Pálnak az 1940-es határok kijelölésében segédkezett.

Közben azonban Makkai László – többek között – írt két Erdély-történetet, egyet magyarul még 1944 előtt, egyet utána franciául, amely a békeszerződésre való készülődés mellékterméke volt.¹⁵ Aztán gyorsan papírra vetette a *Magyar–román közös múltat*, és miután többmillióos honorárium ütötte a markát, elrohant a sarokra, és vett belőle fél kiló túrót. A két nemzet múltjának összefonódásáról azóta sem írtak ilyen kiegyensúlyozott munkát. Ki lehet belőle olvasni azt a magyar illúziót is, hogy ha a magyar kormányzat a nemzetiségekkel szemben megértőbb politikát folytatott volna, nem következett volna be Trianon.¹⁶ Egyébként ezt az „illúziót” akár a román nemzeti egység elkötelezett híve, Silviu Dragomir is némileg hitelesítheti, amikor 1943-ban – átérezve a december 1-jei aktus nagyságát – arról írt, hogy Jászi Oszkár az 1910-es években „az erdélyi románok igaz ügye mellett emelte szavát, és olyan megoldásokat javasolt, amelyeket ha elfogadtak volna a magyar kormányok, a két nép közötti viszonyt egészében megváltoztatták volna”.¹⁷ A *Magyar–román közös múltat* más illúzió sugalmazta: a békekötés után meg kell találni a demokratikus világ követelményeinek megfelelő *modus vivendit*, történelmi lelkiismeret-vizsgálatra és realizmusra van szükség. Ennek jegyében valamiféle spontán konszenzus kezdett kialakulni. Román részről Gheorghe I. Brătianu, egykori jobboldali politikus, a történeti-nemzeti vitairódalom szenvedélyes művelője olyan Erdély-konceptiót dolgozott ki, amely sokban hasonló volt a *Magyar–román közös múltéhoz*. Csakhogy ez a mű már csak Párizsban jelent meg, az emigráció francia folyóiratában, évtizedekkel később, és bár a szerzőnek ma kultusza van, azért is, mert 1953-ban börtönben verték agyon, említett munkája románul nem látott napvilágot, magyarul is csak az egyik fejezete.¹⁸ A magyar és román történész abban talákoztak, hogy Erdélynek pozitív transzfer szerepet tulajdonítottak a rendi alkotmányosság Kelet felé való közvetítésében. Ez még a magyar kultúrfölény-szemléletbe belefér, de megkérdőjelezi a román szenvedéstörténeti sémát, amelyben az erdélyi rendiség kifejezetten románellenes összeesküvés. Csakhogy Brătianu a hazai történeti táj fölé emelkedve úgy látta, hogy a feudálisnak nevezett alkotmányos formák és a nemesi előjogok a modern alkotmányos formák és az emberi jogok szerves előzményei, csirái. Ebben az esetben joggal beszélhetünk magyar–román historiográfiai spontán konszenzusról, de erre jött a kényszerkonszenzus, az osztályharc, itt a történészek átsorolásával, ott, Romániában a börtönnel...

Úgy tűnik, az Erdéllyel foglalkozó történészek – ha kilépnek bizonyos keretekből – szendvics helyzetben vannak, vagy belerohadnak, vagy megpróbálják magukat kirágni, amíg tudják. Ami Gh. I. Brătianuét illeti, a helyzet pikantériája, hogy a havaselvi „uralkodó” oligarcha dinasztia tagja, apja

¹⁵ Makkai László: *Erdély története*. Bp., 1944.; Ladislav Makkai: *Histoire de Transylvanie*. 1946, Paris.

¹⁶ Mitu: *Transilvania mea*, 95.

¹⁷ Silviu Dragomir: *Un sfert de veac dela unirea Transilvaniei*. 1943, Sibiu, 21.

¹⁸ Gheorghe I. Brătianu – Makkai László: *A Tündérváros. Grădina zinelor*. 1994, Bp.

Nagy-Románia megteremtője, az a I. I. C. Brătianu, akinek egyik témánkba vágó megnyilatkozása szállóigévé vált: „Akarom Erdélyt, de erdélyiek nélkül!” Tehát visszatértünk az előljáróban felvetett kérdésekhez.

Mi az az Erdély?

A válaszok a technika és a líra körében mozognak; többségük a két kör metszéspontjában burjánzik. Leegyszerűsítő példával élve, az egyik pólust Teleki Pál, a geográfus (és munkatársai), a másikat Lucian Blaga, a költő (és népes olvasótábora) fémjelzi. Pontosabban két mű fémjelzi: a címe miatt is mára elfelejtett *Magyar föld, magyar faj* impozáns „munkaföldrajzi” kötetei és a közepes méretű, de annál sikeresebb *A mioritikus tér* című filozófiai esszé. Ez az ellentét pár a két világháború közötti magyar és román szellemi élet különös paradoxona, mert nálunk az embertudományok közül a szociológiát száműzték, Romániában pedig kifejezetten pártolták. A „munkaföldrajzi” nemzetközi összehasonlításokból számunkra és a rendszer számára csak kedvezőtlen következtetések adódtak. És ha némileg teret nyithatott ez a szemlélet a kultúrfőlény és kultúrlejtő képzeteknek, nem ez volt a célja, miután a megismerés igényéhez kapcsolódott. Íme, milyen mércével mérték: „Az európai műveltség és polgárosodás teljességét az erkölcsi, szellemi, társadalmi, gazdasági mérőléceken elért fokozatok szintézisével kell megállapítani.” A műveltség és polgárosodás, a haladás „kohóterületeként” a Liverpool–Berlin–Lyon háromszöget határozták meg. Ennek geometriai középpontja Bruxelles. Ha innen egy ezer kilométeres kört húzunk, megkapjuk a teljes kultúra területét, természetesen elmosódó határokkal. A körhatár Skócián, a Pireneusokon, Rómán, Budapesten, Varsón és Oslón megy át. A harmadik gyűrű az Ibériai-félszigetet, Dél-Itáliát, Magyarország keleti felét, Lengyelországot és a Baltikumot öleli fel, Görögországgal együtt. A negyedik övben „az európai művelődés és polgárosodás által csak kevéssé felszínesen ellepert” területeket találunk: a Balkánt, Kis-Ázsiát, Oroszország európai részét és Skandinávia északi harmadát. Az egészet pedig „ősfejlődésű” tájak szegélyezik. Ebben a szemléletben meghatározónak minősült az, hogy egy adott terület milyen helyet foglalt el a felvázolt „gyűrűs szerkezetben”. A régiók kölcsönhatásainak dinamikáját így látják: „A munkaföldrajzi állapot annak az időpontnak függvénye, amely időpontban az országra rácsap a műveltségnek és polgárosodásnak valamely meghatározott, az európai központból kiindult hullámgyűrűje”. A társadalmi tényezők helyett tehát elsősorban az időtényezővel dolgozott a munkaföldrajz. És ez éppen Erdély elhelyezése kapcsán érhető tetten: „A Beszkidek és általában egész Erdély gazdasági élete egy újabb lépcsővel lejjebb van, mint a Felföldé. A lemaradást sehol sem lehet megokoltabban az időtényezők számájára írni, mint itt. A gazdasági élet tartalmi megduzzadásának hulláma és ezzel tájatalakító munkájának elevensége úgy áramlik, verődik, hömpölyög Európában nyugatról kelet felé, akárcsak az atlanti szél vagy a népek eszményei. Erdély kétszáz kilométerrel, vagyis fél évszázaddal távolabb van a teljes

ORBÁN BALÁZS: Kézdivásárhely piactere, 1864 körül
(Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Igazgatósága, Marosvásárhely)

kultúra területéről, mint a Felföld”. A válasz a kérdésre, hogy mi is az az Erdély, a következő: „Egészében nemcsak egyetlen gazdaságföldrajzi táj, amint képeinek és jellemének egysége után következtetni lehetne. Erdély több tájból összeszövődött ország gazdaságföldrajzi értelemben is.”¹⁹

Ezt a szemléletet képviselte Makkai László az 1946-os francia nyelvű *Erdély történetében*. Amikor az 1980-as években egy amerikai antropológus az erdélyi falu – pontosabban Bencenc – világát nagyító alá vette, kétéves terepmunka eredményeképpen elkészült munkájában kifejezetten hangsúlyozta, hogy Makkai említett könyvében ragadta meg a legjobban Erdély individualitásának lényegét.²⁰ A magyar szerző ugyanis Erdélyt háromfelé, a kelet-európai sztyeppék, a Balkán és Közép-Európa felé nyitott egységként írta le, amely egymástól elkülönülő ökoszisztémákból áll, és ezeknek megfelelő – egymást kiegészítő, egymásra épülő és egymásba ékelődő – életformák jellemzik, ami politikai síkon is érvényesül – mint látni fogjuk egy-két példán.

Erdély tehát sokszínűsége miatt érdekes. A nyugati és a keleti kereszténység zónái fedik át egymást, archaikus és modern életformák szoros és egymást kiegészítő valósága jellemezte. Többen is szóvá tették, hogy sehol sem él Európában ilyen sok etnikai közösség egymás mellett és egymásba ékel-

¹⁹ Prinz Gyula: *Magyar Földrajz: A magyar munka földrajza. III. Bp.*, [1938.] 30., 182.

²⁰ Katherine Verdery: *Transylvanian Villagers*. 1983, Berkeley–Los Angeles–London, 20. (Ismertette Miskolczy Ambrus: *Ethnographia*, 1985. 2–3. sz. 432–434.)

ve, sokféleképpen strukturálva. Munkaföldrajzi megfogalmazásban: „Régi, magas műveltség és ősi kezdetlegesség, valamint mindkettőnek a táj képén kirajzolódó nyomai, a Kárpát-medencében sehol sem kerülnek olyan szoros közelségbe”, mint Erdélyben.²¹ A mindenkori főhatalom a maga módján igyekezett homogenizálni a számára zavaró valóságot. A művész kihasználni vagy átmagyarázni. Bartók Béla a román folklórban az emberiség ősi, közös nyelvét kereste a román faluban, Lucian Blaga az örökkévalóságot. Természetesen megtalálta. Igaz, modernizálódó faluban született, Lámkeréken, ahol éppen apja – az ateista pap – beszélt rá a népet a tagosításra, és akik meg tudtak kapaszkodni, a káposztatermelésből jól megéltek, akik nem, a család életére törtek, amikor a fűtésre szánt kukoricacsutkába puskatöltényt dugtak, és a véletlenül múlt, hogy amikor befűtöttek, a tűzijáték nem halállal ért véget. A költői ihletet ez nem zavarta, hiszen ki akart lépni az időből, először mint költő fedte fel a román faluban az örökkévalóságot, aztán mint filozófus a metafizikában. Spekulációinak örök terméke: „a mioritikus tér”. Ez a tér hegy-völgyes táj, Blaga szerint a pláj (plai). A szó addig fennsíkot, hegyi rétet, domboldalt, hegyi utat jelentett. A költő új jelentést adott neki, és ennek az előzménye Vasile Alecsandri 1850 körül átdolgozott népballadája, a *Miorița*, magyarul *A bárányka*. Ez úgy indul, hogy: Pe-un picior de plai, / Pe-o gură de rai. (Plájnak [hegynek] lábánál, / Égi kapunál) [Gelu Păteanu fordítása] három pásztor találkozik. Ketten összeesküsznek a legkisebb ellen, hogy kifosszák. A Bárányka elmondja gazdájának, hogy mi készül ellene, mire ez végrendeletként meghagyja hű állatkájának, mondja azt, hogy feleségül vett egy királylányt, és: Am avut nuntași / brazi și păltinași, / preoți munții mari, / pasări lautari, / pasărele mii, / și stele făclii (Násznépem vala / Fenyő s jávorfa, / Papok – hegyorjások, / Madár muzsikások, / Ezrével madárka / S tenger csillag fáklya [Gelu Păteanu fordítása]).

Blaga szerint „az elhangzott metaforáknak köszönhetően mindez új jelentést kap: mintha az egész természet »templommá« válna” – a mioritikus térben, amely nem egyszerűen földrajzi táj, hanem valósággal szakrális tér, mert ebben a román kollektív tudatalattiban a fel-le mozgásra való igény találkozik a terep adottságaival, és örök nászra lép. A mioritikus tér képzete az örök Románia eszményét metafizikai magasba emeli, „a Dnyesztertől a Tiszáig” politikai szólamát.²²

Blaga mioritikus tere megkoronázza mindazokat a spekulációkat, amelyek Erdélyt feloldják a román térben, Románia regionális különbségeit igyekeznek elmosni vagy átesztétizálni. Nem véletlen, hogy Blaga könyvét egy-egy derék vasgárdista a leglegionáriusabb könyvnek tartja, Ceaușescuéknak is tetszett, a filozófus Constantin Noica, aki miután letöltötte a maga börtönbüntetését, azt a feladatot is megkapta, hogy Nyugaton adja ki valamilyen nyugati nyelven. Végül 1990 után ez sikerült Párizsban, de a kiadó csak azért

²¹ Bulla Béla, Mendöl Tibor: *A Kárpát-medence földrajza*. 1947, Bp., 499.

²² Miskolczy Ambrus: *A pásztor bölcsessége. A bárányka útja Sovejától Párizsig és vissza: fejezetek 150 esztendő román eszmetörténetéből a romantikus nacionalizmustól napjainkig*. 2013, Kolozsvár.

SCHRECKER JGNÁCZ   K. K. HOF-PHOTOGRAPH
CS. FIR. UDV. FENYKÉPESZ   PEST

Jedartige Verwielältigung mittelst gesetzlichen Schutzes vorbehalten

SCHRECKER IGNÁC: Ismeretlen hölgy, 1870 körül (Philpott Beatrix tulajdona)

tette közzé, mert a románokat sznobnak tartotta, és úgy gondolta, ha távoli honfitársai látják, hogy franciául megjelent a mű, majd románul is elolvassák. Ez már-már betűmágia. Az 1970-es évek derekától 1990-ig Romániában úgy érvényesült, hogy a *Transilvania* szót lehetőleg kerültek, sőt olykor majdhogynem tiltották, ugyan megmaradt az ilyen című folyóirat, de a szó nem szerepelhetett az 1848-as forráskiadás főcímében.

Így aztán Erdély hol volt, hol nem volt. Az erdélyi groteszk Bécsben is felütötte fejét. A *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* harmadik kötete, *Die Völker des Reichs* a zsidókkal bezárólag 13 nagy népnek szentelt egy-egy fejezetet, továbbá egyet a „töredék” népcsoportoknak, végül egyet-egyét a nemzeti-nemzetiségi kérdés Lajtán túli és inneni törvényes kezelésének, de legvégül betettek egy kis függelék: „Erdély és Bukovina a Habsburg birodalom keretében. Földrajzi, gazdasági és etno-demográfiai alapok” címmel. Nyilván a szerkesztők érezték a helyzet visszásságát, azt, hogy román szerző nem szerepelt, a románokról szóló részt az amerikai Keith Hitchins írta. Ezért megtalálták a legjobb öszvér-megoldást. Így a Ceaușescu-kor legnagyobb történése is szóhoz juthatott, és az alkalomhoz illően magyar szerzőket is idézett. Például Cholnoky Jenőtől azt, hogy Erdély Magyarországtól „távol maradt és elkülönült fizikai-földrajzi egységet alkotott”.²³ Csakhogy a szöveg egésze másképpen hangzik: „Igazi centrum tehát a Duna nyílása. Csak Erdélyre nézve nem az. Ez az egy terület hazánkból nem szögellik ide, ez *távol marad*, mint meglehetősen *elkülönült fizikai-földrajzi egység*. A történelem egész folyamán mutatkozik ez a különállása. Akár mint Dácia, akár mint Erdély-fejedelemség, mindig külön csinálta történelmét, de mindig szorosabb kapcsolatban a magyar medencével, mint a romániai és oroszországi síkságokkal. Ez is természetes.”²⁴ Minden természetes, mint adott helyzetben a történelemhamisítás is. És ez csak kegyes csalás a nagy ügy érdekében. Ez pedig Románia stabilitása volt. Hiszen ez volt az az ország, ahol a desztalinizációval szemben a sztálini erősen anacionális rendszert nacionálkommunista rendszerré tökéletesítették. Megvalósították Románia két világháború között már megálmodott önálló gazdasági egységgé alakítását. Az autarchiát visszavetítették a múltba, amikor az országnak még a neve sem létezett. Így nemzetgazdasággá stilizálták át a regionális munkamegosztást, és pedig azt, hogy a dél-erdélyi szász városok nyerstermékeket hoztak be a Kárpátokon túlról, és késztermékeket exportáltak oda.

Ha ezt a regionális munkamegosztást fogalmi keretbe próbáljuk illeszteni, akkor I. Wallerstein és Fernand Braudel szemlélete emel ki az olcsó polémiák mocsarából. Ami az egyiknél félperiféria, az a másiknál centrumot és perifériát magába foglaló gazdasági világ, amelyet birodalmi-hatalmi erő tart össze, amíg nem roppan meg. Erdély ebben a szemléletben a Habsburg-félperiféria perifériája, amelynek egyes részei a centrum szerepét játszották az

²³ Ștefan Pascu: *Siebenbürgen und die Bukowina im Rahmen des Habsburgerreiches. Die Habsburgermonarchie 1848–1918. III. 2.* Szerk. Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch. 1980, Wien, 1342.

²⁴ Cholnoky Jenő: *Budapest földrajzi helyzete.* In *Földrajzi Közlemények*, 1915. 206.

oszmán félperiféria zónái – a két román dunai fejedelemség – számára. Hogy az életben mit jelentett, íme néhány példa a textiliparból. Az 1840-es években Erdély kétmillió juhállományának felét, olykor kétharmadát téli legelőre az aldunai tájék melegebb vidékeire vitték le a Brassó és Nagyszeben környékén élő román pásztorok, ennek a transzhumáló pásztorvilágnak egyik töredéke, a purzsások a magyar Alföldön találták meg a téli legelőt. Az erdélyi juhok gyapjából a nagydisznódi szász mesterek állították elő azt a posztót, amelyből debreceni cifraszűr készült, évente mintegy 60 ezer. A macedóniai gyapotot brassói görög kereskedők hozták be, Háromszéken fonatták, a fonalat a szász lentakácsoknak adták tovább, majd a készterméket főleg román kereskedők vitték ki Havaselvére. Azok között, akiket görög kereskedőkként tartottak számon, sok volt a román, a szász kereskedőtársaságban pedig akadt örmény-magyar is.²⁵ Kuriózum? Mint a történelem, és annak megjelenítési formái.

Braudel maga is többször megjegyezte munkáiban, lehet, hogy azon, amit ír, évtizedek múlva röhögnek. Vekardi László – aki oly lelkesen köszöntötte Braudel „Tökéjét” – a rendszerváltozás után azt újságolta nekem, hogy megszűnt a centrum, a félperiféria és a periféria, egy centrális háló fogja majd át a világot. Ki tudja? – mégis ha térségünk és térségeink problémáit vizsgáljuk, érvényes a *longue durée* szemlélet, ahogy azt Fernand Braudel, nálunk Szűcs Jenő Európa-tanulmánya példázza, amelyhez Braudel írt előszót.²⁶ Kérdés: az Erdély-irodalom vajon nem *longue durée*-jelenség?

Ez az irodalom ma már olyan lírai vallomások és geopolitikai spekulációk tömkelegének tűnik, amelynek nagy része ahistorikus mozzanatoktól és tudatos vagy féltudatos torzításoktól hemzseg, nem is beszélve a tudatlanságról és leegyszerűsítésekről. Az egyik eredmény: furcsa konglomerátummá állnak össze és képzavarba fulladnak a léleklemelegítő metaforák. Ezek valójában a történelem vizein úsznak ide és tova. Legkedvesebb Erdély-metaforám a „keleti Svájc”. Igaz, Keleten nincs Svájc, csak keletiség, és olykor ebből fakad fel a svájci példába képzelt nemzeti egyenjogúság iránti vágy egy-egy erdélyi nemzet történeti tudatában, persze általában sohasem egyszerre, hanem mindig azéban, amely lazítani akarja a történeti lét szorítását. 1918-ig a románok, 1918-ban és utána a magyarok karolták fel a svájci metaforát. Közben mozgat a vágy valami elveszett, ellopott vagy elérhető paradicsom iránt. Ma az ellopott paradicsom képzete izgat, méghozzá a korrupcióellenes harc formájában. Kérdés: ki a tolvaj? Az ember vagy a Történelem, vagy ketten együtt? Aktuális kérdés, ez tartja izgalomban Románia és egyéb perifériális országok népét és emberét. És veti fel az újabb kérdést: milyen emberek az erdélyiek? Pontosabban, milyen képzetek élnek róluk a különböző nemzeti jellemképzetekben?

(A teljes tanulmányt 2019. elején önálló kiadványként jelentetjük meg.)

²⁵ Miskolczi Ambrus: *A brassói román levantei kereskedőpolgárság kelet–nyugati közvetítő szerepe (1780–1860)*. 1986, Bp.

²⁶ Jenő Szűcs: *Les trois Europes*. 1985, Paris.

FÉL ÉVSZÁZADA... 1968.

Augusztus 21-én nulla órakor lépték át a Varsói Szerződés katonai védelmi szövetség (VSZ) öt tagállamának csapatai¹ – az amúgy szintén tagállam, s pont ez alapján dehogy megszállni érkező, hanem ugye mintegy „baráti segítséget” nyújtandó – Csehszlovákia határait minden lehetséges irányból. A katonai beavatkozás természetesen jogellenes volt, megszegte a VSZ alapszerződésének 1., és 8. cikkelyét². Akkor is, ha utólag találtak a szovjetek néhány, a képviselt reformokat eláruló cseh kommunista vezetőt a „baráti” hadseregek behívására. A moszkvai szóhasználattal „egészséges erők” „kezdeményező csoportjának” „behívó levelét” – amely egyébként eredeti dokumentumként máig nem került elő (!) – Antonín Kapek, Drahomír Kolder és Alois Indra jegyezte a keményvonalas (sztalinista), ruszin Vasíl Bilak mellett. A felsorolt cseh politikusok eredendően valóban ismert reformerek lettek volna, de idővel megrettentek önnön bátorságuktól, avagy esetleg attól, hogy egy valódi demokráciában elveszíthetik megélhetést nyújtó állásukat. A „behívó levél” a moszkvai *Pravdából* ismert, és minden bizonnyal nagy részében Brezsnyev titkárságán készült a bevonulás körüli napokban.

Akkor ebből az intervencióból az igen hosszú, közös határral rendelkező Magyarország nem maradhatott ki, ahogy a manővertől egyetlen tagállamként tartózkodó Románia – bár a megtámadottal szintén közös határ nélküli zsvikovi Bulgária³ küldött jelképesen katonákat a művelethez. A Magyar Néphadsereg (MN) viszont önálló katonai feladatot hajtott végre hozzávetőlegesen egy hadosztálynyi erővel, vagyis mintegy 12 500 főnyi legénységgel, 155 db harckocsival, 200 db különféle kaliberű táborig és légvédelmi löveggel,

¹ A Szovjetunió, Lengyelország, Magyarország, Bulgária, valamint a háború után a szövetséges hatalmak által megszállva tartott Németországban kialakított megszállási övezetek közül, a keleti orosz zónában létrehozott Német Demokratikus Köztársaság hadereje. A VSZ-nek tehát az intervenciót végrehajtó öt országon kívül 1955-ös megalakítása óta tagja volt Románia és ezáltal az áldozat szerepét betöltő Csehszlovákia. Az 1955. május 14-i alapításkor még tag Albánia 1961-től, a szovjet–kínai szakítástól kezdve nem vett részt a VSZ munkájában, s éppen ekkor, 1968-ban formálisan is kilépett.

² A létezett kommunista országok általános gyakorlata szerint az írott jog és a napi gyakorlat ez esetben is teljesen eltért egymástól, fogalmi és igazodási zavarokat keltve a polgároknak. Az első cikkely szerint a nemzetközi vitákban, az ENSZ Alapokmányra hivatkozással tartózkodást vállaltak az alapítók az „erő, vagy erővel való fenyegetés alkalmazásától”. Ha eltekintünk ettől azzal, hogy nem külső, harmadik ország, hanem egy tagállam ellen irányult a fegyveres beavatkozás, akkor a 8. cikkelyt vitán felül megsértette az akció, mivel a tagállamoknak „kölcsonösen tiszteletben kellett tartani egymás függetlenségét, állami szuverenitását és egymás belügyeibe be nem avatkozás elvét. A naiv Dubček ezen jogi megfontolás alapján nem tartott a szovjet beavatkozástól.

³ Todor Zsvikov a Bolgár Kommunista Párt első titkáráként 1954-től, majd új megnevezéssel főtítkáráként 1962-től néhány nap híján haláláig, 1989 novemberéig Bulgária teljhatalmú diktátora, illetve a szovjet-orosz birodalom helytartója.

és mintegy további 2000 gép- és harcjárművel⁴, ami a számokat nézve meghaladja a Magyar Honvédség mai erejét. Amúgy az eredeti szovjet megkeresés három hadosztálynyi magyar részvételtől szólt.⁵ Ám a jó külső látszatra is ügyelő magyar vezetés ezt egyre, a kommunikációjában azt is „könnyített hadosztályra” mérsékelte – noha az egy gyalogos ezred helyébe hozzáadott páncélos ezreddel és tüzérséggel joggal nevezhették volna akár „megerősítettnek” is.

Ezen a kerek évfordulón arra is érdemes visszatekintenünk, hogy milyen nyomot hagyott népeink, a szlovák és a magyar lelkében ez a történelmi incidens. Ám ennyi év után már azt is meg kell határoznunk, mi is történt akkor itt a térségünkben mindnyájunkkal. Hiszen 50 esztendeje a mai olvasók többsége nem is élt még. Aki pedig igen, annak nem csak elmosódtak az emlékei, de a diktatúra által sulykolt, sokszor szándékosan téves téziseinek foszlányai maradhattak meg.

Dubček

Alexander Dubček szlovák kommunista politikus 1968. januárban lett a Csehszlovák Kommunista Párt főtitkára, és nyomban megbotránkozást keltett a szovjet tábor monolit politikai légkörében. Bár fiatalon a SZU-ban szocializálódott Dubčeket⁶ Brezsnyev Szásának szólította és megbízható 'saját emberének' tartotta, akivel talán pusztán az elődjéhez, Hruscsovhoz kötődő cseh vezetőket akarta leváltani. A váltás és a várható fejlemények nem voltak titkosak a csehszlovákiai bennfentes körökben, ám az általa „emberarcú szocializmusnak”⁷ nevezett, a bolsevik országok vezetésében merőben szokatlan irányvonal mégis hamar kiütötte a biztosítékot. A „prágai tavasz” programja gazdasági reformokat tartalmazott, szabad politikai választásokat ígért, valamint könnyített a hivatalos sajtócenzúrán, majd gyakorlatilag eltörölte⁸. Ez már meghaladta a brezsnyevi Szovjetunió tűréshatárát. Bár a katonai beavatkozás lehetősége konkrétá csak három hónap után vált a vezérkarnak

⁴ A körülbelül hadosztálynyi katona, akik közül csaknem 10 ezer sorkatona, 3 ezer pedig mozgósított tartalékos volt, létszámában és főképpen katonai technikai eszközeinek tűzereje, már számossága miatt is, messze meghaladja a 2008-as harcserkez-leszerelést követően a teljes Magyar Honvédség ún. harcoló alakulatainak hadi képességeit.

⁵ A Szovjetunió marsallja, Andrej A. Grecko, hadügyminiszter, aki 1960–67 között a VSZ egyesített fegyveres erőinek főparancsnoka volt, pestiesen szólva bepróbálkozott Czinegéné azzal, hogy erről már Brezsnyev és Kádár megegyeztek. Czinege azonban dörszöltebb volt és Kádárhoz fordult, hogy így történt-e? Kádár rákérdezett Brezsnyevnél, aki meghazudtolta hadügyérjét. Így sikerült a hozzájárulásunkat letornáznai egyetlen „könnyített hadosztályra”. Valószínűleg sohasem derül ki, hogy félreértés történt-e, vagy Grecko átvette volna a magyar vezetést.

⁶ Dubček szülei 1925-ben Frunzéba települt át, majd Gorkijba költöztek. Szlovákiába 1938-ban tért vissza, de 1955–58 között Moszkvában tanult.

⁷ A „prágai tavasz” koncepcióját, az 1968. április 5-én a Központi Bizottság által elfogadott CSKP Akcióprogramját nevezték „az emberarcú szocializmus” tervzetének.

⁸ 1968. február 29-én felfüggesztette, e naptól jelenik meg Csehszlovák Írószövetség lapja, a *Literani Listy*, amely irodalmi lapként mintegy a mozgalom közlönye. A cenzúra formálisan is június 26-ával szűnt meg.

adott utasítással, de a politikai egyeztetések, figyelmeztetések és a 'jóindulatú', helyes út felé terelgetések igen intenzívek voltak az augusztusi katonai intervencióig, utána pedig részben másokkal és más légkörben folytatódtak. A csehszlovák kommunista vezetés előzetes „megdolgozásában” kiemelt szerepet kapott a magyar pártvezetés és személyesen Kádár János. A „legvidámabb barakk”⁹ hagyományaira építő magyar történelemszemlélet máig igen szemérmesen kezeli a magyar diktátor kettős arcú szerepét a csehszlovák elvtársak puhításában. Sok elemző máig arra helyezi a hangsúlyt, hogy Kádárnak a maga gazdasági reformjai megőrizhetősége érdekében kellett óvnia, fékeznie Dubčekéket az elsietett, 'megfontolatlan', plurális demokratikus, politikai szabadságjogok megadásától. Pedig közismert, hogy a magyar helytartó következetesen referált Moszkvának az egyeztetéseiről, amiben – ismerve az előéletét¹⁰ – abszolút semmi meglepő nincs. Kádár ekkor is, mint kivétel nélkül mindig, Moszkva hűséges, megbízható embere volt.

Persze a magyar katonai részvétel eltörpült a szovjet Vörös Hadseregnek a Duna hadműveletre bevetett egységeihez képest. Az invázióban a béketábornok tartalékokkal együtt mintegy 500 ezer katonája vett részt. Természetesen túlnyomóan szovjet alakulatok. Nem szokták hangsúlyozni, bár lényeges, hogy az NDK egységei valójában nem lépték át a határt. Csupán teljes készségben, tartalékként sorakoztak fel a határra. A német tisztek részt vettek a katonai törzs munkájában is, de érthető történelmi okokból, valamint magasabb szovjet érdekből – hogy a vazallusok között ne keletkezzen kedvezőtlen feszültség – végül ennyiben maradt a szerepük. Ezzel szemben a lengyel hadsereg két teljes hadosztálya kapcsolódott be a műveletbe. Wojciech Jaruzelski és vele a lengyel vezérkar végig részt vett az intervenció tervezésében.¹¹ Az sem ismert a közvélemény előtt, hogy Dubček rengeteg olyan jelet figyelmen kívül hagyott, amiből értenie kellett volna. Így például 1968. június 20. és 30.

⁹ A nyugati, polgári sajtóban a „reformista élharcos” Kádár Magyarországot a '70-es, '80-as években a szovjet blokk rab nemzetének tömbjében a legvidámabb barakként emlegették, utalván a szovjet kényszermunkatáborok világára.

¹⁰ Kádárnak nem csupán az '56-os szereplése, vagy a Nagy Imre, illetve másik 'barátja', Rajk László kivégzéssel zárult perében játszott szerepe kétes. A háború alatt is voltak a sorsának furcsa fordulatai, miután a két háború között Magyarországon a moszkvai kommunista vonal rendszeres javadalommal rendelkező, kvázi függetlenített pártmunkása volt. A Horthy-korszak politikai rendőrsége szemében teljes joggal volt egy idegen hatalom, Szovjet-Oroszország magyarországi rezidens ügynöke.

¹¹ Wojciech Witold Jaruzelski igazi janicsár volt. Nemesi családból származott, amelyet Szibériába deportáltak, miután a Molotov–Ribbentrop szerződés rendelkezései alapján a szovjetek megszállták Kelet-Lengyelországot, majd a Baltikumot. Édesapja az NKVD lágerből való szabadulása után hal meg, de a fiú csatlakozik a háború alatt a Szovjetunió által felállított Lengyel Népi Hadsereghez, amelyre Sztálinnak a londoni emigráns lengyel kormányt szolgáló Honi Hadsereg ellentétéként volt szüksége. 1960–65 között a hadsereg legfőbb politikai tisztje (a szovjet komisszár rendszerben a szakmai katonai parancsnok első helyettese, ideológiai kérdésekben pedig előjárója és megfigyelője a politikai tiszti), ezután '68-ig vezérkari főnök, majd nemzetvédelmi miniszter. Személyesen részt vett az intervencióban, majd a lengyel tenger melléki vérengzésben (40 halott, ezer sebesült), 1981-ben, mielőtt törvényellenesen bevezette volna a hadiállapotot, egyszerre lett pártfőtiszt és miniszterelnök. A hadiállapot bevezetésénél természetesen arra hivatkozott, hogy amennyiben nem a lengyel hadsereg, úgy a szovjet biztosította volna a kommunista hatalmat, de ezt a nyilvánosság vált szovjet dokumentumok megcáfolták.

KINSZKI IMRE: *Duna-parti lépcsőn üldögélő pár, 1934*
(Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény, Budapest)

között a VSZ lengyel–szovjet hadgyakorlatot tartott Csehszlovákia területén *Sumava* fedőnévvel. Mintegy főpróbaként. A cseh fél elégedetlenkedése ellenére a szovjet és lengyel vezetési törzsek, több ezer vörös katonával az invázióig sem távoztak az ország területéről.

A „Brezsnyev-doktrína”

Az invázióban részt vevő szovjet alakulatok a Brezsnyev-doktrína¹² hitelességének komoly katonai súlyt adtak, az esetleges ellenállás legyűrésére szükséges erő többszörösét összpontosították a feladatra. Ez természetes, hiszen a katonai logika, ha a források rendelkezésre állnak, nem engedi meg a tévedés, a kudarc esélyét. Ugyanígy járt el a Szovjetunió 1956-ban Magyarországon, ahol – noha a szabadságharcban a fegyveres erők egy-két kivételtől

¹² A katonai doktrína Brezsnyev (az elődjét, Hruscsovot megbuktató 1964. októberi puccs és halála, 1982. november között a Szovjet Kommunista Párt főtitkáraként a szovjet birodalom első számú vezetője) hivatalos nyilatkozata után kapta a nevét, amelyben azt szögezte le, hogy „ellenforradalmi veszély” esetén a többi békés, szocializmust építő ország akár katonai segítséggel, magyarán fegyveres intervencióval élhet.

eltekinve passzívok maradtak – a szovjet megszálló erők létszámát háromról tíz hadosztályra emelték a forradalom leveréséhez. Ám ugyanígy járt el a III. Birodalom is az 1944. március 19-i Margaréta hadműveletben, amikor a már nem éppen könnyű háborús helyzet ellenére valamennyi égtáj felől, összesen mintegy négyszeres erőt csoportosított Magyarország megszállására a szűkségeshez képest, ha netán komolyabb ellenállásba ütközne. A szovjet hadműveletet Brezsnyev márciusi utasítására a szovjet vezérkar április 8-ai kezdettel júniusra készítette el. A két legfontosabb város, Prága és Brünn gyors pacifikálására nagyszabású légideszant-akciókat terveztek, ahogy a stratégiailag fontos repterekre is. Ahol nagyobb ellenállásra, problémákra lehetett számítani, szovjet elit, vagyis 'gárda' egységeknek szántak feladatot. Minden jelentősebb várost saját erővel szállták meg, így Pozsonyt és Kassát is.

A tervezés során a szovjetek annyira szenttelenek voltak, hogy később a részt vevő gyalogság állomáshelye után¹³ Zala gyakorlat néven a MN-re bízott harc feladat nagyban támaszkodott a két háború között a kisantanttal megvívandó konfliktus esetére Nógrád megyében, illetve a Börzsönyben kiépített katonai bázisainkra, rejtett felvonulási útvonalakra. Továbbá, bár Szlovákia déli részén ez alig elkerülhető, a magyar csapatoknak főleg a magyarlakta településeket kellett pacifikálnia, bár a legnagyobb magyar tömböt, a Csalóközt ez nem érintette. A fő ütőerőt a rétsági 31. páncélosezred jelentette, amely a magyar egységek közül utoljára, de a többi szovjet csatlósállam egységeit megelőzve, október 31-én hagyta el Szlovákiát. A lengyelek két hadosztálya nem az érzékeny, jelentős lengyel lakossággal rendelkező, Ostravától keletre fekvő dél-sziléziai, valahai Tesíni (Tescheni) Hercegség területén, az Osna mentén teljesített feladatot. Emellett, Szilézia ma Morvaországhoz tartozó, illetve az ezzel határos Cseh-medencében elterülő részt szállták meg. Nagyjából az Opava–Olomouc–Pardubice–Jicin–Trutnov-val körülrajzolható területen, ahol a cseh királynék városa, a történelemből jól ismert püspöki székhely, Hradec Kralové (Királyvárad / Königgrätz) nagyobb település még.

„Természetesen” a szovjetek változó létszámmal, mintegy 73 ezer emberrel, lényegében a Magyarországról való távozásukkal azonos ideig, 1991. június 21-éig Csehszlovákiában maradtak.¹⁴

A Duna művelet során a magyar egységekre alávett, végrehajtási feladatokot bíztak. Jellemző, hogy bár politikai fórumokon hetekkel korábban sem volt titok, hogy katonai beavatkozás készül, de Czinege Lajos honvédelmi miniszter, hadseregtábornok csupán pár nappal a feladat előtt kapott a VSZ

¹³ A műveletben (magyar szóhasználatban csak 'gyakorlatban') részt vevő 'gyalogos' alakulatok helyőrsége Zalaegerszeg és Nagykanizsa volt. Továbbá a szervezetenként Rétvárosihoz tartozó tatai páncélosok, illetve a ceglédi tüzérek, valamint a később, erősítésként átdobott egri lövészezred két zászlóalja kapott feladatot az akcióban.

¹⁴ A Vörös Hadsereg ideiglenes csehszlovákiai tartózkodása 8339 napig tartott, 1991 derekáiig, akkor másfél év alatt 1120 tankot és 103 harci repülőgépet, 173 helikoptert és 100 tonna hadfelszerelést vont ki az országból a SZU. A 73 ezer katonából 18 ezer tiszt és tiszthelyettes volt, akiknek 44 ezer hozzátartozója is távozott. Összehasonlításképpen, 1993 elején, amikor Csehország és Szlovákia elszakadt egymástól – lényegében mindent 2/3-1/3 arányban elosztva egymás között –, a szlovák hadsereg akkor 995 db harckocsi jutott.

Déli Hadseregcsoport parancsnokságától utasítást a szükséges intézkedésekre, mozgósításra, összetartásra, valamint a végrehajtandó feladatokra, felfejlődésre az országok közötti demarkációs vonalra, konkrétan a három ipolyi hídfőre.

A már említett rétsági harcokszíó ezredet a zalaegerszegi 8. gépkocsizó lövészadosztály gyalogos egységeivel egészítették ki, az egerszegi, illetve nagykanizsai helyőrségek ezredeiből. Az állomány a mozgósított tartalékosokon kívül túlnyomóan huszonéves sorkatonákból állott. Tehát a háború után született és már a „létező-szocialista” közoktatáson szocializált fiatalokból. Tájékozottságukat, a politikai, történelmi ismereteiket jellemzi, hogy a történészek irodalma szerint elképzelni sem nagyon tudták, hová is viszik őket, amikor 20-án este útra keltek. Amíg Budapest felé tartottak a csapatszállító teherautókkal, sokan feszültek voltak, hogy nem a fővárosban történt-e valami '56-hoz hasonló esemény, ami ellen őket akarnák bevetni. Érezhetően megkönnyebbültek, hogy „akármilyen történhet, nem akkora a baj”, amikor elkerülték Budapestet, és tovább haladtak az északi határ felé. A zalai, első lépcsős laktanyák sorállományában nagyobb arányban voltak Pest és Szabolcs-Szatmár megyei fiatalok.

A magyar egységek az Ipoly hídjain keltek át, és megszállási feladataikat a régi Hont, Bars és Nyitra megyékben Ipolyság, Nagykürtös, a Vág mentén Pöstyén, Vágújhely, illetve Tapolcsány, valamint Léva, Érsekújvár és Nyitra városok térségében teljesítették az eredeti haditerveknek megfelelően határidőre. Az utóbbi két kisvárosban tüntetők tömegosztatására is sor került, de személyi sérülés nem történt. Nyitrán figyelmeztető lövés dördült, de fegyverhasználatra nem került sor. A magyar csapatok az egész művelet alatt 4 főt vesztek, egy fő közlekedési típusú balesetben, egy tartalékos hadnagy infarktuszban, egy sorkatonára fegyvertisztítás közbeni balesetben hunyt el, egy sorkatonára pedig szabadságra hazatérve, ismeretlen lelki válságból öngyilkosságot követett el.¹⁵ A megszállt területek lakosságát érintő magyar katonák által okozott személyi sérülés kapcsán egyetlen esetről található adat. Egy magyar katonai teherautó az Érsekújvár melletti Hull faluban elcsapott egy idősebb biciklistát.¹⁶ Összehasonlításképpen, a bevonuláshoz kapcsolódóan Csehszlovákia civil áldozatainak száma – mivel katonai ellenállásra sehol sem került sor – 1968. augusztus 21. és december 31. között 137 fő, akik között több felföldi magyar is volt.

A nagyvárosokban – főleg Prágában – került sor néhány esetben fegyverhasználatra. A legsúlyosabb incidens a fővárosi rádiónál történt, de Kassán is volt halálos áldozat, amikor a Slován szállónál építkezési anyagokból a tiltakozók barikádot emeltek. A sérüléseket elsősorban a harcjárművek okozták, amelyek áldozatai sokszor nem a helyszínen, hanem hetek, hónapok múltán kórházban hunytak el. Ezért kerültek a statisztikákba év végéig halálesetek.

¹⁵ Furcsa az esetben, hogy egy mindössze két hónap időtartamú külföldi hadművelet idején nem jellemző szabadság engedélyezése.

¹⁶ Dominik Teplant a baleset után parancsnoki jármű vitte kórházba, de életét már nem sikerült megmenteni.

A helyzet párhuzamosan azzal vált nyugodtabbá, ahogy a megszálló katonák a közterületekről visszahúzódtak a laktanyákba. A megszállók veszteségeit a szovjet-orsz irodalom 102 főre teszi, amiből mintegy 10 fővel végeztek csehszlovák polgárok, mint egy igen suta történetben egy bolgár katonaszökevény. Azonban ezen esetek túlnyomó többségében a cseh történészek vitatják a gyilkosságok tényét is, inkább propagandisztikus okokból kreáltak a megszállók a balesetekből tevőleges cselekményeket.

A civil áldozatok sorában megemlítenő még az áldozatok statisztikából kimaradó, ikonikus figurává vált Jan Palach, akinek a temetésekor akár 750 ezren is demonstrálhattak országszerte. A 20 éves egyetemista a szovjet megszállás elleni tiltakozásul, a vietnámi buddhista szerzetesek eszközével, önégetéssel tiltakozott Prága főterén, a Vencel téren 1969. január 16-án. Megalapozottan tarthatjuk őt az első ilyen tiltakozónak, mivel a varsói Ryszard Siwiec 1968. szeptember 8-ai nyilvános önégetésének híreit a lengyel hatóságok elnémították¹⁷. Teljes hírzárlat alá tették, nem úgy, mint Palach cselekményét a még nem egészen hermetikusan záró csehszlovák média. Palachnak még vagy 10 csehszlovákiai követőjéről tudunk, aki 1969 áprilisáig felgyűjtotta magát, akik közül ketten szintén mártírhaltak. Az önégetők közül ketten voltak felföldiek: a lévai Jan Gabor (22), illetve a pozsonyi Emanuel Sopko (23 éves). A kommunista, szovjet zónában szintén a tiltakozás önégetéses módszeréhez folyamodott egy észti és egy litván fiatal, valamint kettő magyar, a budapesti Bauer Sándor (17) a Nemzeti Múzeum lépcsőin 1969. január 20-án, Palach halálának másnapján. Továbbá a sepsiszentgyörgyi Moyses Márton (29)¹⁸, aki a brassói pártszékház előtt gyűjtötte fel magát 1970. február 13-án. Ők szintén nem részesültek sajtófigyelemben, sőt az erdélyi '56-osok közé tartozó Moyses égési sérüléseivel még három hónapot élt, mindenféle fájdalomcsillapítás nélkül a baróti kórházban, mielőtt kiszenvedett.

Az idősebb katonák és a MN hadosztály által kialakított mintegy 10 ideiglenes helyőrség helyi, magyar lakossága fejében természetesen – mindössze 50 évvel a cseh megszállás, 30 évvel az 1938. novemberi magyar többségű területek visszatérése, valamint alig több mint 20 évvel a Beneš-dekrétumok által jogfosztott hontalanság¹⁹ éveit után – persze megfordult, hogy az érkező

¹⁷ Az invázió idején volt a vietnámi háború csúcspontja, ahol több bonc élt az önégetés tiltakozó formájával, közülük a legismertebb Thich Quang Đức volt. Ryszard Siwiec a polgári, Honi Hadsereg veteránja volt, 59 éves, sokgyermekes családapa, aki elszántan készítette elő tettét. A varsói százezres stadion lelátón párt- és állami vezetők, diplomaták jelenlétében cselekedett, és tiltakozásáról háromperces filmfelvétel is fennmaradt.

¹⁸ Moyses Márton (1941–1970) társaival 1956-ban megpróbált átszökni Magyarországra, hogy csatlakozzék a megszállók ellen harcoló pesti srácokhoz. Ám a román politikai rendőrség csak mint kolozsvári magyar szakos egyetemistát hurcolta el karakán ellenzéki magatartásáért, bűnjelként lefoglalva 4 forradalmi költeményét.

¹⁹ A beneši dekrétumok az 1945. április 5-ei kassai kormányprogram nyomán, összesen 1945. május és október között kiadott elnöki rendeletek, amelyekből 13 közvetlenül, mintegy 20 pedig részben tartalmaz német és magyar polgárok elleni kollektív bűnösség elve alapján jogfosztó intézkedéseket. A leghírhedtebb ilyen jogsértő jogszabály az 1945. augusztus 2-i, 33. elnöki dekrétum, amely kollektíven, etnikai alapon megfosztotta a magyarokat és németeket az állampolgárságtól, és ennek következményeként megvonták az állami járadékaikat, pl. a nyugdíjukat, elbocsátották őket állásukból,

magyar katonák akár maradhatnak is. Maradt fenn olyan visszaemlékezés, amely szerint volt olyan település, ahol egyszerre történt tüntetés a bevonulás ellen, a csehszlovák szabadságért, és a magyar katonákkal rokonszenvező demonstráció. Ám a kocsmai tanakodásokon és nemzeti érzelmű énekeken kívül ebből a hamu alatti hangulatból más nem bontakozott ki.

Amikor a szlovákság és '68 kapcsolatát vizsgáljuk, óhatatlanul érintenünk kell a szlovák–cseh viszonyt. A két rokon népnek alapvetően más volt az élménye és a hozzáállása '68-hoz. Csak igen szemérmesen esett szó arról mindig is országon belül és kívül, hogy a szlovák–cseh együttélés tulajdonképpen mindig egymás mellett élés volt, szerves azonosulás, valódi együttérzés nélkül. A cseh–szlovákizmus embrionális szinten maradt, és a mintegy 70 év alatt sohasem bontakozott ki igazán. Nemhiába történt a külvilágot ugyan meglepő, de a békés, közös megegyezéses válás olyan simán 1993. január elsejével. A prágai tavasz egyetlen szlovák vezetője éppen Dubček volt. Elemzők szerint talán az egyetlen csehszlovák vezető, aki valóban hihetett a csehszlovákizmusban.

Nagyon leegyszerűsítve a szlovákság számára – az ígervények ellenére – az egységes Csehszlovákia 1918 óta „cseh” volt és maradt. A Szlovák Nemzeti Tanács 1969-ig csupán egyes kulturális ügyekben volt illetékes. A valódi föderális átalakulást éppen a prágai tavaszt felszámoló, hivatalos szlogen szerint „normalizáció” hozta el 1969-cel. Ekkortól vált valóban föderális állammá Csehszlovákia. Ugyanakkor az új főtitkár, Gustáv Husák²⁰ szlovák volt, és a vele Prágába települő pártelit a prágaiak számára szlovák karakterű, idegen. Addig csak igen kevés szlovák eredetű vezető dolgozott a prágai irányításban. A prágai tavasz alatt megjelent *2000 szó* című, értelmiségi memorandum támogatói között elvétve voltak szlovákok, a csehszlovákiai, politikai ellenzék következő, jelentős megnyilvánulása, a Charta '77 mintegy 270 aláírója között mindössze három szlovák szerepelt. Óvatosan, de talán mondhatjuk, hogy a szovjet-orosz, vagy más hódítókat persze senki sem szereti, de a '68-as prágai tavasszal az átlag szlovák nem azonosult mélységesen.

a hallgatókat az egyetemekről, elkobozták bankszámláikat és a földterületeket, amelyeket északról érkező „kolonistáknak” adományoztak máig tartóan. A csehszlovák parlament 1946. március 28-án ezeket az elnöki rendeleteket törvényerőre is emelte. A rendeletek alapján a hontalan nemzeti közösségek tagjait kényszermunkára kötelezték, tömeges deportálások történtek, de kvázi túlkapásképpen több tömeggyilkosság is történt. Ezek az intézkedések tehát ellentétesek az alapvető emberi jogokkal, a nemzetközi jog általános elveivel, a diszkrimináció és a kényszermunka tilalmával, továbbá a tulajdon sérthetetlenségének elvével. Konkrétan összeegyeztethetetlenek az EU Alapjogi Kartájával, de ennek ellenére mind Csehország, mind Szlovákia máig jogrendje részének tekinti, sőt Szlovákia 2007-ben erről parlamenti határozatot is hozott. Az 1948-as kommunista hatalomátvétel után hűségeskü fejében visszanyerhették állampolgárságukat a magyarok, amivel így felemás módon véget érhetek a 'hontalanság évei'.

²⁰ Gustáv Husák (1913, Pozsonyhidegkút – 1991, Pozsony) kommunista, jogász politikus. Pártkarrierjét megtörte a CSKP elnök Klement Gottwald féltékenysége, 1951-ben letartóztatták, 1954-ben burzsoá nacionalizmus vádjával életfogytiglanit kapott, de 1960-ban szabadult, 1963-ban rehabilitálták. A prágai tavasz idején kezd újra politizálni, de a szovjet invázió után elvállalja a „normalizáció” végrehajtását, 1969. április 17-én ő váltja Dubčeket a CSKP főtitkári funkciójában, amelyet 1987-ig betölt. A bársonyos forradalomig, 1989 decemberéig szövetségi államelnök, a cseheket mindig is irritálta szlováksága, nacionalistának tartották.

A magyar–szlovák viszony sem volt 1968 és 1990 között felhőtlen. Erről a kommunista idők felföldi magyar ellenzékije, a magyar tannyelvű iskolák erőltetett sorvasztása miatt felszólaló Duray Miklós²¹ *Kutyaszorító* című önéletrajzából részletesen is tájékozódhatunk. 1968 és 1990 között sem volt felhőtlen a magyar–szlovák viszony. Ám az eltelt évtizedek nyomán ez a trauma úgy tűnik, elmosódott. Részben azért, mert a magyar és egyéb csatlós országok részvétele a megszállásban nem volt önálló lépésként értelmezhető, másrészt e témáról beszélni a szocialista évtizedekben nem volt tanácsos. Magyarországon sem maradt fenn konkrét közösségi emlékezet az eseményekről, csupán pusmogó tudatlan izgalom. Nagy szerencse volt, hogy magyar katonák kezétől nem származott több erőszak a reájuk kényszerített elkerülhetetlennél. Ha a bűnöket vizsgálta a közösség, a szovjet csapatokról esett szó. A hadi felszerelések azonossága miatt eleinte megesett, hogy a felföldi magyarok is oroszoknak nézték a magyar katonákat, amíg meg nem szólaltak. Annak maradt némi nyoma, hogy a szlovákiai magyarok időnként még kaptak olyan ingerkedő számonkéréseket, hogy bezzeg ők a megszállókkal tartottak volna, illetve anyaországuk „kolonizálni akar”. Ám a bársonyos forradalom²² és a kommunizmusból kapitalizmusba történő átmenet idején teljesen más kérdések szerepeltek a napirenden, nem a 22 esztendővel korábbi események. A megbékítő feledés szerencsésen elhomályosította ezt a potenciális konfliktust, amiből a külső, megosztó nagyhatalmi érdekek ellenére sem vált érzékelhető ellentét az egymás mellett élő népeink között. Ez nem feltétlenül természetes, például a mai orosz lakosság körében végzett közvélemény-kutatás azt az eredményt hozta – talán a birodalmi tudat miatt –, hogy az oroszok harmada ma is helyesnek tartja a '68-as intervenciót. Noha még a szovjet párt- és katonai vezetés is eltúlzott, a végső cél szempontjából aránytalan, inkább hátrányos akciónak minősítette a bevonulást, még a Brezsnyev-korszakban. Igaz, ha akkor elengedték volna Csehszlovákiát, nem csak politikai, hanem katonai stratégiai szempontból keletkezett volna egy keletnyugat irányban hosszan elnyúló veszélyes katlan a VSZ arcvonalán.

Ugyanakkor katonai felderítési szempontból fontos érdekesség, hogy a kremlinológusok és NATO felderítő elemzők nem csak 1989-ben lepődtek meg a fejleményeken. Az 1968-as inváziót megelőző szovjet előkészületeket sem érzékelték. Pedig egy ilyen mértékű csapatösszevonás akár a Nyugat ellen is irányulhatott volna. Mintegy 7500 harckocsi, vagy ezer szállító és hadirepülő mozgását a legjobb álcázás ellenére is érzékelni kellett volna. Pedig a SZU a legmagasabb szintű diplomáciai csatornán az invázió éjjelén a három nyugati nukleáris hatalmat közvetlenül értesítette a katasztrofális félreértés

²¹ Duray Miklós (1945, Losonc), geológus, nemzeti közössége érdekvédelmi harcosa, politikus, az MKP-be beolvadt Együttélés parlamenti párt alapító elnöke, a rendszerváltozás előtt politikai mozgalmár, többszörös politikai fogoly, 1983-ban csatlakozott a Charta '77-hez, majd ügyvivője is lett. Magyarországon igazán ismertté a Püski Kiadónál New Yorkban, 1982-ben megjelentetett *Kutyaszorító* tette, amelyhez Csoóri Sándor *Kapaszkodás a megmaradásért* címen írt előszót.

²² A csehszlovákiai, eredetileg prágai, 1989. decemberi tömegtüntetések lényegében vér nélkül vezettek a kommunista diktatúra széthullásához, amit ezért az ellenzék bársonyos forradalomnak nevezett.

elkerülésére, hogy a csapatmozgások nem a NATO ellen irányulnak. Ám a Csehországgal határos NSZK nem tartozott e körbe, és vezetése csupán a sajtóból értesült a fejleményekről augusztus 21-én, éjjel két óra után. A szovjet gárdaegységek természetesen Csehszlovákia nyugati határait is lezárták, így a jó szerencsén múlt, hogy a Bundeswehr egyik egységparancsnoka sem esett beláthatatlan következményű „harctéri idegességbe”. A kínos fiaskó után a nyugati hatalmak katonai felderítői egymásra mutogattak. Noha valójában valamennyien érzéketlen vakok maradtak, igaz, részben azért, mert akkor sem osztották meg egymással a kevés részinformációikat.

HERCZEGH GÉZA EMLÉKE ÉS UTÓÉLETE SZÜLŐFÖLDJÉN

Herczegh Géza, az emberközpontú jogtudós 2010 januárjában bekövetkezett átlényegülése óta Nagykaposról, a szülőhelyéről is, már nem csak néhai emberi erejével és szellemi hagyatékával sugározza szellemiségét, hanem utódai láthatóan és tapinthatóan is emlékeztetnek rá. Emléktábláját 2013. november 16-án lepleztük le a nagykaposi Magyar Házban, ezt követően most, 2018. október 13-án állítjuk emlékének ezt a köztéri szobrot.

Sajátos a helyszín. Ötven évvel ezelőtt, 1968. január 20-án álltunk itt, szintén köztéri szobrot avattunk, Erdélyi János dombormű szobrát, halálának 100. évfordulóján. Akkor is hasonló verőfényes nap volt, csak akkor a fák még nem nőttek be a teret úgy, mint most.

Ez az ötven évvel ezelőtti esemény két szempontból is sajátos volt. A Nagy János által mészkőbe vésett Erdélyi-szobor volt az első a Felvidéken, az akkori Csehszlovákiában 1945 után, amit a magyarok saját akaratauk szerint helyeztek el közterületen. Négy évig tartott a szoborállítási küzdelem. Volt ugyan egy, az 1950-es évek elején újraállított Petőfi-szobrunk Pozsonyban, melynek több mint harmincéves deszkabörtönéből történt kibontását azonban az akkori politikai hatalom rendelte el. A „haladó hagyománynak” minősített Petőfivel az akkori csehszlovák kultúrpolitika a szovjet blokkon belüli csehszlovák–magyar kapcsolatok rendezettségét kívánta bizonyítani – ezért is csaknem tíz évig tilos volt talapzatánál március 15-én megemlékezni. A másik sajátossága ennek az eseménynek, hogy erre annak az évnek januárjában kerülhetett sor, amely évnek kezdete „prágai tavaszként” maradt az emlékezetünkben. Ez a tavasz azonban, amely nem csak a megújíhadást, hanem a magyarüldözés ismételt fellángolását is magában rejtette, hamar, már augusztus vége felé őszebe borult.

Fontos tény, hogy ötven évvel ezelőtt a hagyományainkért folyó küzdelmünkhöz még sehonnan sem kaptunk segítséget, de lehet, hogy éppen bezártságunk, dacunk és az önmagunk erejéből táplálkozó rejtett ellenállásunk erősített bennünket, és ezért évről évre sokasodtunk és építettük társadalmunkat. Az elszármazottak csak emlékeztek szülőföldjükre, de segíteni nem tudták az ottmaradottakat. Herczegh Géza szülőföldje és annak széles térsége, a most Felvidéknek nevezett több mint ötszáz kilométernyi hosszúságban elnyúló terület több olyan egyéniséget adott a magyar történelemnek és művelődésnek, akik nélkül ma kevesebbek lennénk, és akik nem csak hajdan volt emberi, de nem csupán emberi forrásból eredő, folyamatosan termelődő erejükkel sugározzák szellemiségüket a magyar világba. A kassai születésű Márai Sándor, a Losonc közeli Alsósztrégováról származó Madách Imre művei ma is eligazíthatnak minket életünk nagy kérdéseiben. Erről a tájról, az ide közeli Borsiból származott a „nagyságos fejedelem”, II. Rákóczi Ferenc, akit Széchenyi István

előtt kimondatlanul is a legnagyobb magyarnak tartottunk, aki a kassai Szent Erzsébet-dómból követi jelképes figyelemmel botladozásainkat a történelem útján, mi pedig időnként oda zarándokolunk, annak megerősítésére, hogy nem vagyunk tévelygők.

Ők, együttesen nem csak a helynek, hanem az emberiség egyetemességének a géniuszai. De gondolkodásuk és kötődésük miatt – noha éltek életük egy részét San Diegóban, Rodostóban vagy Hágában – elsősorban a mieink. Említhetnénk erre további példaként Pázmány Pétert, aki ugyancsak ennek a kétszáz éven át a nemzet végváraként szolgáló térségnek, a közeli Nagyváradnak a szülőtte, aki szerzetesi nemzetekfölöttisége ellenére a nemzet és az ország egységesülése érdekében volt híve egyszerre a „bársonyos újrakatalizálásnak” és a vallásszabadságnak. Ezt a szellemi üzenetet sugározta ide a messzi Rómából vagy a honi Nagyszombatból. Hiányérzetünk lehetne, ha kihagynánk múltunk nagyjainak csapatából Zólyom vármegyéből származó, evangélikus Bél Mátyást, aki a hungarus-tudat egyik legtudatosabb képviselője volt, és nevéhez kötődik Herczegh Géza szülőföldjének, Ung vármegyének első leírása is. És ide tartoznak azok a református prédikátorok, mind a negyvennégy, akik lelkük, szívük és elkötelezettségük révén vállalták a gályarabságot a szolgálatért, példát mutattak az itthoniaknak és a nagyvilágnak, akár csak az eperjesi véstörvényszék áldozatai a Habsburg-féle korai abszolutizmus durva korszakában, a kereszténységnek a „rekatalizálás” okán nevezhető szégyenkorában. Felemelő érzés a nyomdokukban járni.

A szolgálat szent ügy. Nincs melléknévi változata. A legteljesebb kifejezése: Isten szolgálja. Lebocsátkozva a földre: az ember szolgálja vagy közszolgálat. Ami ez alatt van, az maga a szolgaság.

Herczegh Géza a nemes szolgálatot választotta feladatul és életcélul. Utódai, remélhető, hogy őt tekintik zsinórmértéknek.

Kezdjük a számadást életének emberöltőnyi kiteljesedéséről.

Pécsett, a Janus Pannonius Egyetemen 1967-ben sajátosan kezdte újra szakmai életét Herczegh Géza, mert egyetemi diplomájának megszerzését követően Budapesten, a kommunista államhatalom központjának közelségében, hozzá hasonlatos értékközpontú felfogást magáénak valló ember nem futhatott be szakmai karriert. Ennek áttételes bizonyítéka, hogy szakmai becsületességét csak a kommunista rendszer bukása után értékelték társadalmilag – 1990–1993 között beválasztották őt a Legfelsőbb Bíróság (Kúria) tagjai közé, majd 2003-ig a Hágai Nemzetközi Bíróság tagja volt.

Noha sohasem tudhatjuk, hol születik a szellemi értékelismerés, hol van a meghatározódás kezdete. Lehet, hogy itt a közelben, Pálócon volt ez a kezdet, ahol ifjúkorának a nyarait töltötte? Vagy az önérlelés szempontjából a második világháború végének szörnyű tapasztalatai jelentették ezt, amit a *Foggal és körömmel*, halála előtt két évvel megjelent regényében foglalt össze, a Vörös Hadsereg által elkövetett szörnyűségeket összegezve?

Az életmű egyes részleteit azonban nem külön-külön kell vizsgálni, hanem folyamatában. Szakmai, tudósi arcélének kialakulása és kiteljesedése

szempontjából nagyon fontos nevelőapjának történelmi hivatása, ami okán szellemi és szakmai kibontakozása Szegedhez kötötte. Itt kezdte egyetemi tanulmányait, két kitűnő szellemű ember befolyása alatt. Az egyik, szakmailag is meghatározó egyéniség Buza László volt, aki Sárospatak, Kolozsvár, Szeged szellemi háromszögében élte a nemzetnek és az oktatásnak elkötelezett életét. A másik, talán ismertebb, Bibó István, aki a második világháború utáni magyar értelmiségi gondolkodás meghatározó személyisége volt, aki el tudott rugaszkodni a tudálékos és vaskalapos rögeszméktől, és megalkotta a magyar közelmúlt „érted haragszom, nem ellened” elvű kritikusi megközelítését lehetővé tevő látásmódot. Aki magatartásával is példát állított, egyedülként ő maradt a helyén Nagy Imre kormányának tagjai közül 1956. november 4-én.

Aki ilyen emberek között érik felnőtté, akinek ilyen hatások nyomán véglegesül szakmai és erkölcsi elkötelezettsége és finomodik értékrendje, az hozzájuk hasonló lesz. Így talán érthetőbb, hogy az 1960-as években miért nem találta a helyét Budapesten, pontosabban miért nem találtak ott számára helyet. Emiatt kellett Pécsre mennie, ami az ottaniaknak és az ő javára is szolgált. Ekkor vált Pécs a humán gondolkodás sajátos magyar szellemi központjává.

Herczegh Gézát illetően azonban lehet, hogy pontatlanul értelmezem az emberi arcél, a magatartás, a szakmai hivatás elmélyülésének és az értékrendi elkötelezettségnek az érlelődését. Vannak nagy egymásra találások is, keresés nélkül, az értékek, a belső energiák, vonzások okán. Valószínűleg erről is szó van az ő esetében, hiszen nincs egy pillanatnyi megingása az életpályája során, ami arra utal, hogy mindezek az érték-közpon-tú hajlamok genetikailag benne találtak. Nem mindegy, hogy hol és kitől születik az ember – a körülmények a benne rejlőt csak kidomborítani vagy elnyomni tudják.

Itt született, Nagykaposon, 1928. január 11-én, szülei a helyi és a környékbeli értelmiségi elithez tartoztak, ami nem származási kérdés, hanem a család belső energiájának függvénye, akárcsak a parasztpolgárság kialakulása, amely rétegből nőtt ki Mádl Ferenc, Magyarország volt államfője. Az értelmiségi létforma lényege a szellemi és a gondolkodási függetlenség, a közösség- és társkeresés. Eszerint épült fel Herczegh Géza családja is. Nincsenek véletlenek, még ha léteznek is kivételek. Ezért sem tekinthető véletlennek, hanem inkább okszerűnek, hogy 2007-ben feleségével, Melindával megalapította az édesapáról elnevezett Herczegh Károly Alapítványt az Ung vidéki és a bodrogközi magyar fiatalok szellemi fejlődésének támogatására.

A magyar társadalomban a jogászai szakmával kapcsolatban a 19. század végétől kialakult egy rosszhiszemű értékítélet. Ennek a vetületében annál fontosabbak a kiemelkedő példák, amik áttörték az előítélet korlátait. Herczegh Géza is egyike ezeknek a példa-embereknek. Nem csupán a szakmaiságára gondolok, amit a beavatottakon kívül csak kevesen tudnak megítélni, mint ahogy a pillangó szépségével sem törődik az érintésével álmából felriasztott ember, ha odacsap. Herczegh Géza értelmiségi személyiségével kapcsolatosan az a leginkább figyelemre méltó, hogy nem volt elkötelezettje semmilyen rögeszmének, előre meghatározott szemléletnek, látásmódnak. Felszabadult értelmiségi volt, aki a tényeknek hitt és a saját értékítéletében bízott, ugyan-

akkor végtelen türelmességgel hallgatta végig mások véleményét. A kettőnk közötti kapcsolatból ez az élmény hagyott bennem legmélyebb nyomot.

Nyilvánvaló, ha társadalmat építünk, akkor nem elegendő csak a korosztályon belüliek találkozása, kapcsolattartása, hanem a korosztályok között is léteznie kell szerves kapcsolatnak. Ennek a jelentősége nem csupán pedagógiai, hogy természetszerűen az idősebb tanítja a fiatalabbat, ami nem minden esetben jelenti azt, hogy okosabb a fiatalnál, de mindenképpen több tapasztalattal rendelkezik. A korosztályok közti kapcsolat igazi jelentősége, hogy általa szervesen épül fel a társadalmunk. Az iskolán kívüli oktatás vagy a természetben történő tudásátadás, segítségnyújtás, támogatás arra irányul, hogy a társadalmunk egészséges legyen. Az járulékos haszon, ha ebben a kapcsolatrendszerben új ismereteket is szerzünk vagy további tudás megszerzésének a lehetősége tárulkozik ki előttünk. Herczegh Géza ezt pontosan érezte, sőt biztosan tudta is, de nem csak azért, mert egyetemi oktató volt, hanem az ő élete is ilyen szervesen épült, tehát a vérében volt, számára ez ösztönszerű volt. Herczegh Géza az életét olyan közegben élte – talán a hágai nemzetközi bírói tevékenységétől eltekintve –, amelyben természetszerű volt a tapasztalat, a tudás átadása, ami párosult a társadalom és a nemzet iránti alázattal. A zsigereibe ivódott az a kötelességtudat, hogy a megszerzett ismeretei nem az ő tulajdonát képezik, hanem meg kell osztania másokkal. Ezt a kötelességet mindenkinek iratlan parancsként kellene teljesítenie, legalábbis az emberiség történelme során ez így volt. Ez rejtezik az „átszáll apáról fiúra” mondásunkban. A történelmünk során, évezredekken át így szereztük meg a tudást. Viszont hiba lenne azt gondolnunk, hogy amióta iskolába járunk, akár kötelezően, akár egyéb okból, megszűnt volna a tudás átadásának a kötelessége. Ahogy nem szűnt meg a társadalmi kapcsolattartás és a társadalmi alapú tudásátadás kötelessége sem. Napjainkban ugyan léteznek újfajta kapcsolattartási és információátadási lehetőségek, de hiába van internet, azaz világháló, ami igen nagy lehetőséget nyújt a kapcsolatteremtésre, de ez nem helyettesítheti sem a társadalmi, sem a személyes kapcsolatot. Nem helyettesítheti a megérintést és a szemből szembe nézést. Információt lehet szerezni különböző utakon, de emberi kapcsolatokat építeni, érzelmeket és beleérzéseket, tapasztalatokat úgy átadni, hogy mindez az élő emberi tapasztalat hitelességével történjen, csak személyes kapcsolatok révén lehetséges. Én ezt a hitelességet éreztem kisugározni Herczegh Gézából minden találkozásunk alkalmával.

Nagy ritkaság, hogy egy szakembernek, egyetemi tanárnak, akadémikusnak nincsenek rögeszméi. Nincs előre lecövekelt ítélete, nem tartozik valamelyik iskolához, szemléleti áramlathoz, nem igazodik valamely szakmai sodráshoz. Herczegh Géza szellemileg független ember volt, akit egyetlen gondolat tudott gúzsba kötni: mi lesz a sorsa nemzetének és szülőföldjének, ami az elszakíttóságban találtatik. Ezért nem véletlen, hogy 2000-ben megkapta a Bethlen Gábor-díjat, és 2018-ban nevét posztumusz bejegyezték a Magyar Örökség-díj Aranykönyvébe. Történeti, hangsúlyozottan mondom, nem történészi tanulmányai is erről az elkötelezettségről tanúskodnak: nem

illeszthetők az akadémiai történelemszemléletbe. Nem bonyolódik bele a félrevezető vitákba, nem kényszerül mások buta gondolatainak idézésére vagy értelmezésére. Saját véleményyt alkot, ezért hiteles.

A pécsi Janus Pannonius Egyetemen eltöltött évtizedei olyan értékes emberi kapcsolatok kialakítására is alkalmasak voltak, amire talán másutt nem nyílt volna lehetőség. Egyeteme közgazdaság-tudományi és jogi diák- és oktatói csereszerződést kötött az egyesült államokbeli Pennsylvania állam Indiana városában lévő alapítványi egyetemmel, az IUP-vel. Itt ismerkedett meg a mátyusföldi származású Chászár Ede professzorral, ennek az amerikai egyetemnek az oktatójával, akivel több mint egy évtizedes szakmai és emberi kapcsolata alakult ki. Ma már mindketten a túloldalról szemlélnek bennünket, bírálva és elnézőn. Ennek a kapcsolatnak is köszönhető, hogy sok-sok magyar diák ismerkedhetett meg Amerikával, és ugyanannyi amerikai fiatal a magyar honnal. Lehet, hogy egyszer ennek is lesz gyümölcse? Sajátos módon a kettőnk közötti kapcsolat is ezzel a közvetítéssel jött létre.

A korábban elhelyezett emléktábla és a liget fái között felállított szobra emlékhely és emlékezőhely. Felidézi a szülőföld és szülöttje kapcsolatát, emléket állít a lezárt sorsú embernek. A nap embere, korunk divatja vagy talán alattomosága okán nagyrészt önző, mert úgy befolyásolják, ne legyenek emlékei. Aki nem ismeri a múltat, őrajta vagy őáltala el lehet követni minden korábbi gazemberséget. Az emlékektől, a múltjától megfosztott ember képlékeny, mert nincs áramlási medre. Akik az emlékhelyet állítják, a társadalom emlékezetének megőrzését is vállalják. Vállalják a parti őr szerepét, hogy ne váljunk parttalanná. Herczegh Géza életműve kitűnő támpontunk lehet ennek a vállalásnak a teljesítésében.

(A Herczegh Géza nagykaposi szobrának 2018. október 13-i avatásán mondott beszéd szerkesztett változata.)

MAGYARORSZÁG HELYZETE ÉS AMI ABBÓL KÖVETKEZIK

2. rész

Amit a magyar politikának tudomásul kell vennie

A magyar államszervezés Mohács után olyan permanens válságba került, hogy sem az állam, sem a nemzet megfelelő fejlődését nem volt képes tartósan biztosítani. A kettő közös fejlesztésére, biztosítására pedig az elmúlt közel ötszáz évben gyakorlatilag nem nyílt lehetőség, ahol pedig nyílt volna, ott a nemzet nem volt képes élni azzal. Az *állam*, az ország fejlesztési lehetőségei tudatilag belecsúsztak az ezeréves határok fetiszizálásába, amely az államszervezés minden fogyatékoságát a területi egység helyreállításának nehézségeiből (lehetetlenségéből), illetve hatalmi és közhatalmi szempontból vezette le. A *nemzet* fejlesztésének egyre sürgetőbb szükséglete pedig hozzáforrt a magyar állam sorsához. Nemzeti történelmünk és saját nemzeti sorsunk mitizálása alapvető történelmi tényeket takart el a nemzet és vezetőinek szemelől. Leginkább azt, hogy a nemzeteknek csak viszonylag kis része fejlődik és él *nemzetállamban*, az állam fejlődése pedig – jó esetben – a területén élő nemzetek fejlődését tudja és képes is előmozdítani. A soknemzetiségű államok, a birodalmak nem feltétlenül jelentenek eróziót, olvasztótégelyt vagy halálos csapást az őket felépítő népek és nemzetek számára.

A magyarságnak jutó újkori birodalmi alávetettség történelmünk során sosem járt a nemzeti lét megszűnésének kockázatával. A török hódoltság elképesztő magyar vérvesztése sem a birodalom természetéből, hanem sokkal inkább az ország folyamatos hadszíntér jellegéből következett. II. Rákóczi Ferentől IV. Károlyig a magyarság államalkotó, és a birodalom döntéseit befolyásoló szerepben volt, anélkül, hogy beolvadása, feloldódása birodalmi szempontból érzékelhető vagy kívánatos lett volna. (Noha a birodalmak időnként kísértésbe estek, hogy homogenizálják népességüket, vagy legalább a közigazgatásukat. Ilyen kísérlet volt II. József császár korszaka.) Hasonlóan nem volt ilyen kockázat a szovjet birodalomnak kiszolgáltatott korszakban sem. Az állami önállóság működtetésének nehézsége azonban egyre növekedett, mert egyrészt a hatalmi és az állami, közjogi struktúrák működtetésében mindig felső (birodalmi) jóváhagyásra kellett várni és szorítkozni, másrészt a nemzetállami működéshez szükséges belső kohézió nem volt képes kialakulni. A birodalmi szerkezetbe kényszerített nemzet belső struktúrái és egyes elkülönülő részei (kisebbségei, csoportjai) azt hagyományozták generációkon át, hogy érdekérvényesítési küzdelmük során nem a horizontális együttműködési szerkezetben kialakított alkukkal, hanem a birodalmi köz-

pont kegyének elnyerése révén tudnak érvényesülni. Így, mihelyt felsejlett az önálló állam megteremtése, azonnal szétfeszítette azt a birodalmi központtal kialakítandó *különalkukon* szocializálódott csoportok egymás ellen folytatott küzdelme. Ezek a csoportok jobban rettegetek attól, hogy egy többségi etnikum vezette nemzetállamban éljenek, mint attól, hogy kultúránktól, történelmünkötől idegen vagy éppen kiforratlan eszmék szálláscsinálóivá váljanak, esetleg külföldi hatalom kezére játsszák át a függetlenségét éppen visszanyer-ni készülő államot. Elmondható, hogy a Kárpát-medence politikai vezetését a népességét alkotó csoportok némelyike inkább külső birodalmi kézben akarta (és talán akarja) látni, mint belső irányítás alatt. Vélelmezhető, hogy a dinasztikus, vagy birodalmi irányítás jobban megfelelt igényeiknek, mint a demokratikus elv, amely a döntéseket a többség (tehát a magyar etnikum) kezébe helyezheti. Ugyanakkor a világfolyamatok a 20. századra már nem kedveznek a dinasztikának és a régi birodalmaknak. Az első világháború végével a *vesztes* főhatalmak valamennyi vezető, többnyire szakrális monarchiája megszűnt, a helyükbe köztársaságok léptek (Oroszország, Törökország, az Osztrák–Magyar Monarchia, Németország). A birodalmakból kiszakadt területeken pedig, ahol nem voltak sem demokratikus, sem együttélési, sem etnikai és vallási vagy szakrális tradíciók, ott megmaradtak a – többnyire a győztes államok által ellenőrzött – immáron nem szakrális monarchiák (Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, Románia, Bulgária, Olaszország).

Az alapok

A magyar külpolitikának alapvetően *békére törekvőnek* kell lennie, mert a nemzet békés gyarapodás nélkül nem képes kijönni a mély történelmi, gazdasági és elsősorban demográfiai depressziójából. *Sosem szabad* olyan súlyos konfliktust vállalnia, amely veszélybe sodorhatná a külső békéjét! Tisztában kell lenni vele, hogy a magyar nemzet a nemzeti létezés peremére sodródott. Miért? Hiszen vannak kis népek, amelyek a mienknél olykor kisebb, vagy alig nagyobb lélekszámúak, de mégis fejlődő, prosperáló nemzetet alkotnak. (Pl. albánok, görögök, azeriek, örmények stb.) Azért, mert a magyar nemzet már évszázadok óta sokoldalú nyomás alatt van, amely nem csak létszámában és területében gyengítette meg. Ez a nyomás megmérgezte szomszédsági kapcsolatait, kulturálisan, belsőleg megosztottá tette. Vallásában nem egységes, és a maradék megosztott belső spirituális erőt is jórészt fellazította a szegregáció. Történelméhez való viszonyát folyamatosan átértelmezi, az már többé nem erőforrás számára, hanem gyakran gúny és értetlenség tárgya. Saját eredetéről labilis tudatú, így jövőképe sem tiszta. Értelmiségének nemzetképe zavaros, a nemzetként megmaradásra, a nemzetként való továbbélés programjának kijelölésére alkalmatlan. Vezető ereje nincs. (Sem a nemesség, sem a polgárság, sem a papság, az értelmiség, de a tőketulajdonos réteg vagy a fegyveres testületek vezetősége sem. Agrárnépessége felmorzsolódott, erős mezőgazdasági tulajdonosi és dolgozó rétege nincsen, ami talán van, még az

is kihal, erodálódik, foglalkozást és lakóhelyet vált.) *Mindezek ellenére* a nemzet ezerszentes államiségének megvan a presztízse a gondolkodásban, a nemzeti nosztalgiában, és igen nehéz tartósan sikeres politikát alapítani ezek megtagadására. A magyar történelmet szinte végigkísérő gazdasági szűkösség és tőkehiány nagy teret ad az anyagi biztonság gondolatának és a további veszteségektől való olykor irracionális félelemnek. Meghatározó, hogy szinte betegesen sóvárogja a nemzet a sikert, nyilván mert ritkán van része benne. Ezért aránytalanul nagy a jelentőségük a sportsikereknek, különösen a futballban, amely egyfajta értékmérő is a világ nemzetei között. A gazdasági sikerek is hasonlóan fontosak, de ott a szűkösség és a belső kiemelkedés nehézségei, a patronázs túlzott jelentősége miatt olykor kiábrándultság, irigység és fásultság jelentkezik.

A felsorolt helyzet szinte érthetlenné teszi, hogy ugyanakkor miért van jelen szinte mindenkinben a magyar kiválasztottság tudata, siker esetén a versenytársak lenézése, a környezet lebecsülése, a hepciáskodásra való hajlam, egyfajta úrhatnáság.

A helyes nemzetpolitikának ezekkel számolnia kell, és úgy kell alakítania az ország hatalmi, kommunikációs és gazdasági viszonyait, hogy kifelé ne legyen provokatív, befelé viszont minél erősebben egységteremtő legyen.

Helyes nemzetpolitika folytatása esetén – ha egyébként égbekiáltó visszaélések nem történnek – a kormányzat szinte mindig képes többséget kialakítani, hogy az újraválasztását elérje. A relatív helyzet mindig meghatározó! A lakosság sosem a múlthoz fogja hasonlítani a jelent, hanem mindig a környezetéhez, a hozzánk hasonló országokhoz, vagy az EU-hoz, ezeken keresztül gyakran saját elvárásaihoz. Az ígéretek mindig jobban hangzanak, mint a tények. Ugyanis a jó politika eredményeit a választó már magáénak tudja, de az ígéretek arra ösztönzik, hogy az ígért értékekből is részesedjen, gondolkodás nélkül leszavazva a korábban akár nemzetmentőnek is bizonyult adminisztrációt. Ez a legősibb és legerősebb fegyvere a mindenkori ellenzéknek. Az ígéretési versenyt a kormány sosem nyerheti meg. Ha mégis, akkor mint kormány válik tarthatatlanná (ha nem tudja beváltani). Ha az ellenzék győz, akkor nyugodtan mondhatja, hogy ugyan megígérte, de rosszabb helyzetben vette át a kormányzást, mint gondolta, így sajnos ígéreteit nem tudja beváltani.

Fontos tudni, hogy *a legtöbb ígéreten már túl van a magyar társadalom*. A rendszerváltás utáni időszakban már szinte minden ígéretről kiderült, hogy csak ámítás. A nemzet már nem újabb ígéreteket vár, hanem sok-sok olyan napot, ahol semmi érdekes hír nem keletkezik, vagyis nyugalom van. A NER (Nemzeti Együttműködés Rendszere) nem problémaforrás, és nem is igazodási pont, de a nemzet együttműködésének alapelvét kifejezve szinte tudat alatt is hat. Akár csak az új alaptörvény. Kevesen olvasták, de hatásában mégis alakító ereje van. Az elcsatolt területek és az annál is távolabbi országok magyarságáért vállalt nemzeti felelősség új közösségteremtő erőt ébreszt. Ez lépéskényszerbe hozza a Trianonban született országokat. Olyan belső erők lassú felszabadulásával jár, hogy kellően hosszú, békés fejlődés eredményeképpen sikeresen állíthatja fejlődési pályára – magyar szempontból is – az egész régiót. A magyar pozíció

ezért az EU-ban is nagy figyelmet kap. Hiszen senki sem akar egy születő birodalom határain belül elviselhetetlen nemzetközi konfliktusokat. Az erdélyi autonómia/ák, az ukrán nyelvtörvény, a szlovák állampolgársági törvény, a szerb kárpótlás és még sok-sok olyan rendelkezés, amely joghátrányt jelent a térség magyarságának, egy magyar nemzeti kormány kezében mind egységteremtő erővé és összefogott energianyalábbá válik. A migránshelyzethez való magyar viszony ugyancsak megosztó hatású, amely az egész EU-ban érvényesül. Magyarország sok támadást is kap, de komoly erők mozdulnak meg a magyar elképzelések védelmében is. Ha valakik egyszer a magyar politikára hivatkoznak, igyekeznek a maguk elképzeléseit megvalósítani, akkor a magyar politika közvetett módon más területeken is támogatókhoz juthat.

A magyar belpolitika jelentősége

Tapasztalati tény, hogy Magyarország belpolitikája – akármit tesz is – mindig határain túlmutató jelentőségű. A világ látható vagy háttérbe húzódó erői, ideológiái, spirituális rendszerei és mozgalmi Magyarországon mindig végletesnek tűnő módon jelennek meg, fejtik ki hatásukat. A magyar társadalom történelmi, kulturális, nemzetiségi és vallási tagoltsága azt is jelenti, hogy a lakosság szerkezete szinte minden irányzat számára nyújt befogadó közeget (pl. agrármozgalmak, munkástüntetések, nemzetiségi és kisebbségi mozgalmak, nacionalizmus, cionizmus, antiszemitizmus, keresztény kurzus, népieség, nyugatosság, szocializmus, fasizmus stb.). Az ilyen vegyes belső szerkezetű országok *természetesnek tűnő* államformája az egységet az uralkodó személyében kifejezni képes *királyság*. (A brit, a belga vagy a spanyol korona is egységkifejező ereje miatt szilárd, míg a hagyományos portugál vagy francia monarchia eltűnése egy percre sem ingatta meg ezen országok létét, határait, összetartozását, mert ezekben az országokban nincsenek jelen olyan széthúzó erők, amelyek csak egy monarchiában kapcsolhatók politikai egységbe.) Magyarország természetes államformája tehát *elméletileg* a királyság, amit erősít/ene a Szent Korona sajátos szakrális, történelmi és politikai szerepe, esetleg jogállása is (Szent Korona-tan). A magyar nemzet újkori politikai szerencsétlensége, hogy az első világháború után uralkodóját nem tudta megtartani. Hasonló helyzetbe került, mint a mohácsi csatavesztés után, amikor törvényes király nélkül képtelen volt a katonai csapást követően rendezni a soraikat, és a két rivális király civakodása lehetőséget adott a töröknek, hogy az országot ténylegesen megszállja (noha erre 1541-ig nem tudott, talán nem is akart sort keríteni). 1920-ban a megcsonkított Magyarország, talán érezve a csapás méretét, legalább közjogi értelemben ragaszkodott a monarchia intézményéhez, és a királyi hatalmat és jogkört a spirituális helyettesként fellépő kormányzóra ruházta. Ezzel a joghatósága alatt maradt országrész kormányozhatóságát biztosítani tudta, de az elszakított országrészek nem magyar lakosságánál az országegyesítő üzenet nem talált kedvező fogadtatásra.

A trianoni békediktátum kedvezményezettjei immár mintegy száz év óta rettegnek a határok visszarendezésétől. A friss államalakulatok az erőszakos asszimilációban látták/látják a megoldást, amellyel eltüntethetik magyar ajkú és tudatú polgáraikat, így egyszer s mindenkorra lehetetlenné tehetik a visszarendeződés bármilyen formáját. A nagyobb történelmi tapasztalattal rendelkező és kulturált államok, amelyek magyar területekhez és vele magyar ajkú népességhez jutottak (Ausztria, Szlovénia, Horvátország) ugyanezt a célt többnyire nem közvetlen elnyomással, hátrányos politikai és vallási megkülönböztetéssel akarták elérni, hanem azzal, hogy igyekeztek magyar kisebbségeiknek olyan otthont biztosítani, ahonnan nem vágyakoznak az anyaország felé. Az erőszakos asszimiláció sokfelé ugyan jelentősen csökkentette a magyarság számarányát, de a maradék magyar lakosság tudatában és nyelvében magyar maradt, és a történelmi helyzetnek megfelelő mértékben és formában követeli jogát a nyelvhasználathoz, az iskoláztatáshoz, a másodrendű állampolgárságot jelentő joghátrányok felszámolásához. A viszonylag magas életszínvonalat biztosító utódállamokban, főleg Ausztriában és Szlovéniában a magyarság kevés közvetlen nemzeti léte ellen irányuló intézkedést tapasztalt, és mivel sem vallási különbségek, sem fizikai kényszer nem erősítette különállását, viszonylag gyorsan, nagy százalékban idomult, asszimilálódott az államalkotó nemzethez. Mára ezekben az országokban szinte védett kisebbséget, egyfajta skanzen-biodiverzitási tételt jelent a magyarság, és a legkevésbé sem veszélyforrást az állam egységére, függetlenségére. Az elcsatolt Délvidék Horvátországhoz tartozó részében viszonylag kevés magyar élt, korábban ők is az általános jugoszláv nemzetiségi politika elszenvedői voltak, és a délszláv háborúban is igen nehéz helyzetbe kerültek. Az általános menekülés, a háborúzó felek tobzódó nacionalizmusa szinte felére apasztotta az egész Délvidék magyarságát. A horvátországi magyarok ugyancsak nagy veszteségeket szenvedtek, és noha nem volt központi politika a magyarság felszámolása, a háború szinte magától hozta ezt az eredményt.

Megállapítható, hogy azok az államok, amelyek Trianonban, vagy a II. világháború után magyar területekhez jutottak, a három legfejlettebb (s egyben a legkisebb magyar közösséggel rendelkező) állam kivételével az európai integrációban – jelentős magyar közösségeik miatt – veszélyforrást is látnak. Így a csonka Magyarország minden politikai és gazdasági rezdülését árgus szemekkel követik, örökösen veszélyt szimatolnak (és ezt kihasználják saját polgáraik félelemben tartására, választások stb. manipulálására). Az európai helyzet az EU megalakulásával és a legjelentősebb utódállamok csatlakozásával lassan az Osztrák–Magyar Monarchia képét idézi fel, amelyben ezek a kisebb nemzetek egy nagyobb egység keretében éltek életüket. Brüsszel azonban messzebb van ettől minden értelemben, mint korábban Bécs, Budapest vagy Prága volt. A mai Brüsszel politikájának központjában következetes centralizációs törekvések és az EU lakosságának nemzettudattól, kulturális örökségtől, hagyományos európai életmódtól való megfosztása áll. Ez a politika viszonylag sokáig és nagyobb ellenállás nélkül alkalmazható a gazdagabb és nagy demokratikus hagyományokkal rendelkező nyugati államok-

ban. Közép- és Kelet-Európa országai azonban szegényebben és társadalmilag intenzívebben élnek, éreznek. Még évtizedekig, talán egy évszázadig is éldegélnének saját kis problémáik közepette, ha a világ nagy folyamatai nem erőltetnének rájuk új kényszereket.

A közép-európai térség kisebb államai számára a magyar állam viselkedése a fentiek értelmében egyfajta zsinórmérték. Nem követik, vagy másolják, de állandóan figyelik, elemzik, értelmezik. *Ez titkosszolgálateik tevékenységében is megmutatkozik.* Minthogy a jelenlegi magyar államnak nincsen határain túláradó spirituális vonzereje (csak ami a történelemből adódik), a magyar pozíció értelmezési tartománya az ország belső állapotára, gazdasági és politikai stabilitására, demográfijára és nemzetközi szereplésére korlátozódik.

Mivel a magyar állam gazdasági és politikai sikerei mágnesként hatnak az elszakított területeken élő hátrányos helyzetben élő magyar kisebbségekre, *az utódállamok valójában a magyar állam sikertelenségében, kudarcaiban, gazdasági és morális kiszolgáltatottságában érdekeltek.* Vagyis abban, hogy az ország ne lehessen igazodási pont, vonatkoztatási terület, spirituális erőforrás a terület hátrányos helyzetben tartott magyar kisebbségei számára. Az EU lassan birodalmivá váló struktúrájában azonban ez az érdekeltség csak korlátozottan érvényesíthető. Nehezíti a helyzetet, hogy az EU mag-államai úgy tekintenek a kisebb és szegényebb új keleti csatlakozottakra, mint ők a saját magyar kisebbségeikre. Ennek felismerése lassan oda vezet, hogy az utódállamoknak komolyan mérlegelniük kell, hogy az EU mag-államainak forráselvonó, egységesítő és politikai, stratégiai igazodást elváró erejével a térség kisebb államainak egységes fellépését helyezik-e szembe, vagy továbbra is megosztottan, különalkukban reménykedve várják, hogy sorsuk jobbra forduljon.

Új távlatok egy félig dermedt politikai rommezőn

A V4 szövetség gyökeresen szakított a százéves trianoni alapokkal, és a különalkuk helyett inkább az egységes érdekérvényesítést választja. Segíti az egységes politikai mozgást, hogy az a kulturális és történelmi egység, amely összefűzi őket gazdasági és politikai létérdekek mentén, erősíti politikai egységüket is.

A V4 a maga nemében különös alakulat. Olyan országok alkotják, amelyek történelmük során gyakran voltak szövetségesek vagy riválisok, sőt, az első világháború után geopolitikai szükségszerűséggel indokolt hatalmi politikába is kezdtek egymás sérelmére. Csehszlovákia létrejötte egyértelműen ilyen kísérlet, amely éppen szétesésével mutatta meg, hogy a térségben milyen expanzív kísérlet nem járhat tartós eredménnyel. A szövetségből kisse kilóg Szlovákia, amely önálló létét sokáig csak ezeréves nemzetársával, a magyarsággal való szembenállásban tudta megfogalmazni és megvédeni. Az önmagában gyenge szlovák történelmi tudat és államalkotó ismeretek a csehszlovák kísérlet évtizedeiben megerősödtek, és a közös állam szétválása után

KLÖSZ GYÖRGY: Városligeti-tó és a millenniumi kiállításra épített történelmi főcsoport épületei, 1896
(Fortepan/Budapest Főváros Levéltára HU.BFL.XV.19.d.1.01.001)

rövidesen egy teljes értékű új állam megjelenését okozták Európa térképén. Szlovákia a V4 országok közül egyedül vezette be az eurót. Ezzel is jelezve, hogy szuverenitásának védelmezőjét az EU-ban látja, és igyekszik minél közelebb kerülni a mag-államokhoz. Az EU általános helyzete és a központi nagy országok egységesítő törekvései lassan ráébresztették a V4 országokat (Szlovákiát is!), hogy Brüsszelben csakis egyesített erővel tudják különös, helyzetükből fakadó érdekeiket érvényesíteni. Látványosan félretették (vagy legalábbis igyekeztek meghaladni) egymással szembeni hagyományos nemzeti sérelmeiket és az együttműködés új útjait keresik. A szövetség gazdasági fő ereje Lengyelország, de a cseh gazdaság is erős, nagy hagyományokkal rendelkezik, ugyanakkor már a modern fejlesztések is már az EU nagyban iparosodott államai közé emelik.

Jellemző a V4-re, hogy további fejlődésüket nemzeti keretek között képzelik el, kulturális örökségüket nem akarják felhígítani, sem arról lemondani. Szuverenitásuk megőrzésére törekednek, így a brüsszeli egységesítő törekvésekkel szembekerültek. Magyarország kezdeményezője a szervezetnek, történetileg erős kapocs fűzi minden partnerországhoz. Ugyanakkor sok szempontból erősen különbözik is tőlük. Magyarország nem szláv ország, nyelve valójában a nyugati és a déli szláv nyelvek közé ékelődő nyelvszigetet jelent. Egész Szlovákia a történelmi Magyarország része volt, ott ma is félmillió

magyar nyelvű és tudatú etnikum él. Csehország hazánk történelmi riválisa, amely sokszor került hátrányos helyzetbe, de a 20. században egyértelműen a magyar érdekek fölé kerekedett, noha európai politikáját mindig nagyhatalmak alá kellett rendelnie. Lengyelország is három nagy történelmi és kulturális tér szorításában őrzi önállóságát, nemzeti létét. Északon és nyugaton protestánsok, svédek és főleg németek, délről a vegyes etnikumú és vallású Habsburg Birodalom, keleten pedig a pravoszláv oroszok fenyegették függetlenségét, nemzeti létét. Mindhárom szomszédjával szemben katolikus vallása adta meg nemzeti tudata gerincét, amely ma is nagy jelentőségű. A V4 államai történetileg a katolikus többségű európai országok közé számítanak, noha Csehországban magas az ateisták száma, Szlovákiában és Magyarországon pedig a protestánsok és evangélikusok érnek el jelentős számarányt.

Magyarország ma a V4 legdélebbi tagállama, az Adriai-tengertől csak Horvátország és Szlovénia választja el. Hagyományosan jó történelmi kapcsolatai vannak Lengyelországgal, amelyet az EU-tag Lengyelország egy belső stratégiaváltást követően most igyekszik jobban kihasználni.

A világháború utáni helyzet mára megrendülni látszik. A változások a kisebb európai országokat arra készítetik, hogy összefogással próbálják érvényesíteni saját érdekeiket.

Kibontakozás és magyar esélyek

A magyar állam ezerszáz éve a Kárpát-medence területén élő nemzettársaink iránt érzett és érez felelősséget. Ez a felelősség mind a magyar népességre, mind a velünk élő nemzetiségekre vonatkozik. A rendszerváltozást követően a világtörténelmi folyamatok átrendeződése kihatott a közép-európai térségre is. A kommunizmus és a Szovjetunió összeomlásán kívül helyzetstratégiai szempontból számunkra a legfontosabb fordulatot a trianoni és párizsi békekötések következtében összetákolta, két velünk szomszédos szövetségi államalakulat, Jugoszlávia és Csehszlovákia széthullása jelentette. Ez a tény már önmagában is felértékelte a mai Magyarország relatív helyzetét és súlyát, hiszen immár Romániát és Ukrajnát leszámítva minden szomszédunknál nagyobb népességű és nagyobb potenciállal rendelkező országgá váltunk. A térség rendjének teljes felbomlása nélkül ma valószínűtlen, hogy bármilyen közeli közvetlen katonai fenyegetéssel kelljen szembenéznünk. Szomszédságunk azonban sem politikailag, sem geopolitikai értelemben nem nevezhető nyugodtnak, egyensúlyban lévőnek.

A világ nagy folyamataiban az európai térség *alakítóként* – noha még meghatározó – egyre kevésbé vesz részt. A középkor végétől napjainkig az egyre egységesülő világot időről időre nagy hatású eszmeáramlatok és a nyomukban születő politikák befolyásolják, és hatásuk döntően kihat a világ nemzeteire, országaira, szellemi munícióul szolgálva azok hatalmi törekvéseihez. A felvilágosodás, a rabszolgatartás/kereskedés, a gyarmatosítás, a gyarmatok felsza-

badítása, társadalmi osztályok, rétegek küzdelme a hatalomért, a kommunista és náci kollektivizmusok, rasszizmus és antirasszizmus, liberalizmus, emberi jogok, demokrácia stb., mind egy-egy meghatározó életérzést, gondolati sémát terítettek szét és juttattak uralomra a világ egészén, de legalábbis a politikailag és hatalmilag meghatározó országokban. A világot ma meghatározó ideák és elméletek lassú, de feltartóztathatatlan kényszerrel nehezednek egyre jobban a világ civilizált nemzeteire. Még a leginkább zárt kultúrával rendelkező társadalmak sem képesek kivonni magukat alóla. Az uralkodó eszmerendszer egyfajta kötelező magatartáskódexet ír elő a világ népeinek, államainak. Aki ezzel látványosan szembehelyezkedik, az elszigetelődik, és sem érdekeit nem tudja többé érvényesíteni, sem biztonságát megőrizni, így előbb-utóbb vagy magától vált irányt, vagy kényszerítik arra. Egy adott társadalom egymással küzdő belső erői is gyakran próbálkoznak a megdönteni kívánt velük rivális erő (gyakran a kormány, az állam) elszigetelésével, azt a fennálló világrenddel ellentétben állónak minősíteni. Ezzel olyan külső nyomás alá lehet helyezni egy kormányt, egy államot, hogy az képtelen magát fenntartani, felmorzsolódik, és a hatalom a riválisok ölébe hullik. (Emlékszünk néhány minősítő jelzőre, amely a világ közvéleményét elborzasztotta a cári Oroszországtól, vagy éppen Magyarországtól. Pl. a „népek börtöne” jelző riasztóan hatott az egész világon, és szinte minden nemzet igazságérzetét megnyugtatta, ha a szörnyű börtönt bármilyen módon is, de mielőbb lebontják.)

A magyar politikának mindig számolnia kell a vele szemben álló érdekrendszerrel, és nagy súlyt kell fektetnie arra, hogy *soha* ne kerüljön elszigetelt helyzetbe, mert az még a legnagyobb és legerősebb országokat is nagyon nehéz helyzetbe hozza! Tudomásul kell venni, hogy mind a természetjog, mind az élethez való jog, vagy az isteni igazság felelőtlenül és átgondolatlanul kimondva a vesztünket okozhatja. A történelmet és a nemzeteket ugyanis egyáltalán nem érdekli az igazság, a méltányosság vagy a jog. Érdekeik szerint cselekednek. Minthogy az érdekrendszerek legalább olyan könnyen felfejthetők, mint az igazság vagy a jó szándék, lehetőségünk van érdekeinket és jogos elvárásainkat környezetünk érdekrendszerébe ágyazva, azzal a lehető legjobban harmonizálva érvényesíteni. Ez a modern politika egyik legfőbb művészete, amelyet el kell sajátítanunk!

A helyes magyar politika tehát figyel a nagy világfolyamatokra, azokon belül különösen a geopolitikai globális szereplők lépéseire. A *tengeri hatalmak* és a *kontinentális hatalmak* rivalizálása meghatározza a világ sorsát, így a globális világ felé tett magyar lépések nem jelenthetnek durva kihívást egyetlen erőcentrum felé sem. Ugyancsak nem szabad egy pillanatra sem szem elől tévesztenünk, hogy országunk Közép-Európában fekszik, tehát a két fő hatalmi csoport egyik fő ütközőzónájában. *Érdekeink* és a földrajzi helyzetünkől levonható hatalmpolitikai következtetések alapvetően a *tengeri hatalmak* felé orientálnak bennünket, noha már nincsen tengeri kijáratunk. Mátyás koráig sikerrel kerestük legfőbb szövetségeseinket a velünk szomszédos országok távoli szomszédaival (egészen Aragóniáig), noha ezek a próbálkozások Mátyás után már a helyzet lassú változásával kudarcba fulladtak. (Velencével

soha nem sikerült tartós érdekezéssé válóvá kialakítani, ahogyan más olasz államokkal sem, noha egyetemeiken igen sok magyar tanult.) Magyarország még II. Rákóczi Ferenc idejében is tett erőfeszítéseket, hogy a *tengeri hatalmak*hoz közeledjen, vagy velük kerüljön szövetségbe, így kezdődtek a kuruc korban ígéretes tárgyalások Franciaországgal. Történelmünkéből mára levonható a következtetés, hogy országunk elhelyezkedése miatt a *tengeri hatalmak* számára csak *elhanyagolható* jelentőségű, miközben a *kontinentális hatalmak* számára *létfenntartású* tranzitútvonalak metszéspontjában fekszünk. Az európai északi alföld (germán–lengyel alföld) Kelet- és Nyugat-Európa hatalmainak egymás elleni évezredes felvonulási útvonala. Németország másik útja kelet felé, de főleg a Balkán felé Magyarországon keresztül vezet. Oroszország és Ukrajna is rajtunk keresztül érintkezik közvetlenül Németországgal és a mag-Európa országaival.

Ez a fekvés és az elmúlt ötszáz év történelmi beidegződései sajátosan rángatták országunkat a ránk közvetlen hatást gyakorló, meghatározó hatalmi centrumok között. Ezt a „*kompszó*” helyzetet kellene felváltani egy stabil, gyarapodást lehetővé tevő új helyzettel. A rendszerváltozást követő magyar kormányok lehorgonyozták az országot a korábbi Nyugat-Európa mellett, beléptetve a NATO-ba és az Európai Unióba. Ezek racionális döntések voltak. Segítségükkel elkerülhetővé vált az erőszak, amely újabb szenvedést és kétes irányváltási kimenetelt jelenthetett volna. A bipoláris világrend felbomlása után Magyarország a nyugati hatalmi szövetségben találta magát, igen nehéz gazdasági, demográfiai és befolyásértékesítési helyzetben. Politikai stabilitásunk azóta is példamutató, hiszen minden magyar kormány kitöltötte a mandátumát, noha a korábbi „*kompszó*” politikai szereplői máig bizonytalanok benne, hogy jó helyen állapodott-e meg Magyarország.

A belpolitika néhány szereplője értékválasztásunkat is pillanatnyi hatalmi ambíciója és helyzete szerint ítélte meg, szerepük ma is ellentmondásos, de mára láthatóvá vált, hogy felépülőben van egy politikai közösség, amely az ország szuverenitásának növelésében, a politikai és gazdasági függetlenség helyreállításában, illetve növelésében érdekelt. Hatalma, befolyása ebből ered. Ez a politikai közösség ma pártjain (Fidesz–KDNP) keresztül kormányon van. A mai ellenzéki politikai szereplők és pártjaik szükségszerűen ennek a tézisnek a tagadásával igyekeznek befolyáshoz jutni. Hatalmuk, elismerésük abból ered, hogy külföldi „modern” mintákat állítanak példaképnek, magasabb rendűnek tételezik a külföldi (szövetségeseinknél látható) példákat. A nemzetet alapvetően meghaladott kategóriának gondolják, amelynek mielőbb el kell tűnnie az emberiség történelméből. Aggódnak a nemzeti önrendelkezés, a saját politikai akarat és képesség miatt, amelyeket a negatív történelmi példákat véve veszélyesnek tartanak az egész ország, a nemzet, vagy a nemzet bizonyos csoportjai számára. Kiindulási pontjuk – kimondatlanul is –, hogy a magyar nemzet még mindig kiskorú ahhoz, hogy maga intézze a saját sorsát. Olyan belső véleményformáló csoportot alkotnak, amely számára kedvező helyzetben képes hatalomra jutni, de ott döntéseivel szinte szabályszerűen a nemzet önrendelkezési képességeinek és eszközeinek felszámolását végzi.

Látható, hogy a *nemzeti szuverenitáson alapuló politika szükségképpen előbb-utóbb más érdekekbe ütközik*. Ezért helyes, ha Magyarország fő külpolitikai aktivitását elsősorban gazdasági területen gyakorolja. A nagyhatalmak a készségesen együttműködő partnereket szeretik. Lehetőség szerint el kell érni, hogy a nagy országokból annyi tőke jöjjön országunkba, hogy ne érje meg a befektetéseiket kockáztatni. A gazdasági és politikai észszerűség szélső határáig korrekt partnerei kell hogy legyünk minden nagyobb hatalomnak, hatalmi-stratégiai tömbnek. Az észszerűség azt követeli, hogy a nyílt szembenállás eszközét csak a számunkra életbevágóan fontos ügyekben használjuk.

NATO-tagságunk biztonsági garancia, NATO-partnereink felől ez idő szerint nem számíthatunk fegyveres támadásra, bár tudjuk, hogy volt példa katonai lépésekre két NATO-ország között is (ciprusi válság). EU-tagságunk az egységes belső piacot és a szabad utazást garantálja, valamint az egyeztetett politikák révén a tagországok értékrendjének standardizálását. Gazdasági felzárkózásunk azonban hosszú időt igényel, ezért addig bizonyos belső helyzetünket védő rendelkezéseket még életben kell tartanunk. Mindenképpen meg kell őriznünk nemzeti valutánkat, a forintot. Az EU egységesítő törekvéseit nagyon alapos vizsgálat alá kell venni. Minden standardizálást, amely megkönnyíti a kereskedelmet, az adatforgalmat, az utazást stb., támogatni kell. Ezek nem csak jó tanácsok, hanem választott politikánk szükségszerű velejárói!

Magyarország történelme során elveszítette valahol a politikai akaratképző erejét és lehetőségeit. 1848 óta, de 1867 (a kiegyezés) óta bizonyosan kimutatható, hogy az országon belül vívott, a következményekkel nem számoló politikai küzdelem leképezte a világ nagy politikai erőinek, eszméinek küzdelmét. Az ország valamiféle terepasztal lett, ahol a világstratégiai igényű erők, eszmék, gondolatok, technikák mintegy zárt rendszerben összeecsaphattak, vagyis inkább az azokat magukénak valló hazai erők ezen elveket képviselve küzdöttek meg egymással, sajnos nem törődve a valamennyiüknek közös hazát adó ország teljes tönkretételével, felszámolásával, végül durva megcsonkításával.

A mai politikának mindent meg kell tennie, hogy semlegesítse a szétartás erőit, a politikai akaratképzést megerősítse, és mélyen elültesse a politikai résztvevőkben azt az értékészletet, amelyet minden politikai erőnek képviselnie kell, amely minden politikai erő létét jelenti. Ha létezhetnek és jelentős erőt képviselhetnek olyan politikai erők, amelyek az állam, a nemzet felszámolását tűzik ki célul, akkor ez ugyan a demokrácia nagyobb dicsőségére történhet, de a nemzet folyamatosan az öngyilkosság, az önfelszámolás határán tántorog. Természetesen a globálissá váló világ és legfontosabb centrumai abban érdekeltek, hogy nemzeti megfontolások sehol se hátráltassák a nemzetközi gazdaságot, a multinacionális konsernek erőfölényét, befolyását. (Jó példa erre GMO mezőgazdasági termékek, amelyeknek a lakosságra erőltetését csakis a nemzetállam tudja megakadályozni.)

Magyarország mára jelentősen javította relatív helyzetét, és végre abszolút helyzete is javul. EU-tagságunk, NATO-tagságunk és nemzeti valutánk védelmet és értelmet adnak a független politizálásnak. Az az erő, amely azonban a magyar szuverenitás megőrzését, a nemzeti önálló akaratképzést és az önrendelkezési jogot komolyan veszi, nagyon gyorsan kettős szorításban találja magát. Külső hatalmak – mondják ugyan, de – a gyakorlatban nem kívánják tudomásul venni egy hagyományosan alávetett, az utóbbi évszázadokban mindig kiszolgáltatott ország függetlenségi törekvéseit. A megosztott és gyakran kicsinyhitű lakosság pedig ugyancsak évszázados reflexeire hagyatkozva nem hisz a nemzet teljesen visszanyerhető szuverenitásában, és igyekszik korábbi alávetőinkkel, vagy más befolyásos, vagy annak gondolt hatalmakkal különalkut kötni. Ezek a hatások összeadódnak, és a függetlenségi erőknél, kormányoknak a külső szorításon kívül még egy határon belüli ötödik hadoszloppal is meg kell küzdeniük.

A magyarságra különösen igaz George Santayana mondása: *„Azok, akik nem emlékeznek a múltra, arra kárhozzatnak, hogy megismételjék azt.”*

GRÓH GÁSPÁR

SZÉLJEGYZETEK EGY FONTOS REGÉNYHEZ

Nádas Péter: Világító részletek

2. rész

A sorsával magára maradó Nádas számára az írás üdvösségügy. Az üdvösség azonban ezúttal is elsősorban a hiányával van jelen. A megválthatatlanul racionális istenkereső jobban fél attól, hogy istenre talál, mint a semmivel való szembenézéstől. Egy pokoljáró nem mondhatja azt, hogy ha isten nincs, akkor pokol sincs. Pokol pedig van, így istennek is kell lennie. Nádas pokla az, hogy a hit reménye nélkül is istent kell keresnie. Hozzá képest Sziszüphosz a világ legboldogabb teremtménye. A végső, megválaszolhatatlan metafizikai kérdésekre is válasz a könyv 1200 oldala: maga az írás is menekülés. Amíg a mese tart, addig életben lehet maradni. A történet anyagának meghatározó részében 20. századi krónika, az írói pontosság igényével. „Azon vagyok, hogy memoárjaimban ellenőrzött adatokat közöljek, ne legyen dokumentálatlan adat ebben a könyvben” – írja. Dokumentum azonban sok van, és gyakran ellentmondanak egymásnak, az adatok végtelenjéből pedig éppen úgy ropant szubjektív módon lehet válogatni, mint az igazolásukat célzó dokumentumokból. A látszólagos tárgyyszerűségtől a történet nem feltétlenül lesz igaz. Bántóan didaktikus, de József Attilát kell idéznem: „az igazat mondd, ne csak a valódit” – néha azonban még a valódisággal is baj van. Nádas szövegében nem egy ténybeli tévedés bukkan fel, nem szólva arról, hogy milyen adatokat, tényeket hagy figyelmen kívül. Mindez sajátos rendszerbe épül, amelyikben fölismerhetőek maradnak annak a politikai és ideológiai alapon meghamisított történelemképnek az elemei, amellyel Nádas máskülönben szembefordul: a kommunista propaganda önigazoló szövegei, axiómává tett hazugságai kísértenek benne. Vagyis a világító részletek közé sötétek és homályosak keverednek, amit könnyen elfedhet megejtő irodalmisága.

Minden ott van benne, ami egy remekműhöz kell. Nevelési/nevelődési regény és történelmi tabló. Nagy ívű esszé-betétek. Megelevenítő bemutatása hétköznapiaknak, élethelyzeteknek, enteriőröknek. Filozófiai levelek. Nyelv-filozófiai tűnődések. És a témák sokasága: a magyar zsidó patriotizmus és a cionizmus ütközése. A magyar zsidóság belső tagoltsága: ortodoxok, neológok, az asszimiláció, integráció és kívülállás fokozatai. A magyar kommunisták és a moszkvai világkommunizmus viszonya, frakcióharcok, leszámolások. A kommunista lelkiület mint a manipuláció és önmanipuláció harci terepe. Zsidók és magyarok a változó időkben. Német- és/vagy náciellenes ellenállás, kommunista világmegváltás és zsidó (ön-) védelem. Eötvös Károly és Krúdy után egy másféle esszé-kisregény Tiszaeszlárról. A polgári-nagy-

polgári viselkedéskultúra és felszámolása. Budapest ostroma és a romba dőlt város gyerekszemmel. Arcképek idealista és karrier-kommunistákról. Egy európai családi hálózat színei és évei. Adalékok a francia kommunista párt történetéhez, egy Dosztojevszkij *Ördögökjéből* ismerős gyilkossághoz. Családtörténeti nyomozás történelmi dimenzióban: egy nagybácsi és Rajk László megszöktetése egy francia internálótáborból. Gyorsportrék (Markos György, Vadas Ernő, Scheiber Sándor). Néhány sor Rákosi Mátyás nemzőképtelenségéről és Gerő Ernő öltönyéről. A szokásostól eltérő arckép az árulkodó Fitos fedőnéven konspiráló, majdani '56-os mártír Losonczy Gézáról. Finoman pszichologizáló önéletrajzi vallomások (vajon miért olyan állatok tart egy iskolás fiú, amelyeket nem lehet simogatni, kígyót, gyíkot, sünt – és miért simogatja őket mégis?) Mindent agyonmagyarázó apa, gyermekei helyett a gyermekvédelmet választó anya. És még mennyi minden! Rendre írói reklémek, melyekből, akár a Duna leányfalui szakaszának örvényeiből (mint Nádasztól megtudhatjuk), csak úgy lehet kimenekülni, ha az ember hagyja, hogy előbb a mélybe rántsák, majd a mederfenéktől elrugaszkodva juthat ismét a felszínre, de legszívesebben örökre odalent maradna. Erotikus és homoerotikus érzések, vonzalmak, az ösztönvilág rejtett és nyílt kihívásainak ábrázolása. Egy este 8 után a maga egészében no go zónává váló, középkori francia városka képe. Történelmi adalék Horthy kiugrási kísérletéhez a valószínű tárgyalódelegáció melletti másik küldöttségről, amit akár a német ügynökök megtevesztésére eszelhetett ki a magyar elhárítás. Láttató erejű leírások egy aranyműves műhelyről és árnyalt tónusú fényképek a pártállam szürkeségéről. A családi étosz megsemmisülése felé vezető út leírása. Mindez hol gyorsan, hol lassabban váltakozva. A sokszor kimerítően mély szövegeket esetenként kalandregény izgalmú részek, máshol méltóságteljes sodrású epikus szakaszok váltják.

* * *

Lehetséges volna, hogy mindez csak díszítmény, ami szinte elfedi a könyv talán legfontosabb mondatát: „Valamennyien súlyos háborús sérültek és súlyos háborús sérültek leszármazottai vagyunk Európában”? (Amit nem én idézek először.) Kétségbeesett kiáltás onnan, ahol mindez fokozottan igaz, mert Magyarország és a magyarok sérülései kirívóak, miközben erről még itthon se sokan tudnak? Jóval millió felüli elhurcolt, diktatúra- és terrorsújtottak, üldözöttek további milliói, tanktiporta hagyományok, deportált, elüldözött, szétvert, internált polgári társadalom, jogfosztott munkás- és paraszttömegek, külső vagy belső emigrációba kényszerített értelmiség, besúgott nemzet – a megszállók érdekeit kiszolgáló hatalombitorlók. Nádas írói eszközeivel bizonyítja azt, amit egyes örökléstan-kutatók pedzegetnek: hogy a szülők által átélte megrázkódtatások nyomai kimutathatóak az utódok génjeiben. Így a széttépett sorsú, ronggyá gyötört idegrendszerű, rettegéstől és elfojtott bosszúvágytól frusztrált szülők gyermekeitől nem várható harmonikus lelkiélet, főként, ha szegénységben és tartós diktatúrában kellene gyógyítani sebeiket. A katarzis így rendre elmarad. Életben lehet maradni vérözönben és láng-

tengerben, elmúlnak diktatúrák, de a túlélés szégyene, a létezés lelkiismeret-furdalása is megmarad. Alkothatnak-e egészséges kultúrát roncsolt tudatú, egészséges közösséget sérült lelkű emberek?

Lehet-e egyáltalán lélekről beszélni ebben a világban, amely el akarta venni a szabadságnak azt az utolsó, de legfontosabb töredékét is, amellyel az ember a saját lelke fölött rendelkezik? Vagy az jár jobban, aki szabadságnak gondolja, ha lemond erről a jogáról? „Családom tagjai kivétel nélkül immunizálva voltak mindenre, ami lelki. A lélek matéria. Költői szövirág. Indulatait féken tartja a magára valamit is adó ember, világos, érzelmeiről nem beszél, amit gondol, jórészt megtartja magának, mert olyan nagy okosságok azért nem lehetnek, hogy másokat terheljen velük. Álmodok értelmes ember nem foglalkozik, s így tovább” – írja Nádas. Ebben a családban „a tudás áll a hierarchia magasabbik polcán, érzélem és indulat nélkül viszont se egyéni, se közös cselekvés nincs. A tudás ezért is van a várhatónál, azaz a mindig is remélnél jóval kisebb hatással az emberi cselekvésre... Ezért dominálhat a döntésekben a tudás ellenében, a legfinomabban működő józan ész ellenében az érzélem és az indulat.” E család tagjait a ráció tereli a kommunizmus felé, viszi az abba vetett hithez, hogy az, felülírva minden tapasztalatot, az ész trónfosztásáig vezessen. A racionalitásba vetett irracionális hitet az apa, Nádas László állandó és kimerítő magyarázó szenvedélyével is szemlélteti az író – nem kevés iróniával. De az már az ő sorsának iróniája, hogy alig elviselhető lelki terheit hordozva maga is a ráció útján keresi élete kérdésének válaszait. Ír és gondolkodik, gondolkodik és ír, abban a reményben, hogy intellektusával választ talál az intellektuson túli kérdéseire: csakhogy ez az út zsákutca, ha végtelen hosszú is. Ezzel szembesülve kell megtapasztalnia, amit titokban régóta tud: hogy a ráció a *részletek* feltárásában verhetetlen, de az *egészre* a legjobb esetben is csak magyarázatokat tud, ha tud, adni. Választ azonban nem. A lélek pedig megtagadva is megköveteli a jogait. A lelkétől már-már megfosztott társadalom ellenállása forradalomban robban ki. Nádas László öngyilkossága a száműzni gondolt lélek lázadása. A ráció szülte kommunista hit sincs meg lélek nélkül, ami nélkül a ráció halálra van ítélve, hiszen magára az életre sincs racionális magyarázat. A csak a ráció és a logika diktálta, tisztán racionális és tisztán logikus következtetés az öngyilkosság. Ennek kimondására Nádas Péter is hajlik. Azt kéri számon anyjától, hogy miért szülte meg. Honnan vette a bátorságot a halál diadalát hirdető korban, hogy neki életet adjon. Nem tud mit kezdeni azzal, hogy a női princípium, vállalt érzékenységgel, a ráció hatalma alól kiszabaduló ösztönvilágával öntudatlanul tiltakozás a ráció és a logika diktálta emberkép ellen. Akár a kommunisták racionalitása és logikája ellen is. Nádas anyja megkísérli asszonyi személyisége és a pártszerűség egyeztetését – fia szerint ebbe hal bele. Felesége elvesztése után Nádas apjában felborul az a sérülékeny egyensúly, ami a lélektől elszakadt rációfüggőség ellenére addig elviselhetővé tette számára az életét. Amikor magára marad, gyerekei csak nyűgöt jelentenek neki, nem kapaszkodót. Hogy is viselhetné el így kommunista hite elvesztését? Mert „a kommunista nem azért nem lesz depressziós, mert fegyelmezett, hanem azért nem

depressziós, mert nem veszíti el az önfeladás és a kritikai szellem értelmébe vetett bizodalját. Szerencsétlen apám ezért érezte kötelezőnek alázatosan bocsánatot kérni pártjától a búcsúlevelében.” Mert igaz kommunistaként hiszi, hogyha megszűnik kommunista lenni, akkor inkább ne is legyen. Nádas Lászlónak rá kellett ébrednie, hogy a kommunisták nem olyanok, amilyenek gondolta őket. Ezért nem olyan ő sem, sőt nem is az, aminek gondolta magát. „Személyes önzetlenségükre bízva éltek le egy fél évszázadot, de összeomlásukban vagy életük végén be kellett látniuk, hogy önfeladásuknak és önzetlenségüknek az égvilágon semmi értelme nem volt, s utólagos haszna sem lesz senkire nézve.”

Innentől nincs tovább. A Ráció és a Logika azt diktálják ugyan, hogy gyerekeit se hagyja itt, de élete talán egyetlen irracionális döntését hozva nem viszi magával őket. Viszont elsőszülöttjére hagyja suicid hajlamát, aki talán csak azért nem enged annak, mert úgy tűnik, azt gondolja, hogy az élet olyanira értelmetlen, hogy még öngyilkosnak sem érdemes lenni. Azt azonban le kell írnia: „Anyám látta, hogy milyen világra tol. Nem volt tudatlan, nem volt tájékozatlan, igazán nem volt ostoba, még csak felkészületlen vagy tétlen sem. Miért nem nyúlt fel egy kötőtűvel. Miért nem kérte meg Hirschler Imrét, hogy csináljon el. Hetvennégy évesen most azt mondom, hogy elcsinált állapotomban sokkal jobban éreztem volna magam, mint túlélőként.” Máshol a maga életének jelentéséről egy, a maga sorsán rágódó, élete hibáján töprengő rokona ad alkalmat arra, hogy ő is eltöprengjen azon, mit rontott el: „Én sem tudom megmondani a magam életéről. Csak azt tudom a magaméről, hogy van bizonyos koherenciája, ám a koherenciájának sincs értelme. Az élet értelmét illetően annyi előnyben vagyok vele szemben, hogy egy születéstől értelmetlen életet nem lehet elhibázni.”

A népi társaságok századában Nádas születésekor a nácik éppen Micszovban gyilkolnak. Néhol már végeztek, máshol még csak készültek rémtetteikre. Amikor Nádas megszületett, a kommunisták mintaállama rég túljutott a polgárháborús kezdetek helyi mészárlásain, sőt, az Ukrajnában számolatlan milliókat elpusztító mesterséges éhínség „vészorszakán”, Nagy Terrorjának kommunista „kristályéjszakáin”, kiépítette a maga lágereit, sőt túl volt már Katyńon is. Nádas, a „faji” téboly rémtetteit a rosszuléltig iszonytató naturalizmussal mutatja be, a kommunizmus bűneinek nem sok figyelmet szentel, azok főként elvi kérdést jelentenek számára, némi ideál-kommunista gondolati köd fedi őket. Olyanforma, mint ami Nádas anyja (és apja, és megannyi más elvtárs) elől is elfedte a maga osztályosai gyilkos gyakorlatát. Nádas anyja ugyanis, hiába állítja ezt a fia, nem tudhatott mindent a nácik bűneiről, de nem láthatta azt sem, hogy elvtársai sem különbek. Nem olyannak látta a világot, amilyenek utólag az ebbe tolt gyereke látja, aki viszont mintha azt nem tudná, hogy ő milyen világból tolja elő a könyvét. Hogy a szellemén kitörölhetetlen nyomot hagyó ideológiától teljesen el nem szakadva az annak jegyében látott történelmet egy másféle, de e szemléletből kinövő ideológia bizonyítékának tekinti. Az 1200 oldal sodrásában szinte észre sem vehető, hogy az osztályharc ideológiájára épülő emberirtás a kommunista hit elvi

kérdéseként nem sokkal ijesztőbb, mint a számítógépes játékok gyilkolódija. Az osztályelvű népirtás teoretikus kezelése következhethet a családi háttérből, a kommunista közegben végbement szocializációból, tudja az ördög, miből. De egyenesen banális, ahogy megjelenik benne az a korszellem, amit a kommunista terrort meg nem szenvedő Nyugat intellektuális reflexei irányítanak. Miért is ne? A rendszerszintű kommunista terrort, tízmilliók elpusztítását nem bélyegezte úgy meg a nemzetközi jog és közvélemény, ahogyan a náci rémtettek: elmaradt a kommunista népirtást legalább jelképesen elítélő második „nürnbergi per”. Ami kizárna minden, akár látenciában maradó gulag-relativizálást.

Így nem csoda, hogy a nácizmus természetesnek vett gyűlöletével szemben Nádas érezhető viszolygással ír a kommunistákkal szembeni köznépi gyűlöletről, pedig nemcsak a náci rémtettekről kell tudnia. Biztosan tudja azt is, hogy a Vörös Hadsereg fölszabadította/megszállta térség lakóinak jelentős része kétszeresen „súlyos háborús sérült”, viselve a nácik és kommunisták osztotta sebeket, megörökölve azokat szülei, nagyszülei generációjától. Aki éveket tölt el könyvtárakban, hogy adatszerűen is dokumentálhassa történetét, az tudja, hogy a hatalomátvételen munkálkodó magyar kommunisták asszisztenciájával a megszállók 600 000-nél több magyar állampolgárt hurcoltak el a Szovjetunióba. Tudnia kell arról is, hogy a jugoszláv kommunisták vezette partizánmozgalom vérontásban edzett harcosai a nekivadult német szadizmus kegyetlenségén túltéve magyar és német civilek tízezreit mészárolták le, arrafelé is, ahol őt – kommunista segítséggel – édesanyjával együtt kisgyerekként menedéket kapott, ahova első emlékképei kötik. Nem lehet kétségünk afelől, hogy egy olyan etikusan gondolkozó és lucidus elme, mint Nádas, minden mártírt egyformán gyászol, könyvében ennek ellenére halvány a kommunista rendszerek áldozatául esett mártírok emléke.

* * *

A kommunista hatalmat követő évtizedekben tanulmányozható lett a pártállam működése, a lényegét kifejező, korábban „túlkapások” néven emlegetett terror, minden, ami a rendszert jelentette. Kiderült, hogy a valóság annál is szörnyűbb, mint amit előzetesen feltételezni lehetett. A kommunisták nemcsak lényegesen több embert pusztítottak el, tettek tönkre, aláztak meg, hanem a társadalom egészében nagyobb kárt tettek, mint az gyanítható volt. A köztudatba ez a nyilvánossá vált tudás mégsem épült be. Emiatt olyan erősek a kádárista nosztalgiaik, és ez ott van a hatalomváltással kapcsolatos elégedetlenségben és a mai demokrácia vélt vagy valós fogyatékoságai miatti hisztériában is. Hogy ez így alakult, abban meghatározó a pártállam sok évtizedes ideológiai monopóliumának a változások után is ható tehetetlenségi nyomatéka. Meghökkenítő, hogy ebben, vagyis a diktatúra emlékének megszépítésében mennyit segít a nyugati médiában és közgondolkodásban kiemelt befolyást élvező újbaloldali/neoliberális gondolkodásmód, amely mélységesen lenézi azt a sok keserű tapasztalatot, amellyel a létező diktatúrák ajándékozták meg alattvalóikat. Nádas sem azt kéri számon a magyar (és más) szellemi

erőkön, hogy nem tesznek meg mindent a baloldali diktatúrák rendszerének föltárásáért, kritikájáért és megismertetéséért, hanem a francia „polgári történészek” szemére veti, hogy nem tanulmányozzák kellő mélységgel hazájuk munkásmozgalmának történetét. (Természetesen nem arra gondol, hogy Moszkva szellemi, anyagi, ügynöki hálózatának szerepét tárják föl a francia baloldali mozgalmak működtetésében...)

Ennek ellenére Nádas családtörténete elsősorban magyar vonatkozásban mégis enyhít valamit egy *igazi* párttörténet hiányán. A regény e témába vágó részei arányukban talán nem is mondhatók soknak, de 1200 oldal kis része sem kevés. Nagy a család is, még a szocdem nagyapa nélkül is kitelne belőle egy klasszikus alapszervezet, melynek történetéből úgy látszik, hogy számukra a kommunizmus elsősorban értelmiségi kaland, és kevésbé politika. Legalábbis addig, amíg elérkezik pártjuk hatalomátvételének időszaka. A helyzet változásával a humanitárius álmodozás az embertelenség szolgálatába szegődik. Közben eltűnik az a törésvonal is, amely e családi sejtet elválasztotta a moszkovita vonaltól, a *kunistáktól*, akikkel szemben elég volt nekik a maguk doktrinársége. Amíg létezhetett a párton belül több irány, addig ők a hazai realitásokat inkább figyelembe vevő *landlerista* csoporthoz sorolták magukat, de a szövegben található utalások arra, hogy nem volt idegen számukra a Demény- és a Weissshaus-frakció sem, de más, a Kreml fővonalához közeli kapcsolatokról is szó esik.

Nádas szülei *landleristák* voltak, ami a *kunistákról* alkotott véleményükből is kiderül. Azok „a bizánci jellegű irányítási rendszer híveként tették a dolgukat, értsd hűséges sztálinisták lettek, mert akár tudatosan, akár öntudatlanul, internacionalista szlogenekkel szolgálták a nagyorosz nacionalizmust”. A *landleristák* viszont „a demokratikus centralizmus lenini elvei alapján képzeltek el mozgalmi tevékenységüket, s a szovjetek állama vagy Sztálin generalisszimusz iránt érzett minden tiszteletük és imádatuk ellenére a helyi adottságoknak, a nemzeti sajátosságoknak, nem az általánosnak, hanem a speciálisnak adtak primátust”. Ők a *jó kommunisták* – a rosszakkal szemben. A szöveg felhangjai szerint Sztálinhoz viszonyítva Lenin is jó kommunista volt. Arról nem esik szó, hogy az ő demokratikus centralizmusa sem volt más, mint a totális diktatúra egyik változata. Ehhez képest jelentéktelen pontatlanság, hogy a szülők Sztálin-imádata (még a párt viszonylagos pluralizmusa idején) a „generalisszimusznak” szólt, ezt a felülmúlhatatlan katonai rangot a diktátor csak 1945-ben kapta meg, amikor az imádat nem szándék kérdése, hanem kötelesség volt, melynek teljesítését a párt Kun-talanított poszt-kunista szárnya ellenőrizte.

Hol volt már akkor a kommunista nagypolgárok szellemi arisztokratizmusa? A vészidőszak és az ostrom megrendültsége, az életben maradás eufóriája közepette az őket hatalmi aspirációjának szolgálatába állító párt elfelejtette velük, hogy valaha még tudtak kételkedni. Nem tűnt fel nekik Kovács Béla elhurcolása, a Magyar Közösség perének törvénytelenége, készítették a lehallgató-berendezéseket, minden aggodalom nélkül vettek részt a demokrácia alapjait támadó kékcédulás választás lebonyolításában, hogy aztán ne

tudják mire vélni a Rajk-per történéseit. A diktatúra szolgálatába szegődött európai ízlésű, kifinomult intellektuelek pillanatok alatt mondtak le a gondolkodásnak nemcsak jogáról, de létszükségletéről is, az – énképük szerinti – idealista demokratákból a diktatúra gépezetének lettek csavarjai. Nádas kíméletlen pontossággal mutatja be a kommunista psziché lélekmentesítésének folyamatát. „Az emberi élet pártvizsgálatok sorozatából áll, se elejük, se végük. S innen nézve nagyon jól elképzelhető, hogy tényleg létezett egy nagybetűs Pártjuk, amely személyek felett állt, holott ennek a személytelenségnek a saját személytelenségig szublimált szolgálatával ők is részei” – írja, s lehetne oldalakon át idézni megfigyeléseit. Visszatekintve mutatja meg azt, amit éppen akkoriban, 1948-ban, az 1984-et író Orwell. Hiteles maradhat így a pártjuk nyilvánvaló gáztetteit zokszó nélkül tudomásul vevő családtagok humanizmusáról és önzetlen idealizmusáról a regényben másutt kirajzolódó kép? Vegyük ehhez hasonló belenyugvással tudomásul, hogy ez az ellentmondás is csak az élet bonyolultságát bizonyítja? Vagy inkább gondoljuk azt, hogy Nádas ennyi év és utólag megszerzett tudás birtokában sem képes kiszabadulni abból a csapdából, amit szülei és tágabb családja szép számú tagja állított? Amibe ők is beleestek? Hogy azzal kell szimpatizálnia, amit elítél? Pontosán tudja, hogy mit jelentett a kommunisták diktatúrája, tudja, hogy az ideológia jelmezét öltő nagyhatalmi politika szolgálatában a kommunizmus különösen veszélyes és kegyetlen. De a családi hagyományhoz igazodva így is szemben áll azokkal, akik ezt sokkal korábban tudták, és nem pusztán elvi alapon, hanem 1919-es személyes tapasztalataik jegyében nemcsak a nemzet, hanem a demokrácia és a humánus ellenségét látták a kommunizmusban.

A kommunisták persze mást tapasztaltak hatalomgyakorlásuk és a hatalom elvesztése kapcsán. Csak a maguk veszteségére és a bukás szégyenére emlékeztek. Mindebből semmit sem tanultak, és semmit sem felejtettek. Újbóli hatalmukat történelmi szükségszerűségnek és elégtételnek tekintették, a két háború közti világ ideológiai torzította képével igazolták visszatérésüket. E korszak Magyarországról, társadalmi berendezkedéséről, politikájáról, sodródásáról, hibáiról és bűneiről sokan és sokat írtak. Ezt a világot azok se nagyon sírták vissza, akik elismerték érdemeit a Trianon utáni újjáépítésben, stabilizációban, gazdasági, kulturális és sok más téren. A restauráció 1956 forradalmában sem kapott társadalmi támogatást. Polgári közösségekben némi iróniával azt tartották a kommunista rendszer egyetlen érdemének, hogy fölszámolta a neobarokk világ zárt, konzervatív rendszerét, az arisztokrácia és a hozzá illeszkedő nagytőke, felső középosztály, hivatalnok-elit uralmát. Az viszont nyilvánvaló, hogy a Horthy személyével jellemzett korszak államberendezkedése hasonlíthatatlanul közelebb állt a liberális demokrácia eszményéhez, és mérhetetlenül nagyobb szabadságot adott politikában, gazdaságban, kultúrában, mint a rákövetkező kommunista uralom. Mert még egy általános és titkos választási jog nélkül választott többpárti országgyűlés is nagyságrendekkel demokratikusabban működött, mint a kommunista párt kizárólagos képviselőletét a látszólagos jogok kötelező gyakorlásával biztosító álfelügyelőtestület.

Nem kétséges, hogy szörnyű dolog hosszú éveket börtönben tölteni. De a szegedi Csillag-börtönben Rákosi Mátyás egészen más esélyekkel tervezhette a kommunista jövőt, mint amennyit Kun Béla kapott a Ljubjankában, Moszkvában élő testvére erre állítólag fel is hívta figyelmét. „Sztálin legjobb magyar tanítványa” szerencsés pillanatban érkezett a világkommunizmus fővárosába, ahol kevesebb időt töltött annál, mint hogy ő is kivégzett elvtársai sorsára jusson. Nem sokkal a Szovjetunióba érkezése után, 1943. szeptember 7-én, a 27-es számú hadifogolytáborban alkalma nyílt arra, hogy fogságba esett magyar katonatisztek előtt beszédet mondjon. Ma a Rákosi-beszédek ismerete nem része a történelmi gondolkodásnak, így honnan is lenne tudható, hogy e beszédben ott már ott volt mindaz, ami a pártállam tankönyveinek, szakmunkának mutatkozó történelmi műveinek, egész propagandájának az alapja lett, Rákosi bukása után is. Retorikája finomodott valamelyest, de az elképzelésrendszer addigra önjáró lett. Eszerint Horthy 1919 után „változtatlanul és egyenes vonalban folytatta népellenes tevékenységét, amelyet már a császári hadseregben megszokott”, nem tudott rendesen magyarul sem, a rezsim börtöneiben egymást érték a kivégzések, az országot korrupció, nyomor, cenzúra jellemezte, a nagybirtokrendszertől senyvedő parasztságnak a német szállítások miatt szinte minden terményét be kell szolgáltatnia, Horthy Hitlernek a kezdetektől legbuzgóbb híve és szövetségese, megátalkodott és skrupulusok nélküli elv-barátja volt, aki személyesen rendelte el a jugoszláv kormány szerint 25 ezer áldozatot követelő újvidéki mészárlást.

A kommunista álláspont szerint e bűnök egészének összefoglaló neve a „Horthy-rendszer”, ideje a „Horthy-korszak”. A kommunisták 1919-es, soha be nem vallható csődjéből következően minden, ami utánuk következett csak rossz lehetett, aminek számukra Horthy lett jelképes és valóságos megtestesítője, akivel szemben nem lehetett szó méltányosságról. Megbélyegzése Rákosi és követői-utódai számára éppolyan sarkalatos kérdés volt, mint Kádárnak Nagy Imre bűnössége.

Nádas történetmondásában ennek a múltképnek a lenyomata kísért, törteléke felsérti a tárgyyszerű ábrázolás rendszerét. Ott van abban is, ahogyan a magyar holokauszt miatti felelősség kérdésben a kormányzó felelősségéről ír. Álláspontját Ravasz László és Horthy két beszélgetésének rekonstrukciójára építve Bereczky Albert (későbbi református püspök) elbeszélésére alapozza. Ravasz maga is megszavazta (Nádas szerint aláírta) a két zsidótörvényt, azért, „hogy törvényes keretek közt kerüljék el a nyilas hatalomátvételt és ezzel az általuk [ti. a nyilasok által] szorgalmazott végső megoldást”. A magyar politikai elit nem csekély részével együtt azonban Ravasz sem a magyar náciktól, hanem a mögöttük álló német birodalomtól tartott, melynek vezető körei alig várták, hogy alkalmas ürügyet találjanak a megszállásra és a zsidókérdés végleges megoldására. Bekövetkezte után az inváziótól már nem kellett félni, így amikor eljutott Ravaszhoz egy, a bevonuló előtt álló zsidókkal való kegyetlen bánásmódról írt levél, haladéktalanul a kormányzóhoz fordult, és 1944. április 28-i találkozójukon felszólította arra, hogy vessen véget ennek a gyalázatnak. Annál is inkább, mert a jelzett bánásmód előrevetítette az ösz-

KÁLMÁN KATA: Napköziotthon. Délutáni pihenő a szabadban, 1951
(MTI-fotó, ©Kálmán Kata jogörököse)

szegycsüjtött zsidók majdani sorsát. Horthy arra a német ígérethez hivatkozott, hogy a zsidókat dolgozni viszik, de életüket nem fenyegeti veszély. Nádas úgy látja, hogy Bereczky „leírása alapján valószínűsíthető, hogy e napok egyikén [azaz április utolsó napjaiban], vagy tán éppen ugyanezen a napon adta át [a szövegből nem egyértelmű, hogy ő vagy Perényi Zsigmond felsőházi elnök] az auschwitzi jelentést püspökének”, ami azt jelentené, hogy Horthy a beszélgetés idején már tudta, hogy mi folyik Auschwitzban. Perdöntő bizonyíték hiányában

azonban csak feltételezéseink lehetnek arról, hogy Horthy valójában mennyit tudott az 1944. május 15-én és utána induló vonatokra zsúfolt zsidók további sorsáról. Vagyis a Ravasszal való beszélgetés mögötteséről sem tudhatunk pontosat, annak ellenére, hogy Nádas szerint a kormányzó a püspök képébe hazudott. Az biztos, hogy az Auschwitz-i jegyzőkönyv végleges változatát 1944. április 27-én gépelték le Pozsonyban. Gondoljunk Horthy történelmi felelősségéről bármit, a szöveget a Ravasszal való beszélgetés idején még aligha ismerhette. A jegyzőkönyvről a kormányzó viszonylagos közeléből elsőként Soos Géza tudhatott, április-május fordulóján. Vélhetően ő jelenik meg Nádas könyvében dr. Soós Endre néven, aligha dr. Sós Endre író, újságíró, neves zsidó közéleti ember, ismert lapok munkatársa, később a Magyar Izraeliták Országos Képviselőtestületének és a Budapesti Izraelita Hitközségnek rossz emlékű elnöke. Újságíróként állítólag ott volt Evianban, a zsidóság megmentésének érdekében szervezett, eredménytelen konferencián, ahol találkozhatott Soos Gézával – de tudomásom szerint neki ebben a történetben nem volt szerepe.

A téves és pontatlan névhasználatnál problematikusabb, hogy Nádas Soos Gézát a német megszállás után létrejött Magyar Front nevű ellenállási szervezet egyik vezetőjének nevezi, ami igaz ugyan, de oda az (1942-től működő) Magyar Függetlenségi Mozgalom delegálta, aminek mögöttes szervezete a Magyar Közösségként emlegetett Magyar Testvéri Közösség volt, amelynek legszűkebb irányítói körébe tartozott. Ez a „szervezet” sajátos „nemzeti szabadkőművességként” minden szervezeti formát elkerülve a magyar társadalom egészét átfogó titkos szövetség volt. Tagjai ott voltak állami intézményekben, minisztériumokban, a közigazgatás kulcspozícióiban, a védelmi szervezetekben és a hadseregben, többen vezető posztokon, Horthy legszűkebb környezetében, a fia és menyje fémjelezte Kiugrási Irodában, melynek Soos is munkatársa volt. Így nyílt lehetősége arra, hogy az Auschwitz-jegyzőkönyvet eljuttassa a kormányzóhoz, de az rajta keresztül jutott Komoly Ottóhoz is. Minderről, tehát a nemzeti ellenállásban és a zsidók védelmében leghatékonyabban működő szervezetről, két alapvető okból nem tudunk elég. Az egyik az, hogy érthető okokból résztvevőinek jól kellett konspirálniuk. A másik, hogy tevékenységüket nemcsak a kommunisták hallgatták el, hanem a résztvevőknek is hallgatniuk kellett. Az orosz fegyverek védelmében hatalomra törő kommunisták tudták, hogy akik a németek ellen harcoltak, velük is szembeszállnak, a kommunizmust ugyanúgy elutasítják, mint a nácizmust. Ezért ezt az útjukba álló szervezetet szét kellett vernüik. Ezt a célt szolgálta az úgynevezett köztársaság elleni összeesküvés per 1947-ben. Rajk László minisztersége idején a nyomozást Szűcs Ernő ezredes vezette (röviddel később már korábbi főnöke, Rajk László perén dolgozott, őt aztán, újabb év elteltével korábbi beosztottai verték agyon). A per után a Magyar Közösség érdemeiről nem eshetett többé szó, kommunista részről a Magyar Frontot tolták előtérbe, már csak azért is, mert abban ők is kaptak szerepet. (Elnökségébe Rajk Lászlót delegálták, aki a nyilas hatalomátvétel idejére készült el az együttműködésről szóló közös nyilatkozattal...) A Magyar Közösségről csak azért ejt szót regényében Nádas, mert annak mestere és atyai barátja,

Mészöly Miklós is tagja volt. Az időskori dementiaja szakadékának peremén bolyongó Mészöly dührohamot kap, mert már nem tud válaszolni a Magyar Közösségekben végzett illegális munkájára vonatkozó kérdésre. „Még egyszer, utoljára ki akartam faggatni őt a századelőn alapított [*valójában a húszas évek közepén jött létre és harmincas évek elejétől aktivizálódott*] és minden bizonnyal a mai napig működő, Magyar Közösség nevű, egyszerre németellenes és zsidóellenes illegális szervezetben betöltött szerepéről. Mindarról, amit erről tud, még egyszer arról, amit korábban már elmesélt, hogy hozzájussak azokhoz a megértéshez szükséges parányi részletekhez, amelyeket nem mesélt el.” Ebből nem derül ki, hogy korábban Mészöly mit mondott neki, az viszont igen, hogy Nadas az ÁVO koncepcióját átvette a Magyar Közösség antiszemitizmusáról. (Lehet, hogy Mészöly nem is a válaszadásra való képtelensége, hanem emiatt kapott dührohamot?) Ez érthetővé teszi, hogy Soos Géza miért *kizárólag* a Magyar Front vezetőjeként jelenik meg a könyvben: így nem szorul magyarázatra, hogy az ellenfelei által antiszemitanak deklarált Magyar Közösség egyik vezetője az életét kockáztatta zsidók, különösképp kommunista zsidók megmentéséért, és az Auschwitz-jegyzőkönyv kormányzóhoz juttatása érdekében. (Aminek eredményeként a budapesti zsidóság esélyt kapott a túlélésre. A kalandos életű Soost később egy általa megmentett későbbi ávos százados mentette meg az ÁVO börtönétől.)

A Magyar Közösség zsidómentő hőseiről évtizedekig nem eshetett szó. A kommunista propaganda nem tűrhette el, hogy a Párt harcosain kívül mások is ellenállók és zsidómentők legyenek, ezért a Magyar Közösséget nemcsak a közvetlenül e célt szolgáló terrorperben kellett ellehetetleníteni, hanem az emléket is ki kellett törölni a történelmi emlékezetből is. Mi sem jellemzőbb, hogy a Magyar Függetlenségi Mozgalom is erre a sorsra jutott. Egykori kommunista résztvevője éppen 1947-ben úgy írt könyvet róla, hogy a szervezet nevét végig kisbetűvel szedve, köznévként használta, és a függetlenségi harc központjába az egykori mellékszereplőket, a kommunistákat helyezte. Hogy ez propaganda milyen sikeresen működött, az Nadas pontatlan névírásában is kifejeződik.

Végeredményben éppen a múlt valóságos történetének elfelejtetése volt a célja annak a machiavellista kommunista emlékezetpolitikának, amelynek legfőbb jellemzője, hogy ellenfeleit vádolja a maga bűneivel. Moszkva magánszorgalmú ügynökei a náci nyomásnak rendre kényszerből engedő Horthyt Hitler feltétel nélküli kiszolgálójának nevezik, a parlamentarizmust és a többpártrendszert eltakarító diktatúra a fogyatékoságai ellenére is működő jogállamiságot náci totalitarizmusnak minősíti. A nagybirtokrendszert pedig úgy szüntetik meg, hogy röviddel később a kényszer-tévesztéssel azt a földet is elveszik a parasztoktól, amelyen korábban szabadon gazdálkodhattak. Ezt követően majd félmillió büntető eljárást indítva, százazretet elítélve, kötelező beszoigáltatási rendszerrel, még a vetőmagot is elrabolva a parasztság korábbi kifosztásáról beszélnek. Terrorperekben százával hozott és végrehajtott halálos ítéletek közepette, internálótáborok és kitelepítések, a szólás- és sajtószabadság megszüntetése, eszelős katonai és nehézipari beruházások

közepette, a gazdaságot a szovjet érdekeknek alárendelve, a hadsereget és az államvédelmet szovjet tanácsadók felügyelete alá helyezve az előző rezsimet vádolják totalitarizmussal, elnyomással. Mindez csak annyiban tárgya Nádas regényének, amennyiben a családját érinti valamilyen összefüggésben hátrányosan. Vagyis annyiban, hogy nem feltétlenül esik nekik jól mindezt elkövetni. Nem hisznek abban, hogy mindez jó, de abban igen, hogy az ezt elkövető Párt az. Különös helyzet, amelyben a tettesek szubkultúrája sem boldog attól, amit tesz. Kivételezett élethelyzete és a hatalom gyönyörűsége azonban sok mindenért kárpótolja. Az e közegekben felnövő Nádas mélységesen elitéli ezért, miközben történelemképe tudatalattiját e közeg politikai és ideológiai alapú elfogultságai határozzák meg.

Csendben belesimul a halk szavú (poszt)kommunista előítéletesség vonulatába, ahogyan az ávosok vallatási technikájáról tűnődő írónak nem a KGB-től érkezett tanácsadók, hanem a korábbi évtizedek politikai rendőrsége jut eszébe. „A Horthy-rendőrség nyomozói, az ellenforradalmi rendszer évtizedei alatt művészei lettek ennek a típusú vallatásnak. Valószínűtlenül hosszú időket töltöttek teljesen mellékes kérdésekkel, lecövekeltek, anyagot gyűjtöttek, anyagot halmoztak. A nyilas hatalomátvétel aztán szakmailag bőszítette fel ezeket a kiművelt vallatási szakembereket. A nyilasok visszavezették a rendszerbe a csöcselék brutális és szabadrablásra alapozott logikáját, amit ők a kommünt követő fehérterror lezárásával, Bethlen miniszterelnök konszolidációs politikájával feladtak, a nyilasok összetörték a felderítéshez szükséges vallatási trükkök több évtized alatt kidolgozott finomszerkezetét.” Világos beszéd, kár, hogy negyed század történetét azzal a két-három évvel illusztrálja, amelyik azt legfőljebb időlegesen jellemezte. Az, hogy ÁVO és az ÁVH működését az előző korszak formálisan hasonló célú szervezetének tevékenységével kapcsolja össze, eleve relativizálja a kommunista terror bűneit. Csak a nagyon figyelmes olvasónak tűnhet fel az a halovány különbségtétel, ami az ávos pribékek gyakorlatát nem „Horthy-rendőrség”, hanem a Gestapóval szövetkezett nyilasok módszereihez hasonlítja. A legfontosabbról azonban nem szól: hogy az ávosok már csak azért sem vívtak szellemi párbajokat áldozataikkal, mert nem akartak megtudni tőlük semmit. Azért kínozták őket, hogy aláírassák velük az általuk koholt vádakát igazoló, előre gyártott vallomásaikat.

A könyv egészét tekintve az itt gorselemzett néhány sor szinte súlytalan. A történelemkép egészét véve viszont árulkodó. Úgy indul az 1919-es fehérterror brutalitására utalva, mintha azt nem a vörösteror előzte volna meg. Pedig a (puccsal) hatalomra került kommunisták diktatúrája hozta létre az intézményesített terror első szervezeteit. Nem egy megszállt országban, hanem saját megszállottságától hajtva. Mint Nádas írja, apja példáját követve ő is készített emlékeztető cédulákat azokról a témákról, amelyeknek utána kellett (volna) néznie. Ezek egyikére a Tanácsköztársaság címszó került – hiába. Így egy kulcsfontosságú eseménysor nincs ott a történelmi tablón, ami nélkül Horthy kormányzásának koráról éppen úgy nem adható hiteles kép, mint az 1945 utáni idők második kommunista puccsáról. Nádas narratívája szerint a kommünt az antant akaratának megfelelően bevonuló román csapatok döntötték meg, ve-

zetőinek és kompromittált híveinek ezért kellett menekülniük. Lényegében így történt, csak az nem derül ki ennyiből, hogy a román megszállás idejére a kommunista hatalom már gyakorlatilag megbukott. Minden szempontból csődöt mondott, mert a társadalom előtt egyetlen problémát sem tudta megoldani. Így például Magyarország integritását sem tudta megvédeni: igaz, nem is akarta. Ezért nem állt mellé senki, így a katonailag jelentéktelen erővel érkező román hadsereg ellen magát sem tudta megvédeni. Örökségül csak tehetetlenségének és rémtetteinek legendáriumát hagyta, olyannyira, hogy Trianon mellett ez a dicstelen emlék lett a két háború közti közérzület meghatározója. Az 1945-öt követő események pedig messzemenően igazolták a kommunistáktól való, korábban sokszor eltúlzottnak vélt félelmeket.

Nádas a kései történelmi tények (Molotov–Ribbentrop paktum) ismeretében látja, hogy a Moszkvából irányított nemzetközi kommunista mozgalom az orosz nagyhatalmi politika eszközeként működött. Mégis rosszallja, hogy a „korabeli [értsd: a két háború közötti] magyar biztonságpolitika a kommunista tevékenységet minden bizonnyal egy generális szovjet politikai szándék, a kommunista világhatalmi törekvések részének tekintette”, és zavarja, hogy ezt a törekvést „a vezérkari főnökség defenzív alosztályának kell elhárítani”. Hogyne zavarná, hiszen e részleg emberei vallatták (tehát a már taglalt kifinomult módszerek alkalmazása mellett verték is!) apját a Hadik-laktanyában. De minek kellett volna tekinteni az akkori rendszernek a kommunista mozgalmat, mint ami volt? Vagyis a társadalmi megegyezés felborításán, az adott államberendezkedés megdöntésén, egy szűk csoport diktatúráján dolgozó, tetejében idegen hatalmi érdekeket szolgáló szervezkedésnek? Amit nemcsak a Tanácsköztársaság dicstelen 133 napja, hanem utóbb az 1945 utáni évtizedek messzemenően bizonyítottak. Ez azonban nem elég ahhoz, hogy Nádas meg merje érteni az akkori hatalom gondolkodását, mert, mint annyi más esetben, ehhez szembe kellene fordulnia mindazzal, amit szüleitől, rokonságától, és a velük kapott baráti körtől tanult. Úgy érzi: nem árulhatja el őket, ezért együtt él azzal az ellentmondással, hogy mást *gondol* a kommunizmusról általában, mint amit érez sok kommunistával kapcsolatosan. Pártjukat elutasítja, de velük a személyes kötődésen túl elvi alapon, mint egy kereszténységből kinőtt, nemes indítékú utópia híveivel, rokonszenvez. „Követtem őket, de bármily mulatságos, éppen azért nem lettem kommunista, mert követtem őket” – írja. Hogy ez ellentmondás lenne? Az hát. „A modernizmus világának ez volt az egyik legnagyobb réme és bumerángja, az ellentmondás. Ellentmondásoktól mentes világra törekedtek, s ha a világ ma még nem ilyen szerencsés, akkor majd ők holnapra megreformálják, mentesíteni fogják az ellentmondásaitól. Hosszú évtizedek teltek el, s még mindig porig alázott, ha valaki azt állította, hogy ezért vagy azért ellentmondásos az állításom. Uramisten, hát ellentmondásos az állításom. Na, és akkor mi van.” A gondolatsor végének kérdése kijelentés, ponttal a végén. Nyelvtanórán ez is ellentmondás. Itt maga a koherencia, mert vannak ellentmondások, melyekkel együtt kell élnünk. Az élet ilyen. De vannak olyan koherenziazavarok, amelyekkel lenne teendő, mégis megmaradnak rendszerhibának.

Ez a rejtett hiba mutatkozik meg abban a hangsúlyos kijelentésben, mely szerint Budapest „mindig kész a lincselésre”. Elég-e alátámasztására az a (tegyük fel, helytálló) közlés, hogy „az ostrom után alig telt el egyetlen hónap, máris fel-támadt, lincselte a pesti utca”? Ez már „mindig”? És hogy a pesti utcák népe már csak ilyen? Lincsel, ha teheti? És nem számít, hogy előtte Budapestet rommá lőtték, hogy éhínség gyötörte, hogy a poszttraumás stressz heveny szakaszát élte? Hogy a hadszíntérré vált városok csőcseléke az ókortól máig mindenkor hajlamot mutat a lincselésre? Miért lett volna kivétel Budapest, ahol a meghatározó kommunista részvétellel működő népbíróságok ítéleteit követő köztéri kivégzésekkel erre hatóságok biztatták azt? De talán nem is erről van itt szó. Az 1945-ös epizód súlyát az adja, hogy a magyar forradalmat diszkreditáló és a kádári hatalom terrorpereinek igazolására használt 1956-os Köztársaság téri lincselés jeleneteit készíti elő. Amivel nemcsak a térben és időben közeli Kosuth téri mézszárlás jelentősége marad kibontatlan, hanem az is, hogy a párház (amelyben a forradalom fegyveres leverését előkészítő kommunista ellenforradalmárok központi bizottsága gyülekezett) később brutálisan meggyilkolt védői golyózáport zúdítottak az ostromlók sebesültjeiért érkező mentősökre. Lincselés? Az. De aligha fogjuk megtudni, hogy mennyi volt benne a csőcselék hisztériája, és mennyiben volt egy még aljasabb, tudatos provokációsorozat következménye. Nádas okkal szól „az elszabadult városi söpredék” rémtettéről, de hallgat az odáig vezető útról. Nemcsak a közvetlen, a valamivel távolabbi előzményeket sem tekinti át. Nincs élménye arról, mit jelentett a mindennapokban az, hogy a kommunisták diktatúrája hadat viselt a társadalom ellen. Hogy tudatosan gyötörte azt a népet, amelyre hivatkozott. Arról értesülünk, hogy 1956 nyarán a közeledő robbanásról beszélgetnek a Nádas család barátai. Olyan emberek, akik „a saját kezükkel és a saját testi erejükkel fel akarták tartóztatni a nyilvánvaló politikai változást”, és sejtették, hogy „ez nem fog sikerülni. Ott volt Asztalos János, ott volt Mező Imre, a két férfi, akiket később a Köztársaság téri párház ostrománál meglincsel a csőcselék, akiket szerettem, de a vitáikkal engem már nem érthettek el, mert az egész társadalommal együtt messze túl jártunk az ő belső vitáikon”. Tizennégy éves ekkor. Ám a kommunista áldozatok iránti „szeretet” hat évtized után is felülírja emlékezésében a tényeket. Mert Mezőt és Asztalost nem lincseltek meg. Mező a kórházban halt bele sebesülésébe, a harcban elesett Asztalosnak pedig a holttestét gyalázták meg. Nádas pontatlanságát nem ellensúlyozza az a kommentár, mely szerint a lincselés nem volt a forradalom része, az „inkább a forradalom képlékenységehez és törekenységéhez, a teljes fejtelenséghez tartozott”. De hát nem része minden forradalomnak a képlékenység és fejtelenség?

Mező, Asztalos, Nádas László már 1956 nyarán ellenforradalomnak minősítették a később kirobbant forradalmat, amit szerintük még időben le kellett volna verni. Elképzelhető, hogy milyen eszközökkel. Szándékuk bizonyítja, hogy töretlenül hittek a kommunista rendszerben. Vagy csak a hatalmukat féltették? Azt, amelyik miatt lakásukban nem mertek szabadon beszélni, mert tudták, hogy a kiváltságaik közé tartozó telefon egyúttal lehallgató berendezés? „Joggal tartottak, hogy füle van a falnak. Szakmailag ők maguk

gondoskodtak róla, hogy mindenütt legyen füle. Az apám gondoskodott róla, mozgalmi fedőnevén Jupi gondoskodott róla a távközlésben szerzett tapasztalatával, és a nagybátyám gondoskodott róla, Nádas Endre, mozgalmi fedőnevén Vadas.”

Tarthattak mástól is. A kiterjedt Nádas család valamennyit mindig tudott pártja gyalázatos ügyeiről, azokról is, amelyekben nem vett részt. Cselekvő résztvevőként az 1947-es kékcédulás választások csalásairól, bár utóbb inkább hallgattak „a szabad választások meghamisításáról, a kék cédulákról, pedig nyomtatták, vitték teherautón, egymás között pedig mégiscsak a fülem hallatára büszkélkedtek vele.” Tudtak a Rajk- és a többi per titkairól. Nádas Lászlóné annak a Szalai Andrásnak a titkárnője volt, akit rövid úton fölakasztottak, de karrierje nem tört meg. Továbbra is a rendszer működtetőinek körében maradt, „radikális igazságérzete” csak abban akadályozta meg, hogy miniszter legyen belőle, mert szűk vezetői körben kétségét fejezte ki a népességnövelő programjáról beszélő Rákosi elképzelését illetően. Hogyan is tehetne volna szóvá azt, hogy talán nem kellett volna Rajkot, Szalait, másokat kivégeztetni, agyonverni, lecsukatni?

KÉTSZERES HURRÁ JÁNISZ VARUFAKISZNAK!

Európa legjobbjainak minden tudására szükség volt ahhoz, hogy létrejöhessen Európa első, Ponzi-sémára épülő megszorító csomagja [...]. Akár egy Ponzi jellegű piramisjátékban – melynek lényege, hogy a folyamatos növekedés látszatához egyre több befektetőre van szükség – Görögország, Portugália, Írország, Spanyolország és Ciprus esetében is fokozódó mennyiségű kölcsön kellett az adósságsökkenés illúziójának fenntartásához. (Jánisz Varufakisz)¹

[...] az Európai Unió 1950 óta, a kezdetektől fogva genetikusan kódolt arra, hogy a politikai döntéseket megfossza politikai sajátságaitól. Az európai elitek egy olyan bürokratikus vízfej létrehozásában érdekeltek, amely a föderatív, demokratikus politika tervezhetetlen fordulatait kiküszöbölve oligopolisztikus vállalatóriásokkal keresi az együttműködést. (Jánisz Varufakisz)²

Egyszer az Eurocsoport valamelyik ülésén ezzel fordult hozzám egy gazdasági miniszter: „Szuverén kis országok számára nem marad hely a globalizálódó világban.” Majd egy példával szemléltette mondanója lényegét: „Izland soha nem lehet teljesen független.” Mindez természetesen üres beszéd. Hiszen ha valaki azt állítja, hogy Izland szuverenitása pusztán illúzió, csak mert nem jelentős politikai hatalom, amellel is érvelhetne, hogy aki nem gazdag és befolyásos, jobban teszi, ha lemond szavazati jogáról. (Jánisz Varufakisz)³

2018 júliusának legvégén, a nyári uborkaszezon kellős közepén a Nemzetközi Valutaalap (IMF) Független Értékelési Irodája (IEO) lesújtó jelentést közölt az IMF 2010 óta folyósított görög mentőcsomagjára vonatkozóan. Az IEO a valutaalap (többek között Ázsiát és Latin-Amerikát is monitorozó) igazgatótanácsának felügyelő szerve, ám a görög válság esetében tömérdek akadályba ütközött munkavégzése során. Egyes kulcsfontosságú dokumentumok hozzáférhetetlennek bizonyultak, bizonyos titokzatos, *ad hoc* módon létrehozott munkacsoportok megbeszéléseiről pedig feljegyzések sem készültek. Ám az IEO munkatársai még így is elegendő bizonyítékot találtak, amely alátámasztotta, hogy az IMF európai tagállamai a valutaalapot (annak irányelveivel szembenelve, a görög és európai adófizetők pénzén) politikai célra használták: jelesül az európai monetáris unió megvédésére. Görögországnak az

¹ Varoufakis, Yanis: *And The Weak Suffer What They Must?* 2016, Vintage, 162. A cím (kérdőjel nélkül) utalás Thuküidésznek *A peloponnészoszi háború* című művére, amelyben egy helyütt az athéni generálisok elmagyarázzák a védtelen melosziaknak, hogy jogokról csak egyenrangú felek között lehet beszélni.

² Varoufakis, i. m. 101.

³ Varoufakis, i. m. 222.

áldozati bárány szerepe jutott, a „segélycsomagok”, a „megszorító, korlátozó intézkedések” csak arra szolgáltak, hogy megmentsék az eurót eredendő hibáinak negatív hatásaitól, s megóvják az észak-európai bankokat mohóságuk és visszaéléseik következményeitől.

Görögország a Goldman Sachs hathatós közreműködésével, az Európai Unió hallgatolagos beleegyezése mellett csak a nemzetgazdasági adatok kozmetikázása révén csatlakozhatott az euróhoz annak megszületésekor. Így azonban 2010-ben az államcsőd közelébe került. Lévén, hogy az euró stabilitását nem szavatolja költségvetési unió, az egyetlen sikerrel kecsegtető lehetőség a válság kezelésére az adósságátütemezés és a pénzeszköz leértékelésének együttes alkalmazása maradt. Ez utóbbi nyilván csak akkor jöhetett szóba, ha Görögország elhagyja az eurózónát. Azonban – mint erre a *Forbes* magazin 2016-os megállapítása rávilágít – „az egyre szorosabbá váló európai integráció célja, az euróhoz társított uniós politika ezt nem tette lehetővé. A kijelölt irányok tükrében nem politikai realitás, hogy bármelyik ország leváltsa az eurót. Mivel a görög fizetőeszközt így leértékelni nem lehetett, az infláció mélypontját követő felívelő szakasz sem alakulhatott ki, vagyis [a görög kormány számára] a piaci finanszírozáshoz való visszatérés esélye elúszott. Mindez azzal is járt, hogy kényszerűségből (vagy nem, mindenesetre ez történt) az adósságot különböző kormányzati, illetve uniós szervezeteknek kellett átvállalni az európai bankokat védendő, melyek jelentős mértékű levonás, marzs mellett kölcsönöztek. Ezen kötvények esetében is komoly értékvesztéssel kellett számolni (a Zettelmeyer, Trebesch és Gulati készítette jelentés⁴ 59 és 65 százalék közé teszi a kötvénytulajdonok veszteségeit). Mindenesetre az adósság nagy része a bankoktól állami pénzüzetekhez került.”⁵

Ambrose Evans-Pritchard a *Daily Telegraph* hasábjain így összegezte, milyen következményekkel is járt a Nemzetközi Valutaalap (IMF), Európai Unió (EU), Európai Központi Bank (ECB) alkotta hírhedt trojka döntése a görög népre: „Az egyik [IEO] jelentésben az olvasható a görög válságról, hogy az ország döbbenetes, három év alatt a GDP 11 százalékára rugó [nyolc év alatt 26 százalékos – N. P.] megszorítást kellett elszenvedjen. Az öngerjesztő folyamat negatív spirált eredményezett: minél rosszabbra fordult a helyzet, Görögország annál szigorúbb költségvetési intézkedésekre kényszerült. A volt

⁴ Zettelmeyer, Jeromin, Christoph Trebesch and Mitu Gulati: *Working Paper WP13-8: The Greek Debt Restructuring: An Autopsy*. Peterson Institute for International Economics, 2013. augusztus. Ez a rendkívül alapos, árnyalt elemzés annak ellenére, hogy eltérő szempontok, hangsúlyok köré épül, nem adja Varufakisz következtetéseinek cáfolatát. „Kimutattuk” – fogalmaz a jelentés – „hogy a 2012. decemberi kivásárlás adósságkönnyítést jelentett a görög állam számára, bár annak hivatalos bejelentése jelentős méretű emelkedést eredményezett a kötvényárakban.” Majd ezt olvassuk: „A februári javaslat abban tért el markánsan a (soha életbe nem lépett) júliusitól, hogy kizárta az ECB kötvénytulajdonlási gyakorlatát (amely addig 16,3%-os, 42,7 milliárd eurós kötvényállományával a legnagyobbnak számított), a nemzeti Központi Bankkal (13,5 milliárd euró értékben 5%-nyi kötvény tulajdonosa addig), valamint az Európai Befektetési Bankkal (EIB, 315 millió euró) együtt.” Ez a két megállapítás Varufakisz érvelésében is központi szerepet kap.

⁵ Worstall, Tim: *The IMF's Disastrous Response To Greece: Giving In To Political Pressure*. *Forbes*, 2016. július 29.

pénzügyminiszter, Jánisz Varufakis »gazdasági élveboncolásnak« nevezte mindezt. Eleve kudarcra ítéltetett a kísérlet, hogy a belső deflációt 20-ról 30 százalékra tornásszák fel a fizetések jelentős csökkentése révén, hiszen ez automatikusan a gazdaság zsugorodását és vele a hiányállomány növekedését vonta maga után. »Az árak versenyképességének visszanyerésére tett erőfeszítés szöges ellentétben állt azzal a céllal, hogy az államháztartás hiányát a nominális GDP arányához közelítsék«) – írja a jelentés.

„A mentőcsomag árát igazságtalan módon a görög állampolgároknak kellett megfizetniük, azoknak, akik a legkevésbé voltak képesek elviselni egy ekkora terhet. Valójában soha senki nem ismerte el nyíltan, hogy az IMF–EU–ECB alkotta trojka valós célja a monetáris unió megóvása volt [kiemelés tőlem – N. P.]. Ehelyett a görög népet érték folyamatos vádak mindazokért a hibákért, amelyek valójában az uniós politikából voltak eredeztethetők. Ezt a méltánytalan eljárást – mely oly sok keserűség forrása lett Görögországban – elsőként ismerte fel a jelentés.”⁶

A *Forbes* pedig egyenesen kíméletlen őszinteséggel fogalmaz: „[...] Adóságelengedésről vagy -csökkentésről (az EU/ECB kölcsönök esetében) politikai okokból szó sem lehetett, mivel [...] az európai politikusok nem ismerhették el saját szavazóik előtt, hogy egy-kétszázmilliárd eurót pazaroltak el az európai gondolat megvalósítása érdekében. Amint kiderül, mennyibe kerül az álmok hajszolása, az emberek rendszerint hamar kiábrándulnak, ilyesmiről pedig szó sem lehetett.”

Így most már hivatalosan is tudható, hogy az Európai Unió egyes tagállamok teljes lakosságát hajlandó feláldozni hiú politikai ábrándjainak oltárán. A görög válságra a gyakorlat próbáját már kiállt megoldás kínálkozott, mégis mellőzték egy olyan ideológia érdekében, amely ellentétes volt a görög nemzetállam alapvető érdekeivel. Eleve etikátlan bankárok okozták a világméretű gazdasági válságot, s ismét kétes hitelű bankárok és álságos politikusok léptek fondorlatos szövetségre, hogy hozzá nem értésük és visszaéléseik súlyos következményeit ne az elkövetőknek, hanem áldozataiknak kelljen elszenvedni.

Senki következetesebben és kitartóbban nem küzdött azért, hogy felfedje e skandalum valós okait, mint a korábbi görög pénzügyminiszter, Jánisz Varufakis. A trojkával folytatott tárgyalásairól készített beszámolója, a *Felnőttek a teremben* (*Adults in the Room*) című könyve különösen tisztán látatja a háttérben zajló eseményeket. Bár Varufakis távolról sem meggyőződéses euroszeptikus (a brit referendum alkalmával például a maradás mellett kampányolt), a globális tőke, az óriásvállalatok, illetve a neoliberais kormányok rendíthetetlen kritikusaként ismerjük. Hiszen ez utóbbiak érdekeiktől hajtva nemzeti és (az EU esetében) nemzetközi szinten is gyengítik a nemzetállamok hatalmát, melyek polgárai így önös politikai érdekek kiszolgáltatottjaivá válnak. Amint Varufakis könyvében olvassuk: „Az úgynevezett liberálisok kézzel-lábbal tiltakoznak a populista jobboldal álhírei ellen, mi-

⁶ Evans-Pritchard, Ambrose, *Daily Telegraph*, 2018. július 29.

közben érdemes volna visszaemlékezniük, hogy 2005-ben ők maguk indítottak kíméletlen hazugsághadjáratot, követtek el karaktergyilkosságokat egy Európa-párti, kis ország demokratikusan megválasztott kormánya ellen itt, az öreg kontinensen.”⁷ A szerző világossá teszi, hogy ez a hozzáállás nemcsak EU-ellenes érzelmeket kelt, de egyenesen a liberálisok által annyira rettegett „populizmushoz” vezet. Miközben Vlagyimir Putyin, jegyzi meg Varufakiszt, elégedetten dörzsölheti tenyerét.

Jánisz Varufakis, A Nemzetközi Színtér Hazafias Fenegyereke

Jánisz Varufakis szokatlan jelenségként tűnt fel a nemzetközi politikai színtéren, amikor a radikális baloldali tömörülés, a Sziriza párt jelöltjeként (de nem tagjaként) mint független gazdasági szakértő 2015 januárjában Görögország pénzügyminisztere lett. Mind a vele készült interjúk, mind az általa írt cikkek-tanulmányok a kezdetektől világossá tették, hogy saját útját járja. Arra, hogy nemzetközi dimenzióban gondolkodik, azon kijelentéseiből következtethetett a közvélemény, amelyek mindannyiszor a globális világrend viszonylatában kialakítandó gazdasági egyensúly és stabilitás fontosságát hangsúlyozták.⁸ Ám a görög hazafi azonmód felkeltette a választási legitimitással nem rendelkező hivatalnokok és kétszínű európai gazdasági miniszterek, vezetők gyanakvását, akik közösen dönthettek Görögország jövőjéről. Különösen az okozott kényelmetlenséget számukra, hogy Varufakis a gazdaság elméleti és gyakorlati területein tájékozott debattőrként mindannyiszor sikeresen vette rá vitapartnereit álláspontjuk megváltoztatására. (Természetesen ugyanezen döntéshozók a következő hivatalos ülésen zavartalanul folytatták ott, ahol korábban abbahagyták.) Az ellene csatasorba álló erők szerencsétlenségére Varufakis részletes feljegyzést vezetett a trojkával történt megbeszéléseiről. Ezek a dokumentumok komoly kétségeket ébresztenek az uniós terjeszkedés racionálisan gondolkodó híveiben, de feltehetően nem tántorítanak el az Európai Unió gondolatát hitvallásként felvállaló fanatikus rajongókat. (Ugyanakkor marad a kérdés: vajon létezik-e vallás eretnekek nélkül?)

A *Hitelország* című fejezetben Varufakis sommás összefoglalóját adja, miként vette kezdetét a görögök szenvedéstörténete. A francia és német bankok Görögországnak felelőtlen mértékben folyósított hitelei potenciális gazdasági fenyegetést jelentettek többek között Portugália, Spanyolország és Olaszország számára is. 2008-ban, nem sokkal azután, hogy Angela Merkel beszédében pellengérré állította az angolszász érdekkörök tékozló bankárait – akiknek szerinte inkább a beosztással élő sváb háziasszonyok példáját kellene

⁷ Varoufakis, Yanis: *Adults in the Room: My Battle with Europe's Deep Establishment*. The Bodley Head, 2017, 2.

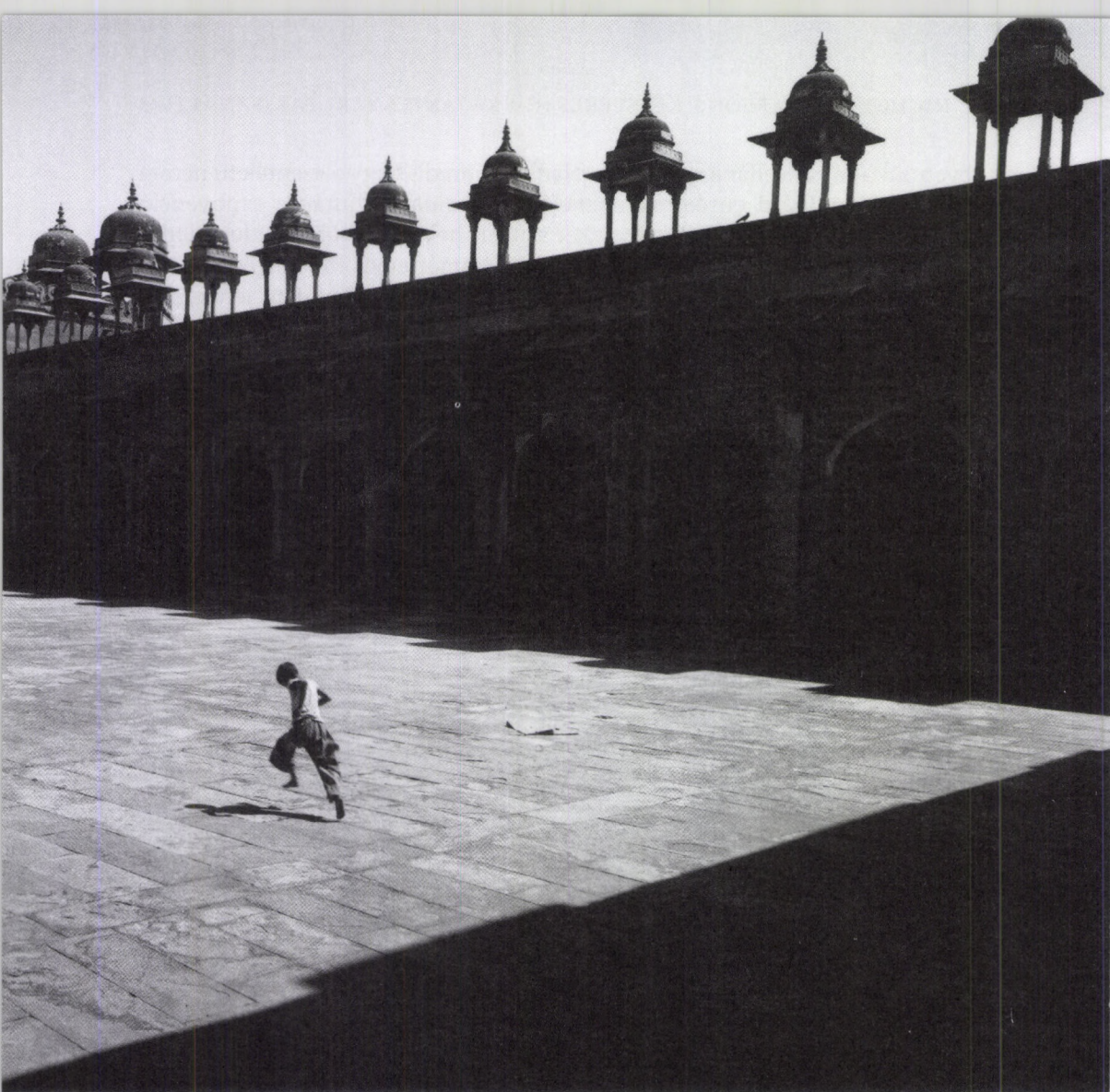
⁸ Az 1944-es Bretton Woods-i rendszer összeomlását követő gazdasági válság globális aspektusairól kitűnően ír itt: *The Global Minotaur: America, Europe and the Future of the Global Economy*. ZedBooks, 2011, New Edition with an Introduction by Paul Mason, 2015.

követniük –, a kancellár asszony váratlanul ráébredt, hogy a szentéletű német bankok 406 milliárd eurós tőkeinjekcióra szorulnak. Miután a szubvenció épp csak kimentette a pénzüzeteket szorult helyzetükből, haladéktalanul ismét hasonló mértékű segítségre szorultak. Immár egytrillió euró volt a tét. A francia és német vezetők belátták, politikailag elfogadhatatlan lenne arra kérni az adófizetőket, hogy finanszírozzák a népszerűtlen, telhetetlen bankok veszteségeit, ugyanakkor tartottak az esetleges görög államcsődöt követő dominóhatástól is. Jobb híján úgy döntöttek, hogy a bankok megsegítését Görögország megmentéseként találják a nyilvánosság előtt (cinikus módon szolidaritásukról biztosítva a görögöket). Közvetlen EU-s beavatkozás azonban nem jöhetett szóba, mivel az alapító okirat eurózónára vonatkozó egyik záradéka ezt kizárta. Így a mentőcsomag kétoldalú kölcsönszerződések keretében jöhetett csak létre. A kölcsön utalását elsősorban európai országok vállalták magukra, gazdasági kapacitásuk függvényében. Miután az összegek megérkeztek Görögországba, *Athén azok döntő részét továbbutalta a francia és német bankoknak*. Varufakis ezen a ponton szárazan megjegyzi, hogy minden Athénnek juttatott 1000 euróból 270 érkezett Németországból, 200 Franciaországból, míg a fennmaradó 530 eurót kicsi és szegény országok folyósították. „A görög mentőcsomag igazi szépségét – legalábbis a németek és franciák számára – éppen ez jelentette. A kölcsön terhének nagyobb részét olyan, a görögöknél is szegényebb országok viselték, mint Portugália és Szlovákia.”⁹ S ha mindez még nem lett volna elég, az EU még az IMF-et is bevonta a folyamatba. Tette ezt annak ellenére, hogy a monetáris alapnak még azon saját alapvető szabályával is szembe kellett mennie, miszerint csődbe került országnak csak a korábban utalt kölcsönök átstrukturálásával (értsd: a bankoknál felhalmozódott adósságok csökkentése után) folyósíthat.

Az adósságcsökkentés problémája a legfájóbb pont ebben a kegyetlenül igazságtalan történetben. Varufakis szerint az első „csomag” lehetővé tette a német és francia bankok számára, hogy a görög államadóssággal szembeni kitettségüket 102 milliárd euróról 2012 márciusáig 795 millió euróra mérsékeljék. Ugyanennek az évnek decemberére a francia pénzüzetek teljes egészében megszabadultak görög államkötvényeiktől. Nem meglepő módon mindez a legkevésbé a görög gazdaság számára jelentett segítséget, ami további zuhanás után egy második „mentőcsomagra” szorult 2012-ben. Ekkor a trojka egy száznyolcvan fokos fordulattal megváltoztatta korábbi sziklaszilárd, a „kölcsönök átstrukturálását” ellenző álláspontját, és elengedett 100 milliárd eurónyi görög tartozást, ugyanakkor az adósságcsökkentéshez 130 milliárd eurós kölcsönt társított. Varufakis hangsúlyozza, hogy ennek az összegnek csupán töredéke jutott el a görögökhöz. „Nagy része [...] a görög bankárokhoz került (bőséges ellentételezésül azért, amit az államkötvényekben felhalmozott adósság csökkentésén vesztek), másrészt a magánhitelezők is részesedtek belőle (hogy ezzel motiválják őket az adósságcsökkentés elfogadására), a maradék összeg pedig jelentős arányban az EU-s és IMF által

⁹ *Adults in the Room*, 27.

LUCIEN HERVÉ: Fatehpur Sikri, India, 1961
(© Lucien Hervé jogörököse, Párizs)

juttatott első segélycsomag adósságszolgálatára ment el.”¹⁰ Amikorra elkerülhetetlenül szükségessé vált egy harmadik segélycsomag is, már Varoufakis volt a pénzügyminiszter, aki többek között elrendelte a korábbi átstrukturálások látszatintézkedéseinek lezárását. Mint mondotta, ezek pusztán arra voltak jók, hogy „az Európai Központi Banktól felvett kölcsönökből fizessék az EKB-t, hogy az visszaválthassa ezeket (a görög) államkötvényeket, miközben látszólag nem végez ilyen tevékenységet.”¹¹

¹⁰ Varoufakis, i. m. 46.

¹¹ Varoufakis, i. m. 114.

Varufakisz makacs fellépése jelentette az első alkalmat, amikor a trojka manipulatív műveletei határozott ellenállásba ütköztek, s ez patthelyzetet eredményezett. Mario Draghi, az EKB elnöke azzal fenyegetett, hogy visszavonja a mentesítés lehetőségét (ami addig lehetővé tette a Központi Bank számára a görög bankok bővli pénzügyi biztosítékainak elfogadását készpénz ellenében). Ezzel a lépéssel gyakorlatilag ellehetetlenítette volna a görög bankok működését. Varufakisz válaszlépésként belengette, hogy elrendeli az EKB Értékpapír-Piaci Programja (SMP) keretében vásárolt görög államkötvények nagyarányú leértékelését. (Erre már csak azért is lehetősége volt, mert a kötvények a görög törvények hatálya alá tartoztak.) Sajnálatos módon a kormány számos tagja kevésbé volt eltökélt, mint Varufakisz, aki utóvédharcok után végül lemondott. Így – Varufakisz szavaival – Görögország újabb három évig kényszerült „kínzenvedésre” abban a bankárbarát környezetben, ami leginkább „bank-árokharcként” jellemezhető.

Visszatekintés

2018. augusztus végén a liberális média világgá kürtölte, hogy nyolc hosszú esztendő után a görög válság véget ért. A BBC világhíradója az EU-s forgatókönyvnek megfelelően tálalta a hírt, míg a CNN túlbuzgó gazdasági riportere, Richard Quest pimaszságában odáig ment, hogy a görög állam hitelezőinek példátlan „nagylelkűségéről” tájékoztatott. E bejelentés után a műsor moderátora interjút ígért Jánisz Varufakisszal, hogy szakértői minőségében mondhasza el, szerinte „minden maradt a régiben”. Ám az új, EU-párti CNN szerkesztői az utolsó pillanatban meggondolhatták magukat, mert Varufakisz végül nem került képernyőre: annál inkább Georgiosz Papandreu. Az egykori miniszterelnök üres szólamai mellett ráadásul még Papakonsztantinu fejtegetései is teret kaptak. (A volt szociáldemokrata gazdasági miniszter három közeli rokonának a neve is lekerült az adóelkerülésben érintett dúsgazdag görögök listájáról, amit az IMF svájci számlák alapján állított össze, mielőtt meggondolatlanul átadta volna a görög kormánynak. A tárgyaláson Papakonsztantinu azzal védekezett, hogy politikai támadás áldozata lett – a pendrive veszélyes fegyver. Végül csak vétségért ítélték el.)

Az Unió politikai közössége, s vele a béklyóba vert görög kormány egyhangúan ünnepelte a görög adósrabszolgaság remélt végét. Németország szocialista pénzügyminisztere is csatlakozott a fals kórusához, és már-már meghatottan sorolta hazája politikájának nagyszerű eredményeit. Így említést tett Görögország 320 milliárdos adósságterhéről. Ezen összeg a görög GDP 180 százalékát tette ki, ami 2010 óta 26 százalékkal zuhant. (Arra is kitért, hogy a weimari köztársaság „születésekor hasonló – a GDP 175 százalékára rúgó – adósságot nyögött”). Az elmondottakból akár arra is lehetne következtetni, hogy ez a tény tiszteletet ébresztett a német partnerben.¹² Felsorolásra

¹² Vö. Hawes, James: *The Shortest History of Germany*. Old Street Publishing Ltd., 2018, 154.

került a 20 százalékos munkanélküliség, azon belül a fiatal pályakezdők 46 százalékos aránya is. Megannyi ok az ünnepi vigasságra!

Végül a *Financial Times* vállalta a felelősséget, hogy bátran átugorva saját EU-párti árnyékát, a tényekről is szót ejtsen. A periodika kiemelte, hogy Görögország „akut problémái krónikussá váltak”, miközben „az eurózóna többi gazdasága elszigetelte magát a begyűrűző hatásoktól”. Még ha „fájdalmas volt is, a költségvetés deficitjét jelentős mértékben sikerült mérsékelni, ugyanakkor az alapp probléma mit sem változott. A görög egy szerény mértékű adóbevételeket produkáló, kis hatékonyságú gazdaság, amely a valutaunió fogságában versenyképtelenné teszi saját vállalatait”. Néhány nappal később a szerkesztői kolumnában arról lehetett olvasni, hogy „[az EKB] politikai értelemben rendkívül kényes helyzetbe került, amikor egy uniós tagállam költségvetésébe, sőt, a gazdaság szerkezetét érintő döntéseibe avatkozott”.¹³ Való igaz! Ugyanitt a szerkesztő kifejti, hogy Görögország továbbra is hatalmas méretű adósságállománnyal küszködik, amely nagy részben épp a segélycsomagoknak köszönhetően halmozódott fel. Bár ennek mértékét „kedvezményes kamatozással” sikerült valamelyest csökkenteni, ezzel Görögország csak tovább görgeti maga előtt a problémát. Ugyanis nyolc évvel a válság kirobbanása után a görög gazdaság még mindig a hitelezők markában van, akik további költségvetési terheket rónak rá. Ezek visszafizetését még az IMF is életszerűtlennek tartja. Mindez eszünkbe juttatja Varufakisz metsző kritikával megírt elemzését a *Gyengék csak azt kapják, amit érdemelnek? (And the Weak Suffer What They Must?)* című kitűnő könyvéből. Itt részletesen az olvasó elé tárja 2015-ös lemondásának körülményeit. Ekkor vált számára végképp világossá, hogy „Görögország az adósok börtönében ragadt [...], miközben az Európai Unió sokadjára is eljártssa, hogy megoldott egy válságot, bár valójában csak újabb adósságot zúdít egy feneketlen kútba, tetézve a korábbi, megfizethetetlen kölcsönöket”.¹⁴

Varufakisz nem egyedülként vállalta fel a „gazdasági élveboncolás” elleni bátor, következetes kiállás kockázatát. A konzervatív Norman Lamont, volt brit pénzügyminiszter olyan szövetségesnek bizonyult, aki akkor is hangsúlyozta a fizetőeszközök leértékelésének életmentő hatását, ha mindebből számára politikai károk keletkeztek. Komoly támogatást jelentett Bill Black fellépése is. Mint emlékeztet, az amerikai gazdasági szakember pontos látletét adta a 2008-as államokbeli válságnak, amikor trükkös, „bóvli kölcsönök” Ponzi-sémára épülő piramisjátékaról beszélt az összeomlás kapcsán. Black köztörvényes bűnnek nevezte, hogy ezek a pénzügyi termékek a legmagasabb minőségi besorolást kaphatták a manipulációt fedező bankoktól. „A Varufakisz képviselte nézet, miszerint a megszorító intézkedések bevezetése a lehető legpusztítóbb válasz a gazdasági világválság kihívásaira, általánosan elfogadott gazdasági körökben” – írja egy helyütt. „Bár Varufakisz baloldali elkötelezettségű, álláspontja olyan belátásokból táplálkozik, amelyeket so-

¹³ *Financial Times*, Editorials, 2018. augusztus 21. és 24.

¹⁴ Varoufakis, Yanis: *And The Weak Suffer What They Must?* Vintage, 2017, x.

kan [a baloldalon] ellentmondásosnak tekintenének.” A trojka ezzel szemben „nívótlan gazdasági szakértelmével egyszerűen érzéketlennek mutatkozik mindarra az emberi szenvedésre, amit hibás döntéseivel okoz a perifériára szorult, gúnyolt és megvetett munkásoknak”.¹⁵ Ugyanez a bírálóat fogalmazódik meg az IEO részéről is, amikor a trojkát azzal vádolja, hogy annak az eurózónára vonatkozó politikája csakis a „csordaszellemnek”, valamint a meggyőzés manipulatív eszközeinek volt köszönhető.

Tagadhatatlan, hogy Varufakis könyve saját személyének, valamint kormányzati ténykedésének védelmében íródott, ugyanakkor elgondolkodtató, hogy észrevételeit, ellenérzéseit számos, a területen tájékozott szakember osztja. Ezek a források határozottan állítják, nem lehet a volt pénzügyminisztert sértett baloldali politikusként leírni, márpedig a simulékony brüsszeli propagandagárda szolgalelkű szövetségeseivel karöltve éppen ezt sulykolja a nyugati sajtó hasábjain. A pártideológiának nincs lényegi köze olyan eseménylánchoz, amely nem másról, mint a globális hatalommal való kíméletlen visszaélésről szól. A görögök kálváriája látni engedi (azok számára, akiknek szeme van rá), hogy az európai szuperállamot megálmódóktól mire számíthatunk a jövőben. A brexit-tárgyalások eddigi menete is remekül példázza nemcsak az EU referendumokkal kapcsolatos ellenérzéseit, de azt a hajthatatlan eltökéltséget is, amivel az Unió bosszút áll minden olyan országon, amely a brüsszeli maffia kegyeiből kiesve megpróbál visszaszerezni valamit nemzeti függetlenségéből.

Varufakis „csapongó marxistaként” határozza meg magát, aminek okán a magamfajta konzervatív gondolkodó inkább csak kétszeres, mint háromszoros hurrával üdvözli bátor kiállásáért. De nem szabad megfelelni arról, hogy a görögöket sújtó katasztrófális mentőcsomagok idején megalkuvást nem ismerve állt a jó oldalra, szembesítette a hatalmat az igazsággal. Mindvégig azon volt, hogy megóvja honfitársait a trojka brutalitásától, hogy leleplezze a lelkiismeretlen hivatalnokok és politikusok szégyenteljes trükkjeit. Tartása, integritása méltán váltott ki elismerést az egyszerű görög polgárokból, akiknek elégük lett választott vezetőik nepotizmusából, a klientúraépítésből, a „ρουσφετι” fogságában rogyadozó gazdasági lejtmenet negatív következményeiből. Varufakis talán túlságosan is elnéző, amikor nem emeli ki, hogy ennek a helyzetnek a kialakulásához hosszú távon jelentős mértékben maguk a görögök is hozzájárultak. (Ha a pénz közvetlenül a zsebbe vándorol, az adózásnak csakis valamilyen ellentételezés reményében van értelme.) A könyv különös és kiemelendő érdeme mégis az, hogy nyíltan érvel az elesettek és mellőzöttek érdekében.

Végezetül hangsúlyozandó, hogy bár elkötelezett az európai értékek mellett, a volt pénzügyminiszter pontosan látja azt az irányvonalat, amit az uniós projekt követ. Ez pedig nem más, mint hogy Németország gazdasági és politikai hegemoniája következtében egyre inkább erőre kap a demokratikus érté-

¹⁵ Idézi: Varoufakis, i. m. 256–7.

keket lábbal tipró, autoriter bürokrácia hatalma. (A sajtóban lassan tényként kezelik, hogy Angela Merkel tervei szerint az Európai Bizottság következő elnökét Németország adja majd.) Varufakisz hősies bukásának üzenete azonban eljutott Görögország határain kívülre is, ami a volt pénzügyminisztert valósággal „sztárközgazdásszá” avatta a nemzetközi színtéren. Varufakisz megpróbálta letépni a hazáját fogva tartó adósbörtön béklyóit, a láncok csörgeése pedig elhallatszott a nyugati világ legtávolabbi sarkaiba is.

Az „európai uniós projekt”

Az EU jelenleg csak rossz és még rosszabb közül választhat, de önmagát lavírozta bele ebbe a helyzetbe. Sokadszor kényszerül arra, hogy saját szabályait áthágvá valósíthatja meg politikai céljait. Természetesen ez a legkisebb mértékben sem zavarja az Unió két vezető államát, hiszen Németország és Franciaország elsőként bújtak ki a maastrichti kritériumok alól – természetesen minden további következmény nélkül. Amikor pedig elkerülhetetlenül bekövetkezett a gazdasági válság, az EU minden elképzelhető eszközt bevetett, hogy a törvényesség látszatának fenntartása mellett olyan lépéseket is megtehessen, amik technikai értelemben tiltottnak számítottak. Ezt a célt szolgálták az olyan hangzatos névre keresztelt intézmények, mint az Értékpapír-Piaci Program (SMP), Hosszabb Lejáratú Refinanszírozás Program (LTRO), a Monetáris Adásvételi Tranzakciók (OMT), valamint az Európai Pénzügyi Stabilitási Eszköz (EFSF). Ez a felsorolás még csak nem is tartalmazza az amerikai rokonok olyan kóros közgazdaságtani eltévelyedéseit, mint például a Költség-hatékony Piac Hipotézise (EMH), az Ésszerűen Elvárható Hipotézise (RBCT), illetve a Valós Gazdasági Ciklusok Elmélete (RBCT). Ezeknek a betűszóknak többsége első pillantásra leginkább gyanús szexuális viselkedésminták jelölésére szolgál, bár a Központi Bank azzal a céllal hozta létre intézményeit, hogy a gazdasági kihívásokkal küszködő európai országok államkötvényeit az eurózónára vonatkozó szabályok megkerülésével vásárolhassa fel. Az európai bankok „népkonyhájaként” csúfolt Európai Központi Bankról Philip Coggan találóan jegyzi meg, hogy „leginkább egy olyan masszív alkoholista-ra emlékeztet, aki sziklaszilárd elhatározással örökre le kívánja tenni az italt. Az első nap csak egy kis sherry csúszik le, hogy aztán bőséges mennyiségű, rendszeres skót whisky bevitele után az illető rövidesen ismét ájultan találja magát egy köztéri padon, közben egy üveg sósborszesszel.”¹⁶

A számtalan trükknek, mint Varufakisz rámutat, egyetlen célja, hogy erősítse a látszatot, miszerint létezik technokrata megoldás lényegi, politikai problémákra. „Aki egy pillanatra is elhiszi, hogy politikailag semleges módon, tisztán szakmai szempontoktól vezérelve kerülnek óriási pénzüsszegek egyik államtól a másikhoz, azt a legsúlyosabb téveszmék vezérlik” – jelenti ki Varufakisz. „A politikai érdektől mentes pénz délibábja vezetett el a két

¹⁶ Coggan, Philip: *The Last Vote. The Threats to Western Democracy*. Penguin Books, 2014, 186–189.

világháború közti időszakban az aranystandard kialakításához. Ennek a primitív monetáris rendszernek az összeomlása egyik kiváltó oka volt a nácik előretörésének, aminek tragikus következményeit a mai napig mindannyian szenvedjük." Ezen a ponton Varufakisz Margaret Thatcher „lényeglátó észrevételét” idézi, miszerint: „a pénzellátás és a kamatlábak meghatározása fölötti ellenőrzés alapvetően politikai tevékenység. Amennyiben kikerülne a demokratikus parlamentarizmus biztosította hatáskörök alól, az a meglévő rendet óhatatlanul is az autoriter államszerkezetek szintjére züllesztí le.”¹⁷ Talán mégis kijár Varufakisznak a háromszoros hurrá.

Fordította: Hegyi Pál

(A tanulmány először a *Hungarian Review* 2018. szeptemberi számában jelent meg.)

¹⁷ Varoufakis, i. m. 97.

1% M E T A F I Z I K A

MIKES IMRE

KOLOZSVÁR, 1918. DECEMBER 22.

1918. december 22-én bekövetkezett a legnagyobb stáció Erdély magyarságának kálváriás útján.

E napon 120 ezer magyar-szekely, sőt részben román és százsz gyűlt össze a kolozsvári Mátyás király téren, hogy fogadalmat tegyenek: *Együtt akarunk maradni a magyar anyaországgal!*

Ezzel a gyűléssel válaszolt Erdély magyarsága Gyulafehérvárra.

A gyűlés előtt Erdély egyetlen processziós menetté változott.

A vonatok zsúfoltak. Az országutakon ezer és ezer szekér, ezer és ezer gyalogos.

Azonban a Nagyszebenben székelő Consiliul Dirigent, mely Gyulafehérváron még teljes szabadságot ígért Erdély minden népének, rendeletet adott ki, hogy a *tömegeket tartóztassák fel*. A gyűlés előtti napon leállították a Kolozsvár felé haladó vonatokat. A Zsil völgye 30 ezer bányászt küldött, csak 5000 jutott el közülük Kolozsvárra. Apahidánál valóságos hadsereget tartóztattak fel a románok.

Így is 120 ezer ember szorongott Korvin Mátyás szobra körül. Festői, megrázó látvány. Szorongásig megteltek még a térre torkolló utcák is.

Az ipartestület nagytermében 1000 hivatalos küldött. Minden vármegye, város és falu nemzeti tanácsa két-két embert delegált ide.

A gyűlést Újhelyi Ferenc szociáldemokrata vezér nyitotta meg, majd Apáthy István főkormánybiztos, a világhírű tudós és ez időknél egyik legtragikusabb figurája elmondotta klasszikus beszédét:

– Legyőzve ellenségeink túlereje által, be kell ismernünk, hogy levertek bennünket – kezdte el drámai feszültségű csendben a tudós. – De annyira nem győztek le, hogy a körülöttünk lakó bármely nemzetnek joga volna rendelkezni felettünk. Annyira nem győztek le, hogy valamenynyit itt lakó nemzetnek joga lehessen az ország feldarabolását kimondani, s egyik darabját az egyik, másik darabját a másik országhoz csatolni. Annyira nem győztek le, hogy ma már le kellene mondanunk emberi és nemzeti jogainkról. Legyőzhették bennünk a testet erőszakkal, de nem győzhették le lelkünket az igazság fegyverével.

Gyulafehérváron a román nemzeti komité kinyilvánította, hogy Magyarország 26 vármegyéjének románsága egyesül Romániával, és így a 26 vármegye területén lakó összes népesség Romániához tartozik. Ezen a területen csaknem 4 millió nem románval szemben csupán 2 millió 186 ezer román él. Ezeknek a velük szemben álló többség felett nincsen joguk határozni. A magyar nemzet nem fogja eltérni 26 vármegye elszakítását.

Apáthy beszédét óriási taps fogadta. Szívszorító jelenetek játszódtak le, a nagyterem zúgott, sokan könnyeztek, és egymás nyakába borultak.

Apáthy után Sava Ştrengar-Demian, a magyarországi román szociáldemokrata párt titkára kijelentette, hogy a román szocialisták nem azonosítják magukat a gyulafehérvári határozattal. Ugyanebben az értelemben beszélt Gheorghe Avramescu szociáldemokrata is.

– *Magyarországon és Erdélyben – mondotta – elnyomás alatt éltünk. De Romániában is ez a rendszer. Magyarországon nem volt jogunk művelődni. De Romániában sincs másképpen. A mai helyzet megoldása az, hogy Erdély legyen független köztársaság svájci mintára.*

Ezután Vincze Sándor felolvasta az alábbi határozati javaslatot:

– *Kelet-Magyarországnak Kolozsvárt 1918. december 22-én összesereglett különböző vallású és fajú népei kijelentik a Wilson-féle elvek értelmében gyakorolt önrendelkezési jogok alapján, hogy Magyarországgal egyazon népköztársasági állami közösségben kívánnak élni, és az egységes és csonkítatlan Magyarország keretein belül követelik minden itt lakó nemzet számára a teljes egyenlőséget, szabadságot és önkormányzatot.*

Kijelenti a nagygyűlés, hogy az erdélyi magyarság és székelység teljes jogosultságú önkormányzati szervének és képviselőjének elismeri a Kolozsvárt 1918. december 17-én egyesült Erdélyi Magyar-székely Nemzeti Tanácsot, illetőleg annak 1918. december hó 18-án megválasztott központi kormányzótanácsát.

(Mikes Imre: *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig* (H-PRESS Kft., 1996, Sepsiszentgyörgy, 186–187. oldal)

K Ö R K É P

BUKOVSZKI PÉTER

EGY KÖNYV, AMELY ALAPMŰVÉ VÁLHAT

A magyar fotó 1840–1989

„A magyar fotográfia története és az egyetemes fotográfia történet nem választható el teljesen” – teszi világossá Péntek Orsolya, *A magyar fotó 1840–1989* című album szerzője rögtön a kötet elején. A kijelentés elsőre kissé meglepőnek tűnhet, ez ugyanis a köztudatban nem feltétlenül tartozik a legnyilvánvalóbb tények közé. A kötet azonban a magyar alkotók életművének bemutatásán keresztül bebizonyítja, hogy a magyar fényképészet valóban együtt mozgott a világtrendekkel, sőt: egyes alkotók, például Robert Capa, André Kertész, Brassai, Lucien Hervé vagy Munkácsi Márton tehetségüknek és szorgalmuknak köszönhetően maguk jelentették a világtrendet.

A Látóhatár Kiadó gondozásában a nyáron megjelent munkát az alkotók hiánypótlónak nevezik, s ezt az állítást maga az album igazolja, hiszen aki belelapoz, akkor is tisztába kerül a magyar fotográfia több mint 150 éves történetével, ha előtte csak a „nagy nevek” némelyikét ismerte. A könyv előnye, hogy logikus szerkezete és pontos, de olvasmányos stílusa mellett igen gazdag a képanyaga (321 fotót tartalmaz), és deklarálta a széles közönségnek szól, vagyis a szakmabeli olvasó éppolyan nagy haszonnal forgathatja, mint a téma iránt érdeklődő laikus. A magyar fotográfia témáját jellemző, szétszórtan jelen lévő tudásanyag összegyűjtése és egyetlen kötetbe történő egyesítése meglepően nehéz feladatnak bizonyult, hiszen, ahogy a kötet előszavában olvashatjuk: „az életművek jelentős része külföldön található; párizsi, New York-i, amszterdami galériákban, vagy épp a Román Tudományos Akadémia könyvtárában”.

A könyvben részletesen bemutatott több mint negyven fotográfus életműve az 1840-es évek első dagerrotípiáitól 1989-ig igen széles korszakot ölel fel. Ebbe pedig az egyesített fővárost megörökítő Klösz György, Erdélyi Mór, Divald Károly, vagy Mai Manó éppúgy beletartozik, mint a modern piktoralista Pécsi József, a fotográfia határait túlszárnyaló Moholy-Nagy László és Kepes György. A fentebb már említett világhírű magyarokon túl az itthon maradt zsenik, például a majdnem elfeledett Kinszki Imre, vagy a találón igazán nagymenőként aposztrofált Angelo munkásságát is megismerhetjük. Különleges része a könyvnek a tehetséges erdélyi alkotók és a hölgyek bemutatása, akik sajátos érzékenységgel voltak képesek megragadni és bemutatni az általuk látottakat. Mindezen alkotók részletes ismertetése tehát a kötet igen nagy erénye.

A világ megörökítésének igénye

A kötet alaposágára jellemző, hogy a képalkotás kezdeteibe is beavatja az olvasót: mégis hogyan jutottunk el egyáltalán fotográfiáig?

Az embereket mindig foglalkoztatta a körülöttük lévő világ, többek között ez az egyik olyan tulajdonság, amely markánsan kiemeli őket a többi lény körül. Mindemellett azonban az is lényeges jellemvonása az embernek, hogy sosem elégszik meg semmivel, mindig többet és többet akar, hiszen általában ez a fejlődés és a siker kulcsa. Ezért igen hamar, már a civilizáció kezdetén világgossá vált, hogy a megismerés mellett a *megörökítés* is lényeges.

Kevésbé ismert, hogy a látvány fénnel (nem pedig rajzzal és festéssel) történő rögzítése már az ókorban felmerült, a későbbi camera obscura elődeivel is sokan próbálkoztak, a reneszánsz korban Leonardo da Vinci le is írta a szerkezet működési elvét.

A látvány megörökítésének módszere azonban a korábbi évezredekhez és a későbbi évszázadokhoz hasonlóan ekkor még a festészet volt. A valóságot ezzel is meg lehetett örökíteni, az elkészült kép azonban gyakran idealizált volt, amely az elképesztő és méltán elismert művészi teljesítmény ellenére a dokumentálás igényét kevésbé elégítette ki. Gondoljunk csak bele: az 1800-as évek előtt élt emberek többségének valódi külsejét nem ismerjük; a korabeli leírások és a róluk készült portrék segíthetnek ugyan abban, hogy magunk elé képzeljük igazi arcukat, ám mégsem tükrözik egészen a valóságot.

A valóság minél pontosabb ábrázolása igényének és az ehhez szükséges technikai feltételeknek a találkozására egészen 1826-ig kellett várni. A kötet a képalkotási módszerek kezdeteit is végigjárja: Joseph Nicéphore Niépce francia feltaláló volt az első ember, akinek sikerült nyolcórás expozíció segítségével egy olyan képet készítenie, amelyet már fényképnek nevezhetünk. Nem sokkal később, az 1830-as években Louis J. M. Daguerre már azzal kísérletezett, hogy ezüstözött rézlemezeire rögzített csendéleteket, táj- és városképeket. Módszerét 1839-ben a nyilvánosság előtt is bemutatta, amely – mivel a találmányt megvette a francia állam – hamar ismertté vált az egész világon, s a kötet szerint egy évet sem kellett várni arra, hogy Magyarországon is megjelenjen. Ebben az időben többen is kísérleteztek a camera obscura képének rögzíthetőségével, mások mellett Zeyk Miklós erdélyi professzor is, aki a brit Talbothoz hasonlóan papírnegatívra dolgozott, ez az eljárás azonban Daguerre-ével ellentétben pontatlanabb képet adott és drágább is volt.

Daguerre könyvének 1840-es kiadását követően itthon is megjelentek a dagerrotipisták, ekkoriban azonban, mint Péntek Orsolya megjegyzi, még szó sem volt fotóművészetről. A fényképezés egy találmány volt, különféle eljárások összessége, amely a hosszadalmas és költséges portréfestés helyett az arcok élethű, gyors rögzítését és tájképek megörökítését jelentette. Az egyik legrégebbi magyar dagerrotípiát Petőfi Sándort ábrázolja, készítője pedig a kötet szerint minden bizonnyal Egressy Gábor színész. Ha a portréra pillantunk, láthatjuk, hogy az némileg különböző arcot mutat, mint a költőről készített korabeli festmények, ebből a tényből pedig több következtetést is levonhatunk.

BALOGH RUDOLF:
Egy magyar
népfelkelő zászlóalj
pihenője, északi
harctér, 1914
(Vasárnapi Újság,
1914. október 8.)

Útban a professzionalizmus felé: az első magyar haditudósító

Éppen a valóság minden korábbinál hitelesebb ábrázolása adta a fotográfia legnagyobb erejét. Ez ugyanis olyan lehetőségeket kínált, amelyet a kor neves festői közül sokan meg is ragadtak. Belőlük lettek leghamarabb az új módszer professzionális alkalmazói: Barabás Miklós és Borsos József például portréfényképező műtermet tartott fenn Pest-Budán, Munkácsy pedig a vázlatkészítés körülményes feladatát váltotta ki általa.

A dagerrotipisták ebben az időben elsősorban Pesten és a polgárosodott Erdélyben dolgoztak, az első műhelyt a kötet szerint Marastoni Jakab nyitotta meg 1841-ben, és ugyancsak neki köszönhető a technika erdélyi elterjesztése is. A mester ugyanis 1842-es utazása során lefényképezte az erdélyi képviselőket, s távozása előtt egyiküket, Apor Károlyt meg is tanította a mesterségre, sőt felszerelését is eladta neki.

Az ekkoriban oly divatos portrékészítés mellett lassan újabb témák és egyre tehetségesebb alkotók bukkantak fel. *A magyar fotó 1840–1989* kötet nagy erénye, hogy a kihagyhatatlan, nagy nevek mellett (a történelmi kronológia mentén haladva) a nagyközönség által kevésbé ismert, de nem kevésbé fontos művészeket is részletesen bemutat, köztük például az erdélyi alkotókat. Közéjük tartozik a Kolozsváron született Szathmári Pap Károly, aki sok más társához hasonlóan festőként indult, majd a korabeli technikákkal és sokszorosítási eljárásokkal (pl. litográfia, azaz könyomat) megismerkedve érkezett el a dagerrotípia módszeréig. Szathmári volt az első magyar hadifényképező, s nem mindennapi úton jutott el a portréktől a csatatereken zajló események megörökítéséig. A művész a borszéki fürdőben mintegy véletlenül ismer-

kedett meg Gheorghe Bibescu havasalföldi fejedelemmel, aki előbb Bukarestbe hívta, majd később, 1850-ben már együtt indultak utazásra az Oszmán Birodalomba, sőt: a Közel-Keleten keresztül egészen Kínáig jutottak. Szathmári eközben eszközeit is fejlesztette, egy évvel később, Londonban ugyanis megvásárolta a legkorszerűbb fényképezési felszerelést, amelyet három év múlva, a krími háborúban élesben is kipróbálhatott, mint az egyik első haditudósító. A (ekkor még meg sem született) Robert Capáéhoz hasonló akciófotókat azonban Szathmári képei között hiába is keresnénk. Ennek több oka is van. Az egyik technikai: az úgynevezett kollódiumos eljárással készült felvételek expozíciós ideje ugyanis 10-15 másodperc volt, ami eleve lehetetlenné tette a pillanatok villámgyors megörökítését. Másrészt Péntek Orsolya szerint a kor etikája is más volt, mint a későbbieké, a krími háború idején még szó sem volt arról, hogy az emberölés aktusa fotótéma legyen. Az erdélyi alkotó ezért inkább a szemben álló felek katonai vezetésének tagjait és harctéri életképeket fotózott. Szathmári a haditudósítói szerep mellett a korabeli román élet krónikása is volt, hiszen Románia-szerzte számos helyen járt, képeiből albumot is megjelentetett.

A régi világ erdélyi krónikásai

A korabeli erdélyi fényképészek közül a kötet szerint az egyik legismertebb Orbán Balázs. Az ő számára a fotográfia nem kizárólagos alkotómódszer volt, hanem csak egy olyan eszköz, amellyel *A Székelyföld leírása* című monumentális munkáját legjobban illusztrálni tudta. Orbán minden bizonnyal csak a tájfotókat készítette egyedül, a népviseletek megörökítésében pedig egy „profi” festő-fényképész, Mezey József segített neki. Ez ugyanis nem volt egyszerű feladat, a román és magyar falvak lakói ugyanis a fényképezőgépet még hírből sem ismerték, így gyakran nehéz volt rávenni őket arra, hogy engedjék lefotózni magukat. A kötet szerzője szerint előfordult, hogy a modelleket csak „ráitatással” tudták meggyőzni, vagy azzal se. Akadt, aki az ördög kelepcejének vélte a masinát, máshonnan pedig egyszerűen elzavarták a kíváncsiskodó Orbánékat. A művész azonban, ahogy Péntek Orsolya leírja, igen komolyan vette feladatát, képei pedig nemcsak egy elsüllyedt világ fontos dokumentumai, hanem fotótörténeti kuriózumok is.

Érdekes alakja az erdélyi fotótörténetnek Veress Ferenc. A kötet szerzője által polihisztornak nevezett alkotó számtalan területen kipróbálta magát, többek között feltaláló, szakíró, gyümölcsnemesítő is volt, és – természetesen – fényképész. A fotográfiával, pontosabban a kollódiumos üvegnegatívval kapcsolatos (végül sikerrel végződő) kísérleteit több erdélyi nemes is támogatta, közülük gróf Kornis Zsigmond és gróf Mikó Imre nagy mecénásai voltak. Veress 1853-ban nyitotta meg első műtermét Kolozsváron, és hamarosan már az egész város hozzá járt fényképezkedni. Mecénásainak köszönhetően az egyszerű polgárok mellett az arisztokrácia tagjait is megörökíthette, az ezekből a portrékból összeállított albumai nagyon sikeresek lettek. Veress leleményességére jellemző, hogy felismerte a fotográfiában rejlő üzleti lehetőségeket is: a színészekről és más hírességekről készített „sztárfotóit” is sokszorosította, és jelentős anyagi sikert ért el velük. Veress már valódi profinak

MÁTÉ OLGA: Dienes Valéria táncsoportjának tagjai, 1910-es évek vége
(Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, Hungart © 2018)

volt mondható, az alkotás mellett pedig a fotográfia technikájának korszerűsítése is foglalkoztatta, például az, hogy hogyan lehetne a nyolc másodperces expozíciós időt lerövidíteni. Ennek gyakorlati oka volt: a hosszú exponálás miatt ugyanis a képen szereplő alakoknak végig mozdulatlanul kellett maradniuk, azt ezt segítő testtámaszoknak és egyéb segédeszközöknek köszönhetően viszont a végeredmény gyakran túlzottan merev hatást keltett. Veress kísérletezőkedvére jellemző, hogy számos fotográfiai eljárást kipróbált: a dagerrotípián és a talbotípián kívül többek között a cianotípiát, az argéntotípiát, a már említett kollódiumos (nedves) üvegnegatívot, a száraz, zselatinos lemezt, a fotóporcelánt, a fénynyomatot, az úgynevezett heliochrómián keresztül pedig a színes fényképezésig is eljutott. Veress működése azért is lényeges, mert mint a kötet is említi, nem elégedett meg saját sikerével: mindent megtett azért, hogy az eljárást minél szélesebb körben elterjessze, megpróbálkozott a fotóoktatással is. Ő alapította meg 1882-ben az első magyar szaklapot, a *Fényképészeti Lapokat*, amelyet azonban, mivel nem tudta fenntartani, 1888 végén sajnos meg kellett szüntetnie. Az erdélyi alkotónak egyébként újra és újra meggyűlt a baja a hivatalokkal, hiszen legtöbbször, egyébként gyakran úttörő ötletét a fantáziátlan és nehézkes bürokrácia általában válaszra sem méltatta. Ezzel együtt Veress fáradhatatlanul dolgozott, és múlhatatlan érdemeket szerzett a korabeli Erdély megörökítésében, hiszen, miután Kolozsvárt körbefotózta, felkerelkedett, és végigfényképezte Erdélyt is. Orbánhoz hasonlóan tehát rá is tekinthetünk úgy, mint egyfajta krónikásra, aki a régi világot éppúgy lencsevégre kapta, mint a feltartóztathatatlanul zakatoló modern kor vívmányait, köztük például a vasútépítéseket.

Egy kevésbé ismert világ: a női alkotók

A kötet szerkesztésére jellemző, hogy olyan, gyakran elfeledett és mellőzött, a nagyközönség által sokszor alig ismert művészeknek is méltó teret ad, mint amilyen a hölgyek közül Máté Olga, a két világháború közötti korszak egyik legjelentősebb portréfotósa. Az alkotónő bemutatása előtt azonban fontos gyorsan tisztázni egy logikusan felmerülő kérdést: van-e létjogosultsága különböző alkotókat egybevonni pusztán azért, mert nők? A Péntek Orsolya által is felvetett kérdésnek a szerző által idézett E. Csorba Csilla külön monográfiát is szentelt, amelyben arra a következtetésre jut, hogy a válasz minden bizonnyal igen. Egyes alkotók sorsában, látásmódjában ugyanis valóban van valami közös, női momentum, amely miatt indokolt lehet egymás mellett tárgyalni őket. Bizonyos feltételek mellett ide sorolható Máté Olga és későbbi tanítványa, Ergy Landau, illetve Nora Dumas, Ylla és végül Besnyő Éva. A szerző szerint ezen alkotók életművében egyértelmű szerep jutott a női látásmódnak, ellentétben például az itt bemutatandó Kálmán Katával, akire, bár érzékeny szemű szociofotós volt, egészen más látásmód volt jellemző.

A Mautner néven született Máté Olga a portréfestészet festői irányzatának képviselője volt, képeit egyszerre jellemzi az élethű ábrázolás és a festői lágyság. Sikerére jellemző, hogy első képének *Az Amatőrben* való 1910-es megjelentetését követően szinte azonnal berobbant a budapesti kulturális életbe, sőt az évtized elejére hamarosan nemzetközi ismertségre is szert tett. Magyar és nemzetközi (például *Sketch, London*

Illustrated News) folyóiratokban is publikált, díjakat nyert, kiállításokon szerepelt, a hazai kulturális élet nagyjait is megörökítette: Balázs Bélát, Kaffka Margitot, Lechner Ödönt, Babits Mihályt, Rippl-Rónai Józsefet. Portréit a lágyság, „nőiesség” jellemzi, míg műteremben készült, allegorikus, bibliai jeleneteket ábrázoló fotói inkább festői hatásúak, csendéletei pedig „az új tárgyilagosság hatását mutatják”, csakúgy, mint reklámfotói. Végül azonban teljesen elfeledve halt meg 1961-ben. A kötet szerint Máté Olgát, akinek finom, nőiesen érzékeny, festőies stílusa unikális a hazai fotográfia történetében, paradox módon éppen ezért illeti meg a mainál előkelőbb hely: annak idején ugyanis a neves szakíró, Hevesy Iván kiírta a sorból.

Hevesy jelentős szerepet játszott Máté Olga későbbi mellőzöttségében, azonban egy másik alkotó, Kálmán Kata épp a kritikusnak köszönhette, hogy végül a fotográfusi pályát választotta. A trianoni döntést követően a Felvidékről a mai Magyarország területére áttelepült alkotónő ugyanis alig húszévesen feleségül ment a kor legismertebb szakírójának számító Hevesyhez, s az ő tanácsára kezdett el fényképezni a harmincas években. Egyik leghíresebb képét, a *Kenyérevő gyermeket* 1932-ben készítette, s már ezen is megmutatkozott a szociofotós Kálmán társadalmi érzékenysége, amelyről Péntek Orsolya találóan úgy fogalmaz: „úgy azonosult a modellel, hogy szinte eltűnt a kamera mögött”. Kálmán Kata úgy tudta megmutatni a képein szereplő személyiséget és életutat, hogy szinte kitérte azt a szemlélő előtt, ő maga pedig „háttérbe húzódott”. Ez a felfogás már hamisíthatatlanul 20. századi, amelyhez természetesen a technikai háttér fejlődése is hozzájárult. Kálmán Katánál már szó sincs nagy, bonyolult, nehézkes felszerelésről, merev beállításokról; ő képes volt úgy dokumentálni a látottakat, hogy a nézőben azt az érzetet keltette, mintha maga a fotós ott sem lett volna. Noha munkásságát az elnyomatásra és a társadalmi érzékenységre építő kommunisták is értékelték (a *Kenyérevő gyermek* a német kommunisták plakátjára is felkerült), mindez mit sem von le Kálmán munkásságának értékéből, hiszen emellett több nemzetközi díjat is nyert, a milánói triennálén aranyat, Brüsszelben bronzot. Leghíresebb albuma, a magyar fotózás kiemelkedő műve, a *Tiborc* 1937-ben jelent meg. A társadalom mélyrétegeit, munkásokat, parasztokat, és rendkívüli sorsokat ábrázoló képeit a szociográfiák közé sorolják, s ezzel olyan alkotók közé emelkedett, mint Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Nagy Lajos vagy Féja Géza. Móriczot egyébként olyannyira megérintették Kálmán fotói, hogy elvállalta az album előszavának megírását is, országosan ismertté téve ezzel a könyvet. Kálmán Katának ezután még több albuma megjelent, és bár a Rákosi-korszak légköre az ő kreativitását is letörte, munkássága kitörölhetetlen a magyar szociofotózás történetéből.

A kötet néhány női alkotónak külön fejezetet szentel. Ennek oka éppen az, amit fentebb már kifejtettünk: egyfajta közös, „női” látásmód. Ergy Landau, Nora Dumas, Ylla, Klein Rózsi (Rogi André), vagy Besnyő Éva ráadásul mindannyian külföldön dolgozó művészek voltak, amely tény ugyancsak nem elhanyagolható, ha életművük értékeléséről van szó. Landau Erzsike Máté Olga legismertebb tanítványa volt, és elsősorban gyerek-, akt-, illetve reklámképeiről ismert. Első fotóit 1918-ban készítette Pesten, majd Bécsset megjárva, a húszas évek elején érkezett meg Párizsba. Bár többféle műfajjal próbálkozott, igazán a gyerekfotókkal tudott befutni, ezzel kapcsolatban

viszont sok könyve jelent meg. Az emigráns magyarokkal és a francia értelmiséggel egyaránt jó kapcsolatot fenntartó Landaut azonban nem ez tette világhíróvé, hanem az a riporttűt, amelyet az UNESCO felkérésére tett 1954-ben Kínában, és amely az egyik első bepillantást jelentette a távol-keleti ország háború utáni életébe.

A kötet által bemutatott alkotónők közül Besnyő Éva története az egyik legérdekesebb. Budapesten a Robert Capaként híressé vált Friedmann Endre szomszédja volt, és már kamaszkora óta kattingatott gépével, de eleinte csak kedvtelésből, nem tartotta művészetnek. Később azonban, miután Pécsi Józsefnél tanult, már professzionális fotós vált belőle. Hamar rátalált a szociofotó műfajára, és Berlinbe (majd a náciizmus elől Hollandiába) költözve folytatta a munkát. Már a harmincas években fenntartott műtermet Amszterdamban, és bár férjével, John Fernhout holland operatőrrel nehezen éltek, így is tudott utazni, Budapestre is hazalátogatott. Gyermekéi születése miatt a negyvenes években felhagyott a fotózással, amelyhez csak a hetvenes években tért vissza, ekkor készített fotósorozatot a női foglalkozásokról. Hosszú élete 2003-ban, 93 éves korában ért véget.

A magyar fotó 1840–1989 igen átfogó jellegű kötet, amely hűen mutatja be azt az elképesztő teljesítményt, amellyel a magyar fotográfusok az egyetemes és a hazai kultúrát gazdagították. Összefoglaló jellege, igényes szerkesztése és a létrejöttét lehetővé tevő kutatómunka a téma alapművévé teszik, amely a jövőben megkerülhetetlen lesz minden érdeklődő számára. A kötet részletesen, és a kritikát sem mellőzve ismerteti az alkotói életpályákat, és bár bizonyára vannak olyanok, akik néhány művészt hiányolnak a felsorolásából, a könyv értékéből mindez mit sem von le. A művészek munkásságát áttekintve, a könyvet végiglapozva senkinek nem maradhat kétsége afelől, hogy akár itthon, akár külföldön váltak híressé, a fotográfusok mindegyike a magyarok teljesítményét dicséri, amely jelentős mértékben hozzájárult a fényképezet fejlődéséhez, s elévülhetetlen érdemeket szerzett az embert körülvevő világ megörökítésében.

(Péntek Orsolya: A magyar fotó 1840–1989. Látóhatár Kiadó, 2018)

LUDMANN MIHÁLY

ÉPÍTÉSZEK A NAGY HÁBORÚBAN

Zrumeczky Dezső és Mende Valér

A háború kezdetétől a levelek már ötödször hullottak le, amikor a harcok végét jelző első fegyverszünetet 1918. november 3-án, az Osztrák–Magyar Monarchia és az antant képviselői megkötötték Padovában. Ez valójában nem fegyverszünet volt, hanem a Monarchiával szemben álló országok feltétel nélküli fegyverletételnek tekintették.

Kecskemét, Luther-ház, Mende Valér tervei szerint (fotó: Ludmann Mihály)

Művészet és a háború

„A háborúban hallgatnak a múzsák”, idézik gyakran Cicerót. Azonban az első világháború rácsafolt erre. Nem véletlenül hozták létre a Sajtóhadiszállást, ahova sok alkotót besoroztak, mert a feladatuk éppen a hadi események megörökítése volt, s aminek köszönhetően csak a festők és rajzolók legalább tízezer munkát adtak le, de ennek többszörösét készítették el, amelyeket kiállításokon a nagyközönség is megismerhetett. De a képzőművészet, a fotó és irodalom mellett az építészetnek egészen más szerep jutott. Van-e háborús építészet, kérdezhetjük joggal. Természetesen van, de ezt a kifejezést csak akkor használjuk, ha erődöket és más katonai objektumokat épít, ugyanakkor az is az építészet feladata, hogy helyreállítsa a harcok okozta pusztítást. Azt láthatjuk, hogy a háború, ellentétben az irodalommal, képzőművészettel, az építészek számára sokkal inkább a rombolás utáni helyreállítást jelenti. Furcsa dolog, de a rombolásnak lehet haszna is, Pest korszerű várossá válásában például az 1838-as nagy pesti árvíznek meghatározó szerepe volt.

Építészaink katonai szolgálatot teljesítettek, és voltak olyanok is, akiknek sajátos feladat jutott. Ilyen volt többek között Medgyaszay István, aki a lembergi és margitszigeti hadikiállítás pavilonjainak tervezésében a legnagyobb feladatot vállalta. Medgyaszay szerencsésen túlélte a világháborút, és életművét folytatva kiteljesíthette az építészetét.¹ De nem mindenki volt ilyen szerencsés.

¹ Lásd *Magyar Szemle*, Új folyam XXVII. 1–2. szám (2018. január-február)

Zrumeckzy Dezső hat évvel volt fiatalabb Medgyaszaynál, 1883-ban, Inárcspusztán született. A Műszaki Egyetemen szerzett építészdiplomát, ahol Kós Károllyal barátok lettek. Zrumeckzy részt vett a Fialok 1907-es műgyetemi kiállításán, amely nagyon fontos szereppel bír a magyar építészet történetében. A Kós körül csoportosuló pályakezdő építészek komolyan vették Lechner Ödön azon tervét, hogy nemzeti építészetet kell teremteni, és ők ennek forrását a népművészetben fedezték fel. Ez önmagában több kérdést vet fel. Az egyik az, hogy a nagyon takarékosan és célszerűen használt anyagok és formák lehetnek-e a műépítészet, tehát a tanult építészek rajzasztalán is hitelesen és akár monumentális méretekben alkalmazható anyagok, formák és szerkezetek. A másik sarkalatos pont pedig az, hogy mennyi elemet vett át a népinek mondott és tudott építészet más kultúrákból. Kós zebegényi templomának tömör formái, oszlopai és homlokzata nagyon hasonlít a romanika formavilágára. Tudjuk, hogy ez a stílus az államalapítás után délről és nyugatról érkezett, nem a magyarság építészeti hagyományából táplálkozott. Azonban olyan mértékben beilleszkedett és alkalmazkodott a helyi viszonyokhoz, hogy így az évszázadok alatt már úgy használták, mintha az adott hely ősi kultúrája lenne. Hasonló a helyzet a reneszánsz virágos díszítőmotívumaival is, amelyek a népi stilizálókedvvel átformálva elválaszthatatlan motívumai lettek a protestáns templomok kazettás mennyezetén. Így érthető és elfogadható az, amit a Fialok képviseltek, ami már Lechner szecessziójában is ott volt. Kós Károly megfogalmazásában így olvashatjuk: „Rajtunk keresztül ment át valamennyi stílus, mindeniket asszimiláltuk, és mindenikhez adtunk mi is valamit. Az európai stílusok egyedülvaló egyéniséget nyertek itt nálunk.”²

Egy új építészeti stílus született, a nemzeti romantika

Zrumeckzy Dezső ezeket a lehetőségeket a Kós Károllyal közös művén, az Állatkert épületein (1909–1911) és a Wekerle-telepen mutathatta meg. Egy fiatal, friss diplomás – Zrumeckzy 1907-ben kapta meg az oklevelét –, kezdő építészekből álló csoport tagjaként különleges módon szinte azonnal jelentős megbízásokhoz jut. Ennek oka az az úr volt, amelyet a kikopó és divatjamúlttá vált szecesszió hagyott maga után. A 20. század első évtizedének közepén a megrendelők elfordultak ettől a stílustól. Ezért azok, akik ebben a világban gondolkodtak, más utat kerestek, mint ahogyan a legtöbb Lechner-követő is tette. A történelmi stílusokban hívő és gondolkodó eklektika mellett ezért virágozhatott fel hirtelen a Fialok népi romantikája. Az Állatkert pavilonjai mögött ott volt az a tapasztalat, amit az erdélyi építészeti tanulmányutak teremtettek meg. Az építkezés előzménye az volt, hogy az Állatkert 1907-ben csődbe ment, és a főváros megvásárolta. Ez Bárczy István polgármesterségének időszaka volt, aki a kiegyezés után a legtöbbet tette a főváros építészeti megújításáért. A régi állatkerti házakat lebontották, és az egészet új tervek alapján építették fel. Több szakember közül a legtöbb feladatot Kós Károly és Zrumeckzy Dezső kapta. Az együttműködésük és közös stílusuk miatt nehéz elválasztani, és nem is lehet biztosan tudni, hogy melyik építményben kinek milyen szerepe volt.

² „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni”. Benkő Samu beszélgetései Kós Károllyal. 2018, Helikon kiadó, 90.

A kecskeméti Református Újkollégium épülete, melyet Mende Valér tervezett (fotó: Ludmann Mihály)

Az Állatkert épületei a II. világháborúban súlyos károkat szenvedtek, a ma látható épületek jórészt rekonstrukciók. A korabeli fotókon azonban jól látható, hogy az épületek, például a Baromfiudvar háza úgy néztek ki, mint az erdélyi parasztházak. Meredek, magas, kontyolt nyeregtetővel, összetett tömegformálással, a deszkával fedett oromzaton fűrészszel vágott díszítéssel.

Kós másik jelentős megbízása a Wekerle-telephez kapcsolódott. A telep jól mutatja, hogy a magyar építészet, és ezen belül a főváros az európai építészet élvonalában volt. Ebben az időben csak Angliában, London közelében épült hasonló kertváros. Ekkor még Kispest is önálló település volt. A telep központját négyszög alaprajzú tér alkotja, amelynek megtervezését pályázaton Kós Károly nyerte el, és amely ma a nevét viseli. A teret városias, zárt beépítésű, emeletes házak határolják. A tengelyében két, egymásnak felelő kapu áll, a Kós- és Zrumeczky-kapu. A Kós-kapu nyeregteteje alacsonyabb, mint a környező épületeké, míg a nyugati, Zrumeczky-kapu ennek színté az ellentéte, a közepén magasodó nyeregtetejével és deszka oromfalával. Az erdélyi építészet jelenik meg ebben a kőlabazatban és a boronafalás építkezésben. Merész és ötletes, a historizáló építészetben nyersnek és primitívnek számító szerkezete, ahogyan a kapu felett a gerendákat szarufaként használva összetámasztotta az építész. A deszkavégek és a kapu szélén álló három-három támasztógerenda lábazati és fejezeti faragványai is egyszerű díszítőelemek.

Ez az egyszerű fafaragás jelentősebbé vált az Áldás utcai egykori elemi iskola épületének fából ácsolt bejárati kapuépítményében, a népi építészet faszerkezetű tornácait idézve, önálló artisztikus elemként. Maga az épület a Bárczy István által szorgalmazott iskolaépítési programnak köszönheti a létét. Zrumecky Dezső útja itt elvált Kós Károlyétól. A terveket önállóan rajzolta meg, és 1911. október 20-án megkapta az engedélyt a megvalósítására. Az iskolában már a következő év szeptemberében elindulhatott a tanítás. Az épület külső összhatásában a változatos, különböző méretű tömegformák uralkodnak, jól illusztrálva azt, hogy a kisméretű paraszti lakó- és gazdasági épületek funkcionálisan jól működő látszólagos rendetlensége átvihető a nagyobb léptékű építmények világába is. A belső terek elrendezése logikus, és kiválóan használhatóak. A lépcsőházak és a tantermek kialakítása, megvilágítása ma is tökéletesen megfelelő.

Ezek mellett még két villa árulkodik az építész tehetségéről. Mindkettőt a budai zöldövezetbe, írók számára tervezte. Herczeg Ferenc villája a Húvösvölgyi úton épült. Az író furcsának találta, hogy az építész megkérdezte tőle, hogy mit szeretne, mit fejezzen ki a villa. Az, hogy épület a célnak megfelelően használható, az a legfontosabb, de az, hogy kifejez, elmond valamit, ez szokatlan volt. Herczeg Ferenc azt mondta, hogy számára az legfontosabb, hogy hagyják őt békén. Zrumecky ezért a kert felé helyezte el a nyitottabb tereket. A magas tetők és a kifelé való zártság várszerűvé teszi a külső szemlélő számára, amit a magas kőfalak még fokoznak.

A másik villát Tormay Cecile-nek építette, szintén a II. kerületben, a Szalonka utcában. A Húvösvölgyi út ma már forgalmas útvonal, azonban a Szalonka utca ma is a kerület csendesebb része. A Tormay-villa hármastagolású, középen kétszintes társalgóval, az előreugró földszintes bejáraton terasszal épült meg. Itt is az elvonulás nyugalma jelenik meg a szélen levő dolgozószobában, ugyanakkor a közösségi terek is nagy hangsúlyt kaptak. A villát 1945 után államosították, és négylakásos társasház-zá alakították.

Az építész fő művei 1909 és 1913 között készültek. A háború eltüntette a polgári építészeti feladatokat. Zrumecky Dezső bevonult, mérnökként a műszaki alakulathoz osztották be. A Sáros vármegyei orosz betörésben felgyújtott falvak helyreállításán dolgozott, és itt 1917-ben súlyosan megbetegedett. Budapestre küldték, hogy megfelelő kórházi ápolásban részesüljön, azonban életét itt sem tudták megmenteni, és 1917. január 31-én meghalt. A gyászjelentés szerint özvegy édesanyja temette el. „Kistapolcsányi, zrumovai és csaccai Zrumecky Dezső császári és királyi népfőlkelő mérnök hadnagy, székesfővárosi építész” földi pályafutása 33 éves korában véget ért. A Kerepesi úti temetőben helyezték végső nyugalomra.

A nemzeti romantika másik mestere, Mende Valér

A Fiataloknak nevezett építészcsoporthoz tagja volt Mende Valér is, aki 1886-ban született, nem egészen egy évvel élte túl kollégáját. Ő egy bécsi szanatóriumban, 1918. január 7-én halt meg. Sírja ugyanúgy a Kerepesi úti temetőben látható. Mende is Műegyetemet végzett, és itt részt vett a Fiatalok 1907-es kiállításán. Ő azonban Györgyi Dénessel dolgozott együtt, aki szintén ebbe a csoportba tartozott.

ZRUMECZKY DEZSŐ az Áldás utcai iskola épületének tervezésekor minden részletre gondosan figyelt
(Fotó: Ludmann Mihály)

Mende Valér útja másfelé vezetett, első jelentősebb megbízásait Kecskeméten nyerte el. Kecskemét méltán lehetett büszke múltjára, és tehetséges polgármestereinek köszönhetően a város a magyar kultúrában is kiemelkedő szerepet töltött be. A Városháza, mely Lechner Ödön és Pártos Gyula terve alapján épült fel, ma is a település szimbóluma, és itt, a Műkertvárosban készültek el a Kecskeméti Művésztelep műtermes lakásai két olyan építész, Jánszky Béla és Szivessy Tibor tervei alapján, akik szintén Kós Károly követői voltak. A művésztelep 1909-ben népesült be. Ebben az évben kapta meg Mende a Kecskeméti Református Újkollégium megtervezésére a megbízást. Ezzel egy időben a tér másik oldalán pedig az evangélikus egyház bérpalotáját is Mende tervei alapján kezdték el építeni. Így neki, Jánszkyknak és Szivessynek köszönhetően, akik még más épületeket is terveztek a városban, Budapest mellett Kecskemét büszkélkedhet az új stílus, a nemzeti romantika legtöbb épületével.

Mende Valér festőnek készült, és ezt láthatjuk az épületein is. A Református Újkollégium barna lábazata és legfelső emeleti szintjének hasonló színe közé világos és sötét ablaksávok közé fehérre meszelt falfelület szorult, az ezüstszerű csatorna fölött vörös cserépfedés, amelyben fekete zsolnay majolika látható, s teszi színében is változatossá. Mozgalmas az épület tömegtagolása, és a népi romantikára jellemző aszimmetria itt is érvényesül. Hangsúlyos a középső csúcsíves boltívvel és ablaklezárásokkal megoldott középső, a homlokzat síkjából kiemelkedő előcsarnok. Ez az épületrész magasságával is figyelmet követel, tetejét karcsú huszártorony zárja, szélkakassal a csúcsán. A gazdag ornamentikához hozzátartoznak az igényes, stilizált, organikus jellegű fémmunkák, a szürke pirogránit lapos plasztikák és a színes üveglakok. Azonban az ablakok nagyobb részének téglány alakja és a díszítések már-már absztrakt geometrikus jellege a bécsi szecesszió mestere, Otto Wagner építészetének ismeretéről is tanúskodik.

Az evangélikus egyház egykori bérháza, az ún. Luther-palota a Szabadság tér másik oldalán áll, az Ybl Miklós tervezte evangélikus templom szomszédságában. Nagyon sokban hasonlít a református egyház épületéhez. A változatos tömegformák, a hengeres saroklevágások, a csúcsíves nyílászárások és téglány ablakok, a körkilátós torony Mende mindkét épületének sajátja, egyéni építészeti világának jellemzője.

Kecskemét mellett még Nagyváradon is tevékenykedett, ahol villát, lakóházat és banképületet tervezett. Budapesten Mende Valér tervei alapján épült meg az I. kerületben az Attila úti bérház. Ez szimmetrikus, azonban itt is fontosak a színek, a terméskő lábazat, a téglá és festett, vakolt felületek változatossága, valamint a két magas sarokoromzaton a jól ismert geometrikus spirálmotívumok.

A háború azonban őt is arra készítette, hogy népfelkelőként bevonuljon. A fronton tüdőgyulladást kapott, és ennek szövődménye okozta a halálát.

A Nagy Háború veszteségei megszámlálhatatlanok. Megrövidített életek és derékba tört pályák jellemzik, mint ahogyan a két fiatalon elhunyt építész esetében is láthatjuk. Az elkészült alkotásaik sok eredetiséget és egyéni látásmódot mutatnak, amelyek fontos részét képezik a magyar építőművészetnek.

CSABA LÁSZLÓ

SZÁMADÁS

Bod Péter Ákos új kötetéről

Bod Péter Ákos vitán felül a legszorgalmasabb magyar közgazdászok egyike. Bő négy évtizedes munkásságának egyetlen szakasza sem múlt el anélkül, hogy gondolatait, érzéseit, és jobbító szándékú meglátásait ne osztotta volna meg pályatársaival és a szélesebb közvéleménnyel is. Ha csak az elmúlt évtizedet vesszük, 2008-ban, 2010-ben, 2011-ben és 2014-ben is közreadott egy-egy gazdaságpolitikai és elméleti kérdéseket tárgyaló monográfiát, jelen kötete tehát ötödik ilyen munkája egy évtizeden belül! Ezek közt nem szerepel a tudós emberek némelyikénél oly gyakori másodközlés/cikkgyűjtemény, ami sokunk számára inkább könyvnek látszó tárgy, semmint valódi könyv. A recenzált munka Bod akadémiai doktori értekezéséből sarjadzik.

Bod Péter Ákos e lapnak és emellett még számos szakmai és közéleti folyóiratnak is rendszeres szerzője. Emellett eredeti publicisztikák és önálló kutatási eredményeket tartalmazó könyvfejezetek is gazdagítják az életpályát.

Mint minden termékeny szerzőnél, Bod esetében sem érdemes egyetlen műre korlátozva elmondani mondandónkat, bár a jelen írásban épp erre teszünk kísérletet. Az ismertető kötet is része ama cikkeknek, reflexióknak, tudományos és közéleti megnyilvánulásoknak, amelyek révén az egykori jegybankelnök és mai egyetemi tanár megvilágítja azokat a mozzanatokat, amelyek révén jobban érthetővé – ha nem is elfogadhatóvá – válik az a gyakori úttévesztés, amibe Magyarország az elmúlt három évtized során időről időre belekerült.

Rögtön az elején érdemes tehát leszögeznünk: ez sem az ünnepi beszédek, az önvallomveregetés újabb ismét divatos – bár a nem távoli múltból sem ismeretlen – műfaja. Nem arról van szó, hogy szerzőnknek „semmi se elég jó”. Inkább arról, hogy a rendszerváltoztatás részt vevő megfigyelőjeként ő is – mint annyi más szereplő – többet várt, jobbra számított, gyorsabb felzárkózást és gyermekeink, unokáink számára szebb és kiszámíthatóbb jövőt remélt akkor, amikor az átalakítás történelmi feladatába fogtunk.

Tudtuk, hogy nagy fába vágjuk fejszénket, és nem volt kétséges, hogy a gyors sikert csak az egészen naivak, vagy a teljesen gátlástalanok remélhették. De három évtized történelmileg mérve sem kevés. 1975-ben a Német Szövetségi Köztársaság és Japán – a rémisztő háborús pusztítás és emberveszteség ellenére – a világ két vezető gazdasági hatalma, és egyben – az ekkor már domináns amerikai megoldásoktól jellegzetesen elütő – kulturális modellje is volt már. Magyarország esetében széles körű vita tárgya volt és maradt – mind a társadalomtudományok művelői közt, mind pedig a széles közvéleményben –, hogy létezik-e magyar modell, s ha igen, az mit üzen a világ számára, milyen értelemben és mire példa másoknak.

Nem kívánunk e parttalan vitába bekapcsolódni. E helyütt csak azt bocsátjuk előre, hogy Bod Péter Ákos meditációi, zsörtölődései és gyakorta éles meglátásai egy szélesebb társadalmi közeg, egy jelenségsor részeként nyerik el értelmüket. A most recenzált kötet vállaltan szubjektív jellegű. Ekképp szándékoltan távolságot tart mind

az akadémiai doktori értekezéstől, amely kiindulópontjául szolgál, mind pedig a szigorúan tudományos kifejtés száraz stílusától, adatolásától és aprólékos forráskezelésétől.

A szerző úgy érezte: számtalan előzményt követően lehetséges és szükséges is egy subjektívebb műfajban előadnia tapasztalatait. Ebben az ipari miniszterként, jegybankelnökként, a nemzetközi bankárvilág részeseként és persze kormánytanácsadóként és közszereplőként is szerzett ismeretek és felismerések megosztására kerül sor. Egy helyütt maga is fölteszi azt a kérdést: ennyi személyes érintettség mellett lehet-e, érdemes-e szakmai igényességű könyvet kiadni a kezéből? A válasz igenlő, anélkül azonban, hogy teljes mértékben vagy döntően az emlékirat műfajába menne át.

Az alig 160 nyomtatott oldalnyi kismonográfia nyolc fejezetre oszlik, s célja az, hogy a szerző számos helyen elszórt meglátásait egységes rendben, saját szempontjai szerint közölje. A következőkben csak néhány nem szokványos, nem bevett véleményt emelünk ki annak szemléltetésére, mit is üzen nekünk a szerző.

Az első fejezet leglényegesebb észrevételei a következők. A válság nem hazánkból indult, de a 2002–2010 közti időszak tévedései legyöngítették a magyar gazdaság immunrendszerét és versenyképességét. Ezért Lengyelországtól eltérően – de számos kontinentális európai országhoz hasonlóan – elhúzódó, dupla W alakú visszaesésre került sor, amiből számos nem szokványos megoldás bevetésével sikerült kikecmergni. A szerző nagy súllyal szól arról, hogy a nem konvencionális megoldások világszerte elterjedtek. Ugyanakkor ez nem ad fölmentést az akarnokság, az önkényesség és a jogállami megoldásokat semmibe vevő gyakorlat számára.

A második fejezet fejtegetéseit vélhetőleg sokféle bírálat éri majd. Ebben a szerző kibontja – korábban is képviselt – kisebbségi nézetét arról, hogy a Kádár-korszak kis szabadságai, félénk reformjai inkább károsak, mint hasznosak voltak a piacgazdasági átmenet és a demokrácia megalapozása szempontjából. Szerinte mindeme engedmények végső fokon a szabálykerülő – nem polgári – mentalitást tették elfogadottá, miközben mindez a kommunista rendszert stabilizálta. A reform lépései nem vezettek más országokénál jobb teljesítményre, viszont a versenyképtelen szerkezet a külgazdasági liberalizálás hatására tömeges csődökre vezetett. Bod véleménye az általánosnál rosszabb a reform-közgazdaságtanról is: abban nem a piac előfutárát, hanem a menthetetlen mentőjét véli fölfedezni.

A harmadik fejezet a rendszerváltozás időszakáról szól. Egyrészt kiemeli: a nemzeti szuverenitás visszanyerésével teljesen új paraméterrendszer szerint lehetett és kellett a magyar állam és a gazdaság útját megtervezni. Másfelől: Magyarországon nem indokolt – a szovjet utódállamokhoz hasonlóan – piacgazdasági átmenet/tranzíció fogalmával élni, mivel voltaképp a korábban már megvolt és lényeges elemeiben föléleszthető piacgazdasági intézményekhez és jogrendhez történő visszatérésre került sor, ami minőségileg más.³

Ezt a meglátást bizonyára erősítette volna az erőteljesebb nemzetközi kitekintés. Csak a kézenfekvő példa kedvéért: a szovjet örökség nem határozta meg a balti államok elmúlt három évtizedét, hiszen ott volt egy sok évszázados Hanza-hagyomány,

³ Hasonlóképp érvelt – meglehetősen visszhangtalanul – korabeli áttekintésében e sorok szerzője: Csa-ba L.: *The capitalist revolution in eastern Europe*. Cheltenham/UK, 1995, Edward Elgar Publishing Co.

amire építeni lehetett. Ezzel szemben a kaukázusi államokban – mindenekelőtt Grúziában és Örményországban –, valamint Ukrajnában hiába folytattak bizonyos időszakokban hiper-példaértékű, radikális gazdaságpolitikát⁴, gyökerek híján azt a társadalom kivette magából, vagy szélsőségekig menően eltorzította.

A negyedik fejezet is egy máig vitatott kérdéskört jár körül. Nevezetesen azt, hogy az új világ mély válsággal kezdődött, holott mind a magas tudomány, mind a közvélemény azt várta, hogy a szovjet típusú torzulások kiiktatásának hatására nyomban megjavul az élet. Élénken élt még – főképp az idősebb nemzedékben – a két háborút követő gyors és sikeres talpraállítás, helyreállítás időszakának emléke.

Ugyanakkor kevésbé értették meg – a szakma művelői között is – azt, hogy milyen mély a téves nemzetközi szakosodás, a világpiactól történő öt évtizedes elzártság, valamint a teljesen eltorzult intézményi és ösztönzőrendszer együttes hatása. Mint egy sebészeti beavatkozásnál: előbb rosszabb kellett, hogy legyen, mielőtt jobb lehetett. A szerző önkritikusan ír arról, mily kevésbé értették meg a kor döntéshozói – itthon és külföldön – a pénzügyi egyensúlyteremtés és az új intézmények fölépítésének kényes egyensúlyát. Ezért egysíkú és térségünkben nem hasznos megoldásokat, gondolati sémákat erőltettek, és a valós átállás áldozatait lebecsülték. Ügyes kommunikációval a kor cseh és orosz vezetői jobb pozíciókat értek el a nyugati döntéshozóknál, mint a magyarok, függetlenül a megoldások érdemétől.

Az ötödik fejezet tárgya: piacgazdaságot, de melyet? Az előző gondolatmenetet folytatva feleleveníti: akkoriban a radikális piaci megoldás számított csak szalonképessnek, modernnek. És jórészt ezt osztotta a korabeli tudományos és tanácsadói kör is. Ezzel szemben Bod Péter Ákos kitart amellett, hogy az Antall-kormány által elért félsiker is siker, különösen két szempontból. 1. A békés átmenet feltételei sok helyütt nem voltak adva, azokat létre kellett hozni, és főként éveken át folyamatosan fenn is kellett tartani, ami nálunk sem volt adottság (ld. taxisbloká); 2. az átmenet számos országban elképesztő társadalmi áldozatokkal járt, amit a magyar út csökkenteni próbált, a szociális piacgazdaság eszméjét nemcsak hangoztatva, de gyakorolva is.

A hatodik fejezet önkritikusabb hangvételű: megítélése szerint az újabb válság – a 2007–2009. évek nagy pénzügyi megrázkódtatása – nem a semmiből jött, és jobban föl lehetett volna készülni rá. Ez érdekes megközelítés, hiszen a válság nemzetközi irodalmának egyik visszatérő eleme annak felemlgetése, hogy némely hivatásos vészmadarakat leszámítva milyen általános volt az a meggyőződés – a szakmában, de a piacokon és a gazdaságpolitikai műhelyekben is –, hogy ilyesmi többé nem történhet meg.⁵ A magyar lemaradás viszont – emlékeztet joggal Bod – nem a válsággal kezdődött, hanem már évekkal korábban, mind a szomszédokhoz/sorstársakhoz, mind az EU magjához mérve. A szerző kiemeli: nemzetközileg előremutató megoldások alkalmazása sok esetben a felszínen maradt, és a kormányzati hatékonyság a valóságban sokkal jobban romlott, mint a makromutatókból következett volna.

⁴ Aslund, A. – Djankov, S. szerk.: *The Great Rebirth: Lessons from the Victory of Capitalism over Communism*. Peterson Institute of International Economics, 2014, Washington D. C.

⁵ Reinhart, C. – Rogoff, K.: *This Time is Different! Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton University Press, 2009, Princeton, N. J. A szerzők ironikusan szólnak a társadalmi felejtés jelenségéről, aminek okán minden nemzedéket meglepetésként ér a korábban már megfigyelt mechanizmusok ismétlődése.

A perifériális helyzet, a különösen jelentős nyitottság persze adottság volt, de a gazdaságpolitika melléfogásai fölerősítették az ország sebezhetőségét. A szerző kiemeli: a 2002–2010 közti időszak „húzd meg, ereszd meg” (stop – go cycle) politikája is heterodox volt, amennyiben a gazdaságpolitikai ajánlások, illetve a közgazdasági tankönyvek sehol nem ezt ajánlották követendő útként, de ettől még a káros következmények halmozódtak.

A hetedik fejezet tárgyalja a 2010 után bekövetkezett fordulatot. A mozgástér tágítása vagy egyszerű voluntarizmus? – teszi fel a nem is annyira költői és nem is könnyen megválaszolható kérdést a szerző. Joggal állapítja meg: szuverenitáselvű politizálás jött a korábbi kompromisszumkeresés helyére, miközben a kormányzati döntések radikalizálódásának folyamata volt megfigyelhető. Folyamatosan alakult ki a hívei által unortodoxnak nevezett irányvonal, amiben egyfelől a nehezen tervezhető hatású egyszeri lépések, másfelől a kormányzat középtávú terveiben és elvi alapvetéseiben egyáltalán nem szereplő intézkedések sorjázta. Miközben e lépések szakítást – ha tetszik, újítást – hoztak a megelőző másfél évtized gyakorlatához képest, a korábbi időszakok elemzői számára a kormányzat egyedi mérlegelésén alapuló, a legmagasabb szint egyszeri, konkrét döntéseire építő megoldás aligha tűnhet forradalmian újnak.

A 8. fejezet tárgyalja a jelen és a jövő kérdéseit. A szerző ebben a részben joggal és alaposan épít pályatársainak, mindenekelőtt a politikatudomány művelőinek és interdiszciplináris elemzőközösségek 2016-2017 során közreadott elemzéseire. Ezekre támaszkodva többek közt megállapítja, hogy az adatok nem támasztják alá a magyar gazdaság kirívóan jó teljesítményét vélelmező, nagy hangon hirdetett nézeteket, miközben kétségtelen, hogy a közvetlen fizetési válság már 2012 közepén elmúlt. A foglalkoztatottság történelmi csúcspontra jutott, a külső fizetési mérleg rendszeres többlettel zár.

Ugyanakkor, amint bevonjuk a nemzetközi versenyképességet szélesebben értelmező szempontokat, amiket a befektetők is, de az elemzők is használnak, hamar arra a következtetésre juthatunk – a szerző nyomán is –, hogy az állam legalább annyira része és oka a gondoknak, mint (volt) a megoldásnak. A kiszámíthatóság hiánya, a kormányzás nem elég jó minősége, az átláthatatlan és gyakran gyanús ügyletek nem kedveznek a hosszú távú, jó minőségű befektetéseknek és az ezekre épülő tartós növekedésnek sem.

A záró gondolatok közt a szerző azt a fogas kérdést vizsgálja, hogy a magyar fejlődési pálya 2010-et követő időszaka elkanyarodást jelent-e az általános, fősodró nyugati modelltől, mint ahogy forrásanyagának jelentős része véli. Vagy mindezen tapasztalat inkább a kevésbé fejlett országokban megszokottnak mondható fejlesztő állam kísérletének tekinthető? A szerző amellet érvel, hogy miközben a fejlesztő állam attribútumai nincsenek jelen a magyar feltételek közt, a nyugatinál nagyobb állami aktivizmus nálunk sem idegennek, sem szokatlannak nem mondható a hosszabb távú gazdaságtörténeti trendek ismeretében.

Adottnak véve e helyütt a szerző témaválasztását és kifejtési módját, egy jelentős kérdés marad megválaszolatlanul. Ez pedig az úgynevezett közepes fejlettség csapdájának kérdése. Az eredetileg Simon Kuznetstől származó és legutóbb Barry

Eichengreen és munkatársai nyomán⁶ a nemzetközi viták homlokterébe került kérdéskörrel van szó, ami az egy időben lendületesen fejlődő országok elakadását sok tekintetben törvényszerűnek láttatja.

Utóbbi azt jelenti, hogy a könnyen mozgósítható tartalékok kimerülése után egy sor ország – épp a mi fejlettségünket jellemző szinten – könnyen stagnálásba kerülhet, mert a növekedés életben tartásához szükséges lépések politikailag nem látványosak, sőt gyakran hátrányosak a hatalomra nézve. Az intézmények fejlesztésétől az oktatás kibővítésén át az elszámoltathatóság erősítéséig terjed a javasolt intézkedések köre. Jó lenne tudni azt, hogy Bod Péter Ákos szerint vajon máris ebbe a csapdába kerülünk-e. Vagy van-e ennek a helyzetnek valós veszélye, esetleg mindez csak képzelte betegség csupán? Fontos lehetne az erre vonatkozó érvek és ellenérvek ismertetése. A könyvben terjedelem vélhetőleg lett volna a bővebb kifejtésre.

E vita korántsem csak a közgazdász szakmára tartozik, bár jelenleg főképp erős ökonometriai alapozású munkaközi és konferenciaanyagok azok, amikben ezt a kérdést feszegetik. Ha a felvetés helytálló, akkor a legutóbbi válságon aratott magyar győzelem pirruszi jellegű volt. Ha nem erről van szó – fejlettségi szint vagy ipari kultúra, földrajzi helyzet vagy más szempont magyarázza a Kínától Brazíliáig megfigyelt újabb kisiklást –, akkor viszont a kötetben vázoltnál lényegesen derülátóbb jövőképet is föl lehet rajzolni – úgy, ahogy azt a kormányközeli elemző műhelyekben meg is teszik.

Mindent egybevetve: Bod Péter Ákos legutóbbi kötete – elődeihez hasonlóan – gondolatébresztő és érdemi, szakmai, valamint politikai vitákat gerjesztő munka. Természete szerint egyszerre szól a magyar közönséghez és a szélesebb, európai közvéleményhez. Tudjuk: az átalakulás globális folyamattá válása, például Kínában és az arab államokban is látható megjelenése kitágítja ezen ismeretkör jelentőségét.

Ugyanakkor nem tekinthetjük a demokratikus és piacgazdasági kibontakozást eleve elrendeltnek, mint jó negyedszázada.⁷ Ebből a szempontból részletes magyarázatot igényelne Törökország és Oroszország visszarendeződési fordulata. Az említettek mind próbára teszik az elemzőkészséget és a judíciumot is. Nem gondolom, hogy bárki közülünk a bölcsek kövének birtokában lenne. Mindenesetre üdvözlendő, hogy a kiadó alkalmat talált e sajátos műfajú, sajátos arcélű munka megjelentetésére. Ezáltal alkalom nyílik az Európa-szerte megindult, élénk gazdaságpolitikai viták higgadt, tárgyyszerű lefolytatására, és ezt követően esetleg a mainál eredményesebb megoldások gyakorlati kimunkálására is.

(Bod Péter Ákos: *Magyar gazdaságpolitika tűzközélelől*. Akadémiai Kiadó, 2018, Budapest, 161 oldal)

⁶ Eichengreen, B. – Park, D. – Shin, K.: *Growth slowdowns redux: new evidence on the middle income trap*. NBER Working Paper, 18 673 szám, 2013, Washington D. C. (online is).

⁷ Huntington, S.: *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press, 1991, Norman/USA

BRENNER JÁNOS

A KANCELLÁR ŐSZE

Választások előtt és után

Előzmények – következtetések

A német események megfigyelőjének néha úgy tűnik, mintha Bill Murray kíséretében az *Idétlen időkig* („Groundhog Day”) filmklasszikusban kötött volna ki, naponta újraébredve a Gyertyaszentelő napján odvából kibújó mormotára várva. Legalábbis ez jutott eszembe a *Magyar Szemle* új folyama XVII. évfolyamának 5-6. számában lapozva, ahol az immár tíz évvel ezelőtti hesseni tartományi választásokról írtam, a szocdemek és a Baloldal (Die Linke) között tartományi szinten csaknem megkötött koalícióról, kitérve a német pártrendszer átrendeződésére. Vasárnap, 2018. október 28-án ismét tartományi gyűlési választások lesznek Hessenben, e sorokat néhány nappal előtte írom. Ismét furcsa helyzet alakulhat ki – bár másként, mint tíz éve, ezért érdemes várni, hogy a mormota kijön-e, és ha igen, milyen időjárást talál odakinn. Németország tíz éve igencsak átalakult, és ennek politikai vetülete összefügg a 2015. évi, immár korszakos törésként elkönnyelhető bevándorlási hullámmal. Tíz éve még nagyjából működött a háború utáni „klasszikus” pártpolitikai felállás a kereszténydemokratákkal és a szociáldemokratákkal mint jobb- és balközép néppárttal és a kisebbnek minősíthető pártokkal, amelyek közül a liberálisok hosszú ideig csaknem monopolhelyzetet élveztek, saját koalíciós preferenciájuk alapján döntve az egyik nagy párt kormányra kerüléséről. A kép éppen Hessenben kezdett módosulni, ahol Joseph („Joschka”) Fischer már 1985-ben első zöld tartományi miniszterként szerepelt, pártja – közbenső mélypontok után – egyre izmosodik, Baden-Württembergben 2011 óta Winfried Kretschmann személyében a zöldek az első tartományi miniszterelnöki pozíciót is birtokolják, és nem kizárt, hogy vasárnap megszerzik Hessenben is a pozíciót. (Kretschmann életrajza annyiban jellegzetes, és ifjúkori tévelygő idealizmusában hasonlít több más zöld vezetőhöz, hogy katolikus családból származik, sőt rövid ideig papnak készült, majd egyetemista korában rossz társaságba keveredett, magyarul: csatlakozott a 68-asok idejében burjánzó rengeteg kommunista csoport egyikéhez, később pedig kijózanodva, a sváb zöldek „ökolibertárius” szárnyának vezetője lett, miközben mindvégig gyakorló katolikus maradt.) Az újraegyesülés után, majd különösen a Schröder-féle „agenda”-politika következményeként megjelent a Baloldal (Die Linke), amelynek vetélytársa lett az Alternatíva Németországért (Alternative für Deutschland), részben ugyanazért a szavazóközönségért versenyezve.

2018. október 14-én a bajor tartományi választások látványos eredménnyel végződtek: a CSU elvesztette abszolút többségét és csak 37,2 százalékot kapott, második helyen a zöldek végeztek 17,5 százalékkal, a szociáldemokraták pedig mindössze 9,7 százalékot kaptak, mind az AfD, mind az FDP bejutott a tartományi gyűlésbe. A zöldek mellett a „szabad választók” (Freie Wähler) az igazi nyertesek, ami bajor regionális

különlegesség – konzervatív, de a CSU-val elégedetlen csoportok gyűjtőmedencéje, előreláthatólag ők fogják koalíciós partnerként a CSU kormányon maradását biztosítani. Az SPD ezzel néppárti státuszának elvesztésével néz szembe, a balközép néppárt szerepét pedig – ha a tendencia változatlan marad – úgy látszik, a jövőben a zöldek fogják átvenni, ez pedig paradigmaváltás lenne. Röviden és erős egyszerűsítéssel: a hagyományos munkásosztály jórészt eltűnt, a bányában izzadó Ruhr-vidéki vájár helyére a digitális világ termékeit és szolgáltatásait laptopon előállító „nerd” lépett, akinek érdekei védelmére immár nincs szüksége se az SPD-re, se a szakszervezetekre. A migrációs politikában pedig a pártvezetőség látványosan elszakadt maradék, klasszikus munkavállalói bázisától. Kérdéses az, hogy a CDU és a CSU képes lesz-e ellenállni az SPD-t is kikezdő lemorzsolódási folyamatnak, hiszen azok hagyományos társadalmi „háttérszervezete”, a két nagy felekezet egyháza egyrészt főlegesen módon beavatkozva a napi politikába egyre inkább a zöldekkel szimpatizál, másrészt komoly formában veszített szavahihetőségéből, többek között az egyházi rendi személyek által elkövetett, valóban hiányosan feldolgozott sorozatos szexuális visszaélések miatt. Bajorországban a CSU-nak hagyományosan szinte „állampárti” szerepe van, mindössze 1954–57 közt volt szociáldemokrata miniszterelnök és ellenzéki CSU, ezzel a kivétellel az összes kormányt CSU-politikus vezette 1946 (a háború utáni első választás) óta, többnyire abszolút többséggel. Edmund Stoiber volt miniszterelnök utalt néhány nappal a választás előtt arra a paradoxonra, hogy a CSU mintegy saját sikerének áldozatává válhat, ami be is következett: „Az utóbbi években gazdasági sikerünk alapján egyedülálló bevándorlás áramlott Bajorországba. Németország minden részéből több mint egymillió ember jött hozzánk. És közülük nem mindenki tudhatja, hogy milyen nagy része van a CSU-nak Bajorország sikerében.” (*Die Welt* online kiadása, 2018. október 9., ford. BJ. – Stoiber itt természetesen nem a 2015. évi külső migrációs hullámra céloz, hanem a jól képzett német munkaerő belső vándorlására.) Bővebben értelmezve: a hagyományos kötődések eróziója, a társadalom megnövekedett helyi és életmódbeli mobilitása a pártkötődéseket sem kíméli meg.

Ezenkívül azonban nyilván aktuális okai is vannak a CSU rossz eredményének. A választóközönség húzódozik a bizonytalankodó pártoktól, márpedig a CSU pont ilyen képet nyújtott: Stiber miniszterelnök először erősen bevándorlásellenes retorikával kezdett kampányolni, majd – miután nyilvánvalóan ő is felismerte, hogy a választók az eredetire, vagyis az AfD-re szavaznak, nem a kevésbé hiteles másolatra – hangnemet váltott, de akkor már késő volt. Nem tett jót a CSU hitelességének a nyári kormányválság sem: az illegális bevándorlók tranzitállamok általi visszavételének kérdésében csaknem kenyértörésre vitték Merkellel, majd az utolsó pillanatban olyan kompromisszumba mentek bele, amely éppen hogy csak elfedte a reálisan továbbra is megoldatlan problémát.

Az egész politikai establishment pedig lejáratta magát egy olyan ügyben, amin többé-kevésbé felvilágosult közép-európaiként nehéz eldönteni, hogy nevetni vagy sírni kellene-e. Mi történt? 2018. augusztus 26-án Chemnitzben nyílt utcán megölték Daniel H. 35 éves német állampolgárt. A rendőrség két gyanúsítottat vett őrizetbe, Jussif A. 22 éves iraki és Alaa S. 23 éves szír állampolgárt. Jussif A. szeptember 14-én tettrészességi bizonyíték hiányában szabadlábra került, a rendőrség közben egy harmadik gyanúsí-

tott, Farhad A. iraki állampolgár ellen kezdett nyomozni. Az utcai késelés után heves tüntetésekre került sor, amelynek során szélsőjobboldali résztvevők – eléggé el nem ítélt módon – horogkereszteket mutogattak, nemzetiszocialista üdvözlésre lendítettek karjukat és náci szlogeneket ordítottak. Szemtanúk szerint messze nem a tüntetők többségét alkották, de természetesen végtelenül rossz fényt vetettek a nemzetközi közvélemény előtt egész Németországra. A tettegességgé fajuló összecsapásokat, amennyire ezt követni lehet, a szélsőjobboldali, hírhedt chemnitzi footballhuligánok és más városokból jött hasonszőrűek, valamint a nem kevésbé hírhedt, verekedésben utazó szélsőbaloldali „hivatásos” tüntetők egymásra találása okozta. Az interneten feltűnt egy videó (<https://twitter.com/AZeckenbiss/status/1033790392037199873>), amin állítólag külföldiek elleni atrocitás látható – többszörös megtekintés után én mindössze annyit vélek rajta felismerni, hogy az utcán egy kisebb csoportból kiválik egy sötét ruhás férfi, aki hirtelen kergetni kezd egy világosabban öltözöttet, majd éppen olyan hirtelen abbahagyja, anélkül, hogy közben hozzáért volna. Merkel kancellár és Kretschmer szász miniszterelnök egymásnak ellentmondóan nyilatkozott arról, hogy külföldiek elleni „hajtóvadászatok” történtek-e vagy sem. Ezen a ponton lépett a nyilvánosságra Hans-Georg Maassen, a Szövetségi Alkotmányvédelmi Hivatal elnöke, a *Bild-Zeitung*nak szeptember 7-én adott interjújában: „Osztom a szélsőjobboldali hajtóvadászatokról szóló médiatudósításokkal szembeni kételyt. Az alkotmányvédelemnek nincsenek megbízható információi arról, hogy ilyen hajtóvadászatok történtek.” Az említett videóról pedig ezt mondta: „Nincsenek adatok arra, hogy az interneten forgalomban levő videó erről az állítólagos eseményről hiteles. Óvatos értékelésem alapján jó okok szólnak amellett, hogy célzott hamis információról van szó, azért, hogy esetleg elterelődjön a nyilvánosság figyelme a chemnitzi gyilkosságról.” (*Zeit Online* szept. 10-i összeállítása alapján idézve, ford. BJ.)

Maassen bölcsebben tette volna, ha hallgat – érthető módon egyetlen kormányfő sem értékeli igazán, ha kormánya egyik csúcstisztviselője nyilvánosan ellentmond egy általa megszabott értékelésnek, a vélt hamis információról tett ködös nyilatkozat pedig nem járult hozzá a tényfeltáráshoz. A szociáldemokraták hamarosan a leváltását kezdték követelni. Seehofer belügyminiszter, a CSU elnöke védelmébe vette Maassent mint a minisztériumának alárendelt hatóság főnökét. A szocdemek kabinetkérdéssel fenyegetőztek, aminek groteszk kompromisszumos megoldása az lett volna, hogy Maassen a minisztériumba kerül államtitkárként. Ez viszont de facto előléptetés-számba ment volna, és Andrea Nahles SPD-pártvezető ellen, aki belement a megegyezésbe, olyan párton belüli felzúdulás tört ki, hogy végül is módosítani kellett a koalíciós megállapodást: Maassen „csak” különtanácsadóként került volna a minisztériumba. Végül november 5-én új fordulatot vett az ügy: nem ismertek Maassen indítékai, hogy mit miért tett, mindenesetre egy nyilvánosságra került, eredetileg zárt körben elhangzott búcsúbeszédben a kormány egyes szociáldemokrata elemeit szélsőbaloldalisággal, a kormányt egészében pedig kül- és biztonságpolitikai naivitással vádolta. Ezzel messze túllépte a tisztviselői lojalitás határait, amit Seehofer belügyminiszter semmiképpen sem tűrhetett el, és nyugállományba helyezte Maassent, aki – ezen csak spekulálni lehet – talán pont ezt akarta kiprovokálni. Az egész tragikomédia egyetlen tényleges eredménye az lett – és ez erkölcsileg felháborító –, hogy Maassen már eleve rosszul sikerült nyilatkozata önmagát beteljesítő jövődőlésnek

bizonyult: a média (elsősorban a közszolgálati televízió) tele van paternalista népneveléssel, viszont a kutyát sem érdekli, hogy megöltek egy embert.

A chemnitzi események után a balliberális médiának bő lehetősége adódott keletnémet-ellenes előítéletei harsány hangoztatására – sokaknak a média emberei közül nyilván fel sem tűnik, hogy pont olyan kirekesztő, sőt mondhatni xenofób módon viselkednek, mint azok, akiket ezzel vádolnak, csak éppen számukra ez sokkal kényemesebb, hiszen németül beszélő, német származású polgártársak „lenácizása” és felülről kezelése a közvéleményben nem minősül rasszizmusnak. Klaus-Rüdiger Mai keletnémet származású író és publicista komor jóslatait a szélsőjobboddalissággal legrosszabb indulattal sem vádolható *Neue Zürcher Zeitung* közölte szeptember 4-i számában: „2015 ősze és a határok megnyitása sok mindent megváltoztatott. A fogadtatási kultúra olyan éles propagálása, amely annak kritikusai kirekesztésével és rágalmasával járt együtt, és a média által előidézett konformitási nyomás sokakat az NDK-ra emlékeztetett. A keletnémetek csodálkozva tanulták meg, hogy a nyugatnémet elítelt egyáltalán nem voltak olyan liberálisok, mint amilyenek láttatták magukat. [...] A kritikus, a másként gondolkodó hirtelen osztályellenség volt. Az, hogy a realiztikus problémafeltárást apodiktikus 'megoldjuk'-kal eltűntették, hogy egy kormány a mélyreható változásokra nem kínál válaszokat, egész Németországban olyan heves összeütközésekhez fog vezetni, mint legújabban Chemnitzben. [...] A problémák mélyen gyökereznek, és demokratikus diskurzus tárgyává kell tenni, ha el akarjuk kerülni a radikalizálódást.” (ford. BJ.)

Valóban: neonáci sőpredék sajnos mindenütt van a nyugati világban, és belátható időn belül nem is fog eltűnni, éppen úgy, mint javíthatatlan kommunisták is vannak, de fennáll a veszély, hogy – különösen a társadalom szegélyein élő, hátrányos helyzetű csoportok – hajlanak a patkányfogók szólamainak követésére. A chemnitzi tiltakozók jó része azonban nem volt neonáci, hanem pontosan azt nehezményezte – ha ezt nem is fogalmazta meg minden esetben ilyen egyértelműen –, hogy elégük van a megkérdésük nélkül, fejük felett meghozott döntésekből és azok kézzelfogható következményeiből. Erre a volt NDK területén különösen ékezen reagálnak, hiszen a kommunista diktatúra emléke még eleven, de nyugaton is vannak hasonló reakciók. A nyugatnémet elítelt hozzáállása nem mentes a cinizmustól, mert személyesen gyakorlatilag nem konfrontálódnak politikájuk mindennapi következményeivel – nem ők versenyeznek a bevándorlókkal például a gazdasági siker következtében megdrágult egyszerűbb bérlakásokért, hanem a már itt lakó, a munkapiacra nehezen elhelyezkedő, szociális segélyből élők, legyenek azok németek vagy már régebben, legálisan bevándoroltak. Érvényes ez a munkaerőpiacra is, valamint olyan, mindennapi érintkezési formákra is, mint pl. a közösségi közlekedés, amelyből az (egyébként környezetvédelmi szlogeneket hangoztató) elítelt sok tagja tudatosan kivonja magát, csemetéit autón szállítva iskolába, gyakran magániskolába küldve őket – reggelenként (városi gyorsvasúttal munkába menve) naponta látom egy közeli méregdrága magániskola tanulóit szállító buszokat – nehogy a gyerekek a „misera plebs”-szel, ne adj’ Isten, migránsokkal találkozzanak...

Ezzel el is érkeztünk a német belpolitika egy másik neuralgikus pontjához, a metropolisztárségekben hihetetlenül felszökött lakáskereslethez, amelynek egyik lényeges

oka az utóbbi évek gazdasági sikerében és az elsősorban az EU közép- és kelet-európai tagállamaiból történő bevándorlásban keresendő. A hesseni tartományi választásokban feltehetően ez is szerepet fog játszani, hiszen Frankfurt és környéke Németország egyik legdinamikusabban fejlődő térsége. Ugyanakkor több régióból (elsősorban keletnémet térségekből, de pl. Hessen északi részének néhány félreeső területéről és más nyugatnémet régiókból is) elvándorlás, leszakadás tapasztalható, az összes demográfiai tünettel: ha nincs munkahely, ha bezár a kocsma és a bolt, előbb-utóbb az összes fiatal elköltözik. Az ellentétes folyamatok egyidejűségére Horst Seehofer belügyminiszter jó érzékkel figyelt fel, és (a koalíciós egyezmény alapján) szakértői bizottságot hívott meg az egyenértékű életviszonyok törvényes követelményének jobb gyakorlati megoldására adandó javaslatok megfogalmazására. Seehofer politikájának egyik sarkalatos pontja a „Heimat”, a nehezen fordítható fogalom, aminek sok köze van az otthonosság megéléséhez, az otthon megőrzéséhez, és Seehofer teljes joggal szorgalmazza, hogy erre a félreeső fekvésű és hátrányos helyzetű térségek lakóinak is legyen esélyük. Ezen túlmenően Seehofer célja az is, hogy alapjában véve mindenkinek legyen erre esélye, aki fogódzókat keres a gyorsan változó, a migráció, a digitalizáció és a klímaváltozás kihívásaival szembenező világban. Szövetségi szinten tehát a CDU/CSU részéről valóban vannak kísérletek a koncepcionális szintű változásmenedzsmentre – a kérdés az, hogy a szavazóközönség ezt mennyire honorálja, és mennyire tartja Merkel kancellárt alkalmasnak a további vezetésre.

Kiegészítés a választások után

Október 28-án este a hesseni választási eredmények beigazolták az eddigi trendet: a CDU az ideiglenes hivatalos végeredmény szerint 27,0 százalékkal végzett, 11,3 százalékpontot veszítve, a szociáldemokraták éppen hogy a szavazatok 19,8 százalékát kapták, az eddiginél 11,1 százalékponttal kevesebbet, tehát folytatódott a két eddigi nagy néppárt középpárttá visszaminősítésének és a zöldek harmadik középnagyságrendű párttá erősödésének tendenciája. Jelkép értékű, hogy a zöldek pontosan azonosan az SPD-vel, 19,8 százalékkal futottak be. Az AfD 13,1 százalékos eredményével az utolsó tartományi gyűlésbe is bejutott, amelyben eddig nem szerepelt, tehát az eddigi nagy pártok nem számolhatnak azzal, hogy az AfD rövid időn belül eltűnne a német politikából. Mind a liberális FDP (7,5 százalék), mind a Baloldal (6,3 százalék) bejutott a tartományi gyűlésbe. A kormányalakítás nem lesz egyszerű, de valószínűleg Bouffier miniszterelnök hivatalban marad, éppen hogy egy szavazat többséggel fekete–zöld koalíció élén. A közvélemény-kutató intézetek egyöntetű elemzése szerint a szavazóközönség igazában a szövetségi szintű politikában való szereplésük miatt büntette mind a CDU-t, mind a szocdemeket. A berlini nagykoalíció két pártja tartományi szinten együttesen több mint 20 százalékpontot veszített. És még egy közvélemény-kutatási adat: a ZDF (az egyik közszolgálati tv) szerint a 2013. évi hesseni választásnál a megkérdezettek 70 százaléka nyilatkozott úgy, hogy Merkel kampányrésztvétele használt a CDU-nak – idén az adat 13 százalék.

Pontosan ehhez kapcsolódik az a politikai szenzáció, amivel az este folyamán már nem számolt senki. Hétfő reggel már néhány – bár inkább harmadik vonalbeli – CDU-politikus azon kezdett a nyilvánosság előtt elmélkedni, hogy vajon célszerű lenne-e,

ha Merkel ismét pályázna a CDU elnökségére a decemberi pártkongresszuson. Merkel elébement a fejleményeknek, mielőtt kínos huzavona lett volna az ügyből és bejelentette, hogy nem indul a pártelnökségért, sőt azt is, hogy a törvényhozási ciklus végén mint kancellár is leköszön. A második szenzáció: Friedrich Merz volt CDU/CSU-frakcióelnök, akit Merkel 2002-ben eltávolított ebből a pozícióból, saját magának vindikálva a parlamenti ellenzék vezetőjének szerepét, már jelezte, hogy „vállalja a felelősséget”, ha a párt ezt így óhajtja. Friedrich Merz 16 éve hátat fordított a nagypolitikának, ragyogó szónoki képességei igencsak hiányoztak a parlamenti szócsatákban – most bizonyára nagy elégtételként könyveli el a visszatérés lehetőségét. Merkel támogatottsága a frakcióban már néhány hete meggyengült, mert Volker Kauder addigi frakcióvezető és Merkel bizalmi munkatársa eredetileg rutineseménynek készülő újraválasztása bukással végződött, helyette a frakció Ralph Brinkhaus eddig inkább csak költségvetési szakértőként ismert képviselőt választotta elnökké.

A Merkel-éra tehát visszavonhatatlanul végéhez közeledik – ennek értékelése még túl korai, de a váltás egész Európára hatással lesz, tehát a *Magyar Szemle*ben is bizonyára visszatérünk még a témára.

JESZENSZKY GÉZA

MI LETT A MAGYAR–UKRÁN BARÁTSÁGBÓL?

Pontosan kilenc éve, e folyóirat 2009. decemberi számában még kérdésként fogalmaztam meg: „Egy illúzió vége – Az ukrán nacionalizmus a magyarok ellen fordul?” Akkori írásomban felidéztem, milyen őszintén baráti kapcsolatban állt hazánk az 1991-ben függetlenségét népszavazással megerősítő Ukrajnával és annak akkori vezetőivel, s hogy a bensőséges viszony záloga a nemzeti kisebbségek védelmét szóban és tettekkel is kifejező ukrán kormánypolitika volt. A Csurka István és néhány társa által hevesen ellenezett, 1991-ben megkötött és a két parlament által ratifikált magyar–ukrán szerződés, majd az 1992-ben megszületett ukrán nemzetiségi törvény alapja az volt, hogy Magyarország tiszteletben tartja Ukrajna területi integritását, nem igényli a határ ukrán oldalán egységes tömbben, az 1920-as, majd az 1947-es békeszerződésben elcsatolt közel 200 ezer magyar visszakerülését az anyaországhoz, Ukrajna viszont államközi szerződésben is biztosítja ennek a magyar közösségnek a jogait. A szerződésben Ukrajna garantálta a Kárpátalján élő magyar közösség számára anyanyelve használatát a mindennapi életben, a hivatalos érintkezésekben és az *anyanyelven történő tanulást „az oktatás minden szintjén.”* A tavaly szeptemberben a kijevei parlament által elfogadott oktatási törvény alapján azonban pár éven belül 10 éves kor után Ukrajna minden állami iskolájában az ukrán lesz a tanítás nyelve, tehát a jelenlegi mintegy száz magyar tannyelvű oktatási intézmény felső tagozata megszűnik. Ezzel szomszédunk felrúgta a nemzetközi jogi érvényű államközi szerződést, és semmibe veszi az Európa Tanács Joggal a Demokráciáért („Velencei Bizottság”) ajánlását, hogy

az egyébként ésszerű törvényben változtassák meg a nemzeti kisebbségek jogait súlyosan sértő 7. paragrafust.

A történelmi háttér

A magyarok fiatalabb nemzedéke nemigen ismeri e vita történelmi gyökereit. Arról talán mindenki hallott, hogy 1100 éve az Árpád által vezetett magyarok az Ukrajnához került Verecke-hágón vonultak be a Kárpát-medencébe. Ez az Alföldig terjedő hegyes határvidék 1918 előtt nem volt elhatárolt földrajzi vagy politikai egység, de történelme, földrajzi sajátosságai, etnikai és szociális viszonyai mégis megkülönböztették a környező tájaktól. A hegyekben a ruszinnak vagy ruténnek nevezett keleti szláv népcsoport élt, a síkvidéken főként magyarok, de nagy számban telepedtek itt le németek és az orosz pogromok elől menekülő zsidók is. Az I. világháború végén, a korábbi magyar kisebbségpolitika korrekciójaként, az 1918. december 10-én, Budapesten megrendezett ruszin nagygyűlés programja alapján a Károlyi-kormány december 23-án elfogadta a Ruszka-Krajna autonómiájáról szóló 1918. évi X. számú néptörvényt. Szabó Oreszt vezetésével megkezdődött a Ruténföld autonóm közigazgatásának, a ruszin nemzetgyűlésnek és a ruszka-krajnai minisztériumnak a kiépítése. A párizsi békekonferencia azonban a lakosság megkérdezése nélkül, sőt nyugodtan állíthatjuk, akarata ellenére, ezt a területet, délnyugati részén egy szintiszta magyarlakta sávval, a frissen létrehozott Csehszlovákiához csatolta. A csehek nem tartották be a Ruszinszko autonómiájára vállalt ígéretüket, de felvilágosult gyarmatpolitikájuknak anyagi hasznát látta a terület lakossága. Csehszlovákia felbomlásakor, 1939. március közepén egy magyar katonai akció a minimális ellenállást könnyen leküzdve, a lakosság többsége által támogatva, visszaállította az immár Kárpátaljának nevezett területen a magyar szuverenitást, ezzel helyreállítva a lengyel–magyar közös határt is. A Teleki-kormányban őszinte volt a szándék a Ruténföld autonómiájának létrehozására, de a kitört világháború és a terület kritikus stratégiai helyzete ezt meghiúsította. 1944 késő őszén a szovjet hadsereg elfoglalta Kárpátalját, és a magyarlakta sávval együtt bekebelezte a Szovjetunióba. A szovjethatalom az önálló ruszin nyelvet nem létezőnek, a szláv lakosságot pedig ukránnak nyilvánította. Ezt az Ukrajnából érkező nagyszámú betelepülő rövidesen valósággá tette. A kétszáz ezres lélekszámot megközelítő, akkor a terület lakosságának egyharmadát kitevő magyar kisebbséget a szovjethatalom tömeges deportálással tizedelte meg, erről a szolvai és makkosjánosi emlékművek is tanúskodnak. Később is a legnehezebb helyzetben lévő határon túli magyar közösségként tartottuk számon a Kárpátalján élőket. Nemzettársaiktól átjárhatatlan határral elzárva, totális diktatúrában élve, az a sors várt rájuk, mint a Szovjetunió többi kicsiny finnugor nyelvű népére: a beolvadás, az eltűnés.

A rendszerváltozás szele elérte a Szovjetuniót is, ennek nyomán Ukrajna 1991 végén független állam lett. A történelmet jól ismerő magyar kormány számára ez egy középkori szomszéd újjászületése volt, egyben pedig a két világháború közti kisantant két államát szétválasztó, kívánatos jó szomszéd. Ukrajnát – Lengyelországgal együtt – elsőként ismertük el, kijevi főkonzulátusunkat nagykövetséggé emeltük. Tudtuk,

Budapest, Attila úti bérház – tervező: Mende Valér
(fotó: Ludmann Mihály)

hogy az orosz nagyhatalommal is könnyebb lesz jó viszonyt ápolni, ha közöttünk lesz egy önálló és szilárd közepes hatalom. Magatartásunkkal, politikánkkal hozzá akartunk járulni Ukrajna gazdasági és külpolitikai sikereihez, európai integrációjához. Kravcsuk akkori ukrán elnök és külügyminisztere, Anatolij Zlenko fontosnak tartotta a Magyarországhoz fűződő kitűnő viszonyt, és kész volt radikálisan javítani a kárpátaljai magyar kisebbség helyzetén. Ukrajna és Magyarország 1991 tavaszán részletes kisebbségvédelmi konvenciót írt alá. Ebben olyan jogok szerepeltek, amelyekre minden nemzeti kisebbség igényt tart, de a szomszédságunkban távol álltak a megvalósulástól. Többek között a nemzeti (etnikai, kulturális, nyelvi és vallási) identitás védelme, a lakosság nemzeti összetétele mesterséges megváltoztatásának (a betelepítéseknek) a tilalma, és az anyanyelven történő oktatás garantálása. A megállapodás gyakorlati megvalósulásához elengedhetetlen volt egy államközi szerződés megkötése, a területi igényekről történő kölcsönös lemondás deklarálásával együtt. Az 1991. december 6-án aláírt magyar–ukrán szerződés a lehető legjobb viszonyt hozta létre legnagyobb szomszédunkkal. Nemzetpolitikai szempontból is igen fontos volt: segíteni akartuk a szovjet uralom alatt megfélemlített és politikailag jogfosztott kárpátaljai magyarokat jobb jövőjük biztosításában. Az aláírást követően a Kárpátalján élő magyarság politikai helyzete határozottan javult, és megindult több új határátkelőhely kiépítése is. A kijevi parlament elfogadta, és 1992. június 25-én hatályba léptette „A nemzeti kisebbségekről” című törvényt, Kárpátalja terület elnöki megbízottja pedig 1992. december 17-én rendeletben előírta, hogy „ahol a lakosság többsége meghatározott nemzeti kisebbséget alkot, az állami, társadalmi szervek, intézmények és szervezetek hivatalos személyei kötelesek beszélni az állami nyelvet és a nemzeti kisebbség nyelvét, olyan szinten, amely hivatali teendőikhez szükséges.”

A rendelet alapján a magyarlakta községekben és Beregszász városban a hivatalos intézményeken az ukrán mellé kitűzték a magyar nemzeti színeket. A Magyarországról kapott anyagi támogatás jóvoltából Kárpátalján megerősödött a magyar nyelvű oktatás. Beregszászon, ebben a szebb napokat látott kisvárosban létrejött a II. Rákóczi Ferenc Tanárképző Főiskola, továbbá az Ungvári Állami Egyetemen (a magyar állam anyagi támogatásával) magyar tannyelvű Humán- és Természettudományi Kar jött létre. Időközben azonban sajnálatosan meggyengült az a szellem, ami az 1990-es éveket jellemezte. A gazdasági helyzet katasztrofális romlását követte a rokonszenves ukrán nemzeti tudattal párhuzamosan megjelenő türelmetlen nacionalizmus jelentős erősödése. A kisebbségi jogok érvényesülése egyre jobban akadozott, az 1991-ben népszavazás által igényelt és megszavazott magyar többségű közigazgatási egységnek még az emlegetése is veszélyes lett.

A 2014-ben lezajlott Majdan-forradalom, Ukrajna népe többségének óhaja, hogy az ország a demokrácia és az európai integráció útjára térjen, reményt keltő volt. A jövővel kapcsolatos elképzelések között szerepelt, hogy az eltérő hagyományú és nyelvű ukrainai területek, az orosz és más nem ukrán közösségek problémájának a megoldása a föderalizmus lenne. A Krím félsziget Oroszország általi, a nemzetközi jogot súlyosan megsértő anektálása, majd a Kelet-Ukrajnában orosz beavatkozással szított polgárháború, az orosz agresszió nyomán az országot előntő nacionalizmus azonban a föderalizmus ellentétét, a centralizált állam és az ukránosítás programját fogadtatta el a kijevi törvényhozással, és a lakosság egynegyedét alkotó nemzeti

kisebbségek elleni lépésekben éli ki magát. A magyar–ukrán szerződés szellemét és betűjét is sérti a vereckei emlékmű ismételt meggyalázása, a magyarellenes tüntetések sorozata, a legnagyobb magyar szervezet ungvári székházának felgyújtása, magyar cigányok megtámadása és egyikük megölése, mindeneelőtt pedig a magyar nyelvű oktatás súlyos korlátozásának a kísérlete.

Érthető az az ukrán törekvés, hogy a nemzeti kisebbségek is tanulják meg az ukrán nyelvet, de a 2017. szeptember 5-én az ukrán parlament által elfogadott oktatási törvény célja nem ez, hanem a kisebbségek identitásának fokozatos gyöngítése, idővel megszüntetése, noha ezt természetesen nyíltan nem mondja ki. Ugyanis évszázados tapasztalat, amelyet az oktatási szakemberek csak megerősítenek, hogy az anyanyelven a legeredményesebb a tanulás, ezt már a neves 17. századbeli cseh-morva pedagógus, a Lorántffy Zsuzsanna fejedelem asszony által Patakra hívott Comenius is megállapította. Tehát Ukrajnában is az anyanyelven történő elemi és középfokú képzés biztosítja a valódi esélyegyenlőséget, azt, hogy az iskolából kikerülő tanulók kellő műveltség és alapismeretek birtokában eredményesen illeszkedhessenek be a társadalomba. Ennek nem a 10 és 18 év közöttiek anyanyelven történő oktatásának a megszüntetése a módja. A hivatalos nyelvet *igazán jól csak megfelelő anyagi és személyi feltételek mellett, idegen nyelvként tanulva* lehet elsajátítani. Akik felsőfokú tanulmányokat kívánnak folytatni Ukrajnában, azok a megfelelő nyelvi alapokat a magyar iskolában megszerezve, és anyanyelvükön téve le a felvételi vizsgát, éppolyan eredményesen fogják tudni ukránul folytatni tanulmányaikat, mint sok százezer európai diáktársuk, akik a középiskolát hazájukban anyanyelvükön elvégezve az EU valamelyik más országának egyetemén tanulnak hosszabb vagy rövidebb ideig. Ne állítsa az ukrán propaganda, hogy az új törvény a gyermekek érdekében született, hogy általa akár Ukrajna elnöke is lehet egy nem ukrán származású diákból. Ha Ukrajnában ezentúl a nem ukrán anyanyelvű 10 éves gyerekeknek ukránul kell tanulniuk a matematikát, fizikát, kémiát, biológiát, akkor nagy többségük valószínűleg gyöngébb tanulmányi eredményt ér el, és nem lesz esélye a továbbtanulásra.

„Vannak az országban emberek, akik egyáltalán nem beszélnek ukránul, és ez végső soron egységünket és nemzetbiztonságunkat érintő kérdés” – jelentette ki pár hónappal ezelőtt Klimkin ukrán külügyminiszter. Ez a mondat, ez a gondolkodás azt jelzi, hogy a mai Ukrajna egy rendkívül rossz, önmaga számára is veszélyes, nemzetállami felfogást képvisel. Lakosságának jelentős hányada sem nyelvében, sem tudatában nem ukrán, közel 20 százaléka orosz. Ha ezek gyermekeit ukrán iskolába kényszerítik, tálcán kínálják Oroszországnak az ürügyet – nem arra, hogy tiltakozzon, hanem hogy az orosz kisebbség védelmére hivatkozva erőteljesebben folytassa, amit megkezdett, és annektálja az orosz népességű területeket. A magyar és más kisebbségek esetében ettől nem kell tartania az ukrán vezetésnek, de ilyen oktatási törvénnyel minden szomszédjával garantáltan rossz lesz a viszonya. Higgyék el ukrán szomszédaink, nem az erőszakos ukránosítás biztosítja Ukrajna területi épségét. Gondoljanak Kanadára, ahol a franciáknak, Quebec tartománynak az 1960-as években adott autonómia őrizte meg az ország egységét: szabad körülmények között tartott népszavazásokon vetették el a választók a tartomány elszakadását. Amikor Skóciában pár éve felmerült a függetlenség igénye, a londoni kormány nem katonaságot küldött „a szeparatisták” megfélemlítésére, hanem

népszavazást írt ki, és ez a kérdést jó időre eldöntötte. Ellenpéldaként: a szerbek az 1990-es évek elején szembeszegültek a nagyobb autonómiát igénylő jugoszláv tagköztársaságokkal, ez vonta maga után, hogy véres háborúk során ezek mind elszakadtak. Ha a Krím és a jelentős számú orosz lakossággal rendelkező kelet-ukrajnai területek valódi önkormányzattal és nyelvi jogokkal rendelkeztek volna, nehezebben lehetett volna ezeket háborúba taszítani és ténylegesen elszakítani.

Az orosz–ukrán hibrid háború és befejezésének lehetőségei

Ami Donyeck, Luhanszk és más kelet-ukrajnai területeken folyik, az nem polgárháború, az nem országok közti hagyományos háború, az a sajtóban elterjedt néven hibrid háború. Reid Standish a *Foreign Policy* amerikai folyóirat 2018. januári számában olyan katonai stratégiaként definiálja, amely „ötvözi a diplomáciát, a politikát, a médiát, a kibertértséget és a katonai erőt annak érdekében, hogy destabilizáljon és aláaknázzon egy szemben álló kormányt”. Nyáron arról érkeztek hírek, hogy a Donbassz régióban intenzívebbé vált az orosz–ukrán háború, továbbra is halnak meg katonák és civilek. Semmi jele, hogy a harcoló felek és támogatóik betartanák a 2015-ben megkötött újabb minszki megállapodást a harcok leállításáról, az pedig teljesen kizártnak tekinthető, hogy Putyin elnök – némi további nyomás, szankciók hatására – kész lenne visszaadni a Krím félszigetet Ukrajnának. Az Európai Unió jelentős pénzügyi támogatást nyújt Ukrajnának, az Egyesült Államok pedig hatékony, védelmi célú fegyverszállításokkal támogatja. Komoly gazdasági szankciók vannak érvényben Oroszország ellen, ezek után nem valószínű, hogy Oroszország teljes fegyveres erejét bevetné Ukrajna ellen. Trump elnök azonban habozó magatartást tanúsít. Jonathan D. Katz, a Német Marshall Alap vezető kutatója egy írásában nemrég arra figyelmeztetett, hogy „az ukránoknak minden okuk megvan aggódni, hogy európai jövőjüket Trump és Putyin Helsinkiben eladta. [...] Csúcstalálkozójuk sajtóértekezletén fülsüketítő volt az Ukrajnával kapcsolatos hallgatás. Trumpnak egy szava sem volt az Oroszország által folytatott hibrid háborúról, ezt Moszkva zöld jelzésnek értelmezheti. Lehet, hogy Trump beleegyezett a Krímre vonatkozó orosz igények elfogadásába? Arról szólnak a jelentések, hogy a G7 legutóbbi találkozásánál Trump azt a leegyszerűsítő megjegyzést tette, hogy 'a Krímben mindenki oroszul beszél.' Olyan értesülések is vannak, hogy Putyin valamiféle üzletet kínált Ukrajnáról, cserébe más területeken ajánlva Trumpnak biztonságpolitikai meg egyezéseket.” Amennyiben bármi igazság van ezekben a feltételezésekben, Trump erős ellenállásra számíthat a Kongresszusban, ahol Ukrajna komoly támogatást élvez.

A közelmúltban elhunyt McCain szenátor és társa, Lindsey Graham (korábban a légierő ezredese) nemrég a donyECKI frontra látogatott, és négy más szenátorral együtt javaslatot terjesztett be a szankciók növeléséről és Oroszország elleni további lépésekről. Az Európai Unió nehéz választás előtt áll. Trump kereskedelmi és vámháborút indított ellene, ellenszerként közeledjen-e Oroszországhoz, vagy erősítse Ukrajna európai integrációjának a támogatását? Még nehezebb a választás az elnökválasztás előtt álló Ukrajnának. A függetlenség kikiáltása és a tervutasításos rendszer összeomlása óta az ország gazdasága nem tud kilábalni a válságból és a munkanélküliségből, az életszínvonal a meredek zuhanás után jó esetben stagnál – kivéve a mesésen megdagadott oligarchák esetében. A Majdan tér forradalma véget vetett 25 év egymást

váltó és ellentétes politikát folytató kormányainak, és letette a garast az Európához, sőt a NATO-hoz történő csatlakozás mellett.

Tavasszal részt vettem Kijevben egy televíziós vitán. 1991-es első utam óta a főváros teljesen megváltozott, élettől lüktet, mindenfelé daruk jelzik a nagy építkezéseket. A városközpont és az új repülőtér imponáló képet mutat, de kifelé haladva rossz utakkal és rengeteg régi autóval találkozunk. Kijevben nem látszik, hogy az ország háborúban áll, de a provokátlan támadással szembeni védekezés kétségkívül rendkívüli terheket ró a gazdaságra és a lakosságra. Számomra nyilvánvaló, hogy Ukrajna jobb jövőjét csak a Nyugathoz tartozás biztosíthatja, és ehhez az út Közép-Európán, a nyugati szomszédokkal kiépített intenzív gazdasági és politikai kapcsolatokon keresztül vezet. „Ukrajna számára nyilvánvalóan a legfontosabb a béke, és ezt csak a Nyugat támogatása és szolidaritása hozhatja el. Az ukránok körében megerősödött nemzeti érzésnek mind pozitív, mind negatív következményei vannak. Nyugodtabb politikai légkörre van szükség, egyetértésre a korrupció leküzdésében, vissza kell térni a lakosság egynegyedét alkotó nem ukrán nemzetiségek iránti türelmes politikára, ami az 1990-es éveket jellemezte – enélkül nincs sem gyors, sem lassú európai integráció. Több kapcsolatra van szükség a demokratikus országokkal, nyitottságra a nyugati politikai eszmék és gyakorlat iránt, és ennek el kell terjednie a lakosság széles köreiben – így juthat túl Ukrajna jelenlegi súlyos nehézségein” – így összegeztem tavaszi kijevi utam tanulságait. (Mondataim természetesen érvényesek Közép-Európa EU- és NATO-tag országaira is.)

Hogyan zárható le a jelenleg Oroszországgal folyó konfliktus? Egy Ukrajna feje fölötti alku nem zárható ki, de ez igen szomorú fejlemény lenne, és a lelkekben semmiképpen sem teremtene békét. Az orosz agresszió teremtette felháborodás nagyban erősítette az ukrán nemzeti öntudatot, sőt még sok ukrán orosz is a kijevi kormányt támogatja. A kárpátaljai magyar szervezetek is határozottan kiállnak Ukrajna területi épsége és szuverenitása mellett. Rövid távon ez erősíti az ukrán kormányt, de hosszú távon meg kell nyernie, elégedetté kell tennie az orosz, román, lengyel, magyar és egyéb nemzeti kisebbségeket is. Súlyos tévedés azt hinni, hogy centralizációval, ukránosítással elérhető, hogy a kisebbségekből ukrán hazafiak váljanak. A jelenleg erős, sőt erősödő nemzeti türelmetlenség nemcsak a kisebbségeket idegeníti el, de az Ukrajna számára annyira fontos közép-európai szomszéd államokat is. Az orosz agresszió ürügye éppen a tízmilliós orosz nyelvű lakosság védelme volt. Ennek az ürügynek a kiküszöbölése nagyban erősítené Porosenko elnök (vagy utódja) pozícióját azokon a tárgyalásokon, amiket Oroszországgal meg kell kezdenie a béke érdekében.

Nyugaton elég általános az a vélemény, hogy a két keleti szláv testvérország háborújában érdemben csak Amerika, Németország és Franciaország közvetíthet. Egy ilyen közvetítés hasznát nem vonva kétségbe szerintem Ukrajna közép-európai szomszédai, Lengyelország, Magyarország és Románia bekapcsolódása sokat lendíthetne a béke kilátásain. Egy békében élő, gazdaságát rendbe hozni akaró, Nyugat felé jó infrastruktúrát kiépítő Ukrajna számára Közép-Európa a példa, a közvetlen kapcsolat az EU-val. A közép-európaiak számára viszont Ukrajna befektetési terület, munkaerő- és nyersanyagforrás, politikailag pedig fontos partner. Magyarország ráadásul nem ellenséges Oroszországgal szemben, megérti az ukrán orosz kisebbség

aggodalmaikat, miközben érdekelt egy erős és mintaszerű kisebbségpolitikát folytató Ukrajnában. Magyarország múlt századi történelméből azt is tudja, mit jelent értékes és ezer szállal hozzá kötődő területek elvesztése. Sokak véleményének adok hangot, amikor az orosz–ukrán vitában kölcsönös engedmények útján elért kompromisszumban keresem a béke helyreállításának a módját. A szankciók mindenki számára hátrányosak. A nemzetközi jogrend védelme indokolta meghozatalukat, de bizonyos, hogy sosem lesz olyan orosz vezető, aki feladja a háborúban vérrel megszerzett és megvédett Krímet Szevasztopollal, a fekete-tengeri orosz flotta egyetlen lehetséges bázisával együtt. Ráadásul tagadhatatlan, hogy a lakosság többsége ott nyelvében és tudatában orosz. Sok évvel ezelőtt az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése képviselőjeként ott járva ezt személyesen is tapasztaltam. Trump elnök jelenlegi orosz politikájába bőségesen belefér egy arcmentő eszközzel, egy nemzetközileg ellenőrzött valódi népszavazással döntenie el a Krím hovatarozását. Az amerikai elnök miatt is Oroszország felé közeledni próbáló Európai Unió számára ugyancsak tetszetős lehet egy ilyen megoldás. Egy tiszta körülmények közepette lebonyolított krími népszavazás eredményét mindenki elfogadhatja. Van azonban egy eszköz, ami talán Ukrajna számára is könnyebben elfogadhatóvá tenné ezt a megoldást: orosz–ukrán tárgyalások révén *quid pro quo*, valamit valamiért. Ha Ukrajna belemegy a krími népszavazásba, cserébe elvárhatja a teljes orosz kivonulást Kelet-Ukrajnából. Ami minden érintett, a helyi lakosságok számára is vonzóvá tehet egy ilyen alkut, az a decentralizálás, a kisebbségi jogok, az orosz és az ukrán nyelv egyenjogú státusa, szabad használata mindkét vitatott térségben, valódi helyi önkormányzattal párosulva. Tudom, hogy erre a javaslatra Kijev első reakciója a teljes elutasítás lenne. De legkésőbb az ukrainai választások után fel kell majd tenni a kérdést az új vezetés számára: beláthatatlan ideig folytatni kívánja-e ezt a megnyerhetetlen hibrid háborút? Ebbe csak belerokkanni lehet, és a nép, megelégedve a halottakat és a növekvő háborús terheket, előbb-utóbb a nemzeti lobogót lengetők ellen fog fordulni. Lennének, akik kívülről segítenének elő egy ilyen fordulatot. A javasolt kompromisszum elfogadását tovább erősítheti, ha a két ország kölcsönös kisebbségvédelmi szerződést köt, ideálisan az olasz–osztrák precedens alapján kölcsönös védnökhatalmi státust (*Schutzmacht*) ismerve el: Ukrajnáét a Krím, Oroszországét Kelet-Ukrajna egyes részei fölött. Mindez józanságot, kölcsönös jóindulatot és erős nemzetközi támogatást, sőt nyomást igényel. Korábban azt gondoltam, hogy a kétoldalú tárgyalások színhelyül Bécs lenne az ideális. De miért ne lenne erre alkalmas Budapest? Ugyanis itt írták alá 1994. december 5-én az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet konferenciáján a Memorandumot, amelyben Ukrajna lemondott a nukleáris fegyverekről, és csatlakozott a nemzetközi atomszorompó egyezményhez. Cserébe nemzetközi garanciát kapott függetlensége és területi épsége megőrzésére. A memorandumot három atomnagyhatalom, *Oroszország*, az Amerikai Egyesült Államok és az Egyesült Királyság írta alá. Bízva a garanciában, Ukrajna 1994 és 1996 között leszerelte nukleáris fegyverezését, ami a világon a harmadik legnagyobb volt. Ami jelenleg Ukrajnában folyik, az a Budapesti Memorandum nyilvánvaló megsértése. Minden nemzetközi egyezményt felül lehet vizsgálni. Ha erre sor kerül, indokolt lenne a tárgyalásokat az egyezmény megkötésének a helyszínén folytatni. Ennek előfeltétele azonban a magyar–ukrán vita rendezése.

A magyar–ukrán diplomáciai háború

A magyar kormány nemcsak éles szavakkal tiltakozott a 2017 szeptemberében elfogadott ukrán oktatási törvénynek a magyar és a többi nem ukrán nyelvű iskolát három éven belül bezárással, illetve ukrán nyelvűvé átalakítással fenyegető 7. cikkelye ellen, de bejelentette, hogy amennyiben azt nem vonják vissza, akkor minden fórumon és minden eszközzel akadályozni fogja Ukrajna európai integrációját. A magyar félnek mind jogilag, mind erkölcsileg messzemenően igaza van, amikor elutasítja az ukrán iskolatörvény 7. cikkelyét, és annak elejtését várja Ukrajnától. A Velencei Bizottság állásfoglalása óvatos fogalmazással ugyan, de egyértelműen módosítandónak tartja az ukrán törvényt, és kikapuként az európai uniós nyelvek esetében javasolja az anyanyelven történő oktatás engedélyezését. Az ukrán kormány valahogy nem találta meg az elkészült véleménynek ezt a legfontosabb pontját, és saját álláspontja igazolását olvasta ki abból.

Május végén a magyar kormány memorandumban hívta fel a NATO figyelmét, hogy Ukrajna elmulasztja a NATO-tagsághoz elengedhetetlen belső reformokat, és az oktatási törvény ellentétes számos nemzetközi egyezményvel. „A törvény sérti az Emberi Jogok Európai Egyezményét, a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját, az Európa Tanács Keretegyezményét a Nemzeti Kisebbségek Védelméről, az EU–Ukrajna társulási megállapodást és a NATO 2017-es éves Nemzeti Programját.” Én hozzátettem volna, hogy elsődlegesen az 1991-ben megkötött magyar–ukrán szerződést is. A fogadtatás vegyes volt, Stoltenberg főtítkárs diplomatikus megfogalmazása szerint „össze kell egyeztetni a kisebbségek jogát nyelvük használatára az állam legitim jogával arra, hogy az országban élő népek beszéljék az államnyelvet”. A lengyel külügyminiszter egy harmadik fél közvetítését szorgalmazta, a baltiak pedig maguk is egyre jobban korlátozzák országaikban az orosz nyelv használatát az oktatásban. Júniusra – minden bizonnyal amerikai nyomásra – Klimkin ukrán külügyminiszter és magyar kollégája párizsi találkozóján mutatkozott némi közeledés az álláspontokban, de a magyar kormány addig nem hajlandó feloldani az ukrán integrációs törekvések blokkolását, amíg Kijev nem változtat a kisebbségek anyanyelvi oktatását erősen korlátozó magatartásán.

A nemzetközi sajtó és a nyugati kormányok eddig jórészt csak arra figyeltek föl, hogy az agressziót elszenvedő Ukrajnát bírálja a magyar kormány és blokkolja európai integrációját, NATO-kapcsolatait, de ennek okáról nem szóltak. Noha a magyar társadalom egy pontatlan hír alapján azt hiszi, hogy az Egyesült Államoknak sincs kifogása az ukrán oktatási tervekkel kapcsolatban, de nem ez a helyzet. Kurt Volker korábbi NATO-nagykövet személyében Magyarországot jól ismerő, sőt nyelvünket is beszélő amerikai diplomata az Egyesült Államok különmegbízottja Ukrajna ügyében. Az EU–Ukrajna Társulási Tanács záródokumentumában az EU hivatalos álláspontjaként került megfogalmazásra, hogy a kisebbségek már meglévő jogai nem szűkíthetők. E két erőközpont alapállása tehát kedvező, jó magyar diplomácia esetén ez esélyt kínál egy számunkra elfogadható megoldás elérésére.

Sajnos a nyáron az ukrán–magyar vita elmérgesedett. Orbán miniszterelnök a tusnádfürdői nyári egyetemen elmondott beszédében kitért Ukrajna helyzetére. „Oroszország úgy tekint magára, mint ami egy nem biztonságban lévő ország, abban

az esetben, hogyha ütközőzónák nem veszik őt körül. Ezért Oroszország körül ütközőzónák kialakítására fog törekedni, éppúgy, mint eddig. Ennek Ukrajna az egyik áldozata. Az ukránok úgy döntöttek, hogy nem kérnek többé ebből az ötven-ötven nyugati és orosz befolyásolású nyugvó helyzetből, a nyugati világhoz akarnak csatlakozni, és ezért elszakadnak az orosz övezettől. Közelebb kerülnek, talán be is lépnek a NATO-ba, az Európai Unióba, és fölépítik a modern Ukrajnákat. NATO-tagságot nem látok, európai uniós tagság realitása szinte zéró. És egy új ukrán állam helyett a jelen pillanatban egy adósrabszolgaság felé sodródó ukrán gazdaságot látok. Az oroszok azon célja, hogy visszabilentsek a korábbi állapotot, úgy tűnik, nem irreális.” A Kijevnek érthetően nem tetsző, ám a valós helyzetet tükröző szavakra az ukrán kormány keményen reagált, régi recept szerint azzal vádolva Magyarországot, hogy beavatkozik Ukrajna belügyeibe, és tiltakozójegyzéket adott át Pap László ügyvivőnek, hivatalos magyarázatot követelve a magyar kormány azon döntésével kapcsolatban, hogy „Kárpátalja fejlesztéséért és a Kárpát-medencei óvodafejlesztési programért felelős miniszteri biztost nevezett ki, akinek illetékességi körébe vonta Ukrajna szuverén területének egy részét.” Vagyis Ukrajna köszönet helyett tiltakozik, amiért Magyarország a rendszerváltozás óta sokoldalú anyagi, gazdasági és politikai segítséget nyújt Ukrajnának, és ezen belül Kárpátalja magyar és ukrán nemzetiségű lakosainak.

2018. szeptember közepén egy rejtett kamerával készült felvétel jelent meg a YouTube videomegosztón arról, hogy ukrán állampolgárok magyar állampolgársági esküt tesznek Magyarország beregszászi konzulátusán, és magyar útlevelet vesznek át, amit semmiféle ukrán törvény nem tilt, csak Kijev – egyelőre – nem ismeri el a kettős állampolgárságot, holott azzal igen sok polgára rendelkezik. Miután a magyar kormány nem hívta vissza képviselőjét, Ukrajna kiutasította, a magyar válasz egy ukrán diplomata kiutasítása lett. Klimkin ukrán külügyminiszter tett még egy vészjósló kijelentést: „Egy valamiben nagyon következetesen fogunk eljárni, mégpedig abban, hogy ott [Kárpátalján] több Ukrajna lesz, évről évre több Ukrajna lesz, ezt mi feltétlenül el fogjuk érni.” Mít jelent ez? Ukránok tömeges betelepítését, a magyar kisebbség valamiféle kényszer-asszimilálását, a magyar iskolák után a magyar nyelv betiltását, esetleg a magyarok kitelepítését? A fenyegetés az Európai Unió elveinek és gyakorlatának teljes tagadása. Hogy ez nemcsak hangzatos frázis, azt Baloga kárpátaljai ukrán képviselő, a *Jedinij Centr* párt elnöke javaslata bizonyítja. „Az ukrán államnak fel kellene vásárolnia az áttelepült kárpátaljai magyarok üresen álló otthonait kelet-ukrajnai menekültek számára, aminek köszönhetően megszűnne Beregszász magyar jellege.” (Ez a jelleg máris erősen meggyengült, alapítottam meg másfél éve ottjártamkor, a pár évvel ezelőtti helyzethez képest szinte teljesen eltűntek az utcákról és az üzletekből a magyar feliratok.) Október közepén a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség nyilatkozatban tiltakozott a magyarelles hangulatkeltés ellen, ami oda vezetett, hogy a magyar kisebbség megfélemlítve, egzisztenciálisan is veszélyeztetve érzi magát saját szülőföldjén. Utalt a magyar állampolgárságot felvettekről közölt listára (a „halállistára”), tiltakozott a kettős állampolgárok kollektív deportálását, kitoloncolását követelő petíció parlamenti befogadása ellen, hogy az ukrán politikai vezetés az ukránok és a magyarok közötti ellentétek szításával kíván politikai tőkét gyűjteni a közelgő elnöki és parlamenti választásokon. „A beterjesztett és elfogadott oktatási és nyelvtörvény

alkotmányellenes, hiszen többek közt ellentmond az Ukrajna Alkotmánya 53. cikkelye 5. részében megfogalmazottaknak, miszerint: »Azoknak az állampolgároknak, akik a nemzeti kisebbségekhez tartoznak, a törvény értelmében garantálva van az anyanyelven való oktatás vagy az anyanyelv elsajátításának joga az állami vagy az önkormányzati oktatási intézményekben...«. Az Ukrajna nemzetiségeinek jogairól szóló Deklaráció kimondta, hogy ott, ahol a nemzetiségek egy tömbben élnek, a nemzetiségek nyelve az államnyelvvvel egy szinten használható. [...] Szeretnénk emlékeztetni minden ukrán felelős vezetőt, hogy Magyarország az elmúlt húsz [28 – JG] év során mindig is segítő, baráti kezettel nyújtott Ukrajinának. Segítette abban, hogy megerősítse függetlenségét, szuverenitását, és bekapcsolódjon az európai országok közösségébe.”

Tanít a történelem

A politikusok ritkán tanulnak a történelemből, és ez gyakran megbosszulja magát. A fiatal ukrán nemzet önbizalommal tekint a jövőbe, ez helyes, de meg kellene szabadulnia attól az illúziótól, hogy az ország az ukránok homogén nemzetállamává tehető. Hasonló önbizalom és illúziók jellemezték 1918-ig a magyarokat, amikor azt hitték, hogy a hivatalos magyar nyelvnek az oktatásban, a közigazgatásban, a parlamentben és a hadseregben történő erőteljes érvényesítésével a történelmi Magyar Királyság jelentős számot kitevő román, szlovák, szerb és ruszin nemzeti kisebbsége magyar érzelmű állampolgárrá tehető. Pedig 1868-ban egy liberális szellemű nemzetiségi törvény született, amely széles körben lehetővé tette a kisebbségek számára anyanyelvük használatát a közéletben, sajnos azonban a hatóságok ezt egyre kevésbé tartották be. „A magyar nemzet elleni izgatás” című perket indítottak (általában rövid időre szóló kényelmes államfogházzal büntetve újságírókat, papokat és más közéleti személyeket), növelték a magyar nyelv tanításának óraszámát, de mindezzel csak a szeparatizmus felé taszították az eredetileg erre nem is gondoló nemzetiségeket. A tragikus következmény az I. világháború végén érkezett el, amikor a győztes antant biztatására az ország nem magyar nemzetiségei kimondták elszakadásukat, a békekonferencia pedig a magyarok számára rendkívül igazságtalanul húzta meg az új határokat, a magyarság egyharmadát elcsatolva elnyomott nemzeti kisebbségi sorba taszította. 1918 után viszont szomszédaink jóval erőszakosabb módon erőltették a többség nyelvét a magyar és a többi kisebbségre. Figyelmeztető azonban, hogy a magyar kisebbségek – némileg megfogyva – száz év után is őrzik magyar nyelvüket és tudatukat – ahogy ezt Ukrajna is tapasztalja Kárpátalján.

Magyarország nem az egyetlen, ahol a türelmetlenség és rövidlátás nemzeti tragédiához vezetett. Előttünk a friss példa, Jugoszlávia esete. Az egységes jugoszláv nemzet álmát az 1919 utáni szerb politika, a nagyszerb szellemű alkotmány rendítette meg, majd a II. világháború kölcsönös véres leszámolásai azt el is temették. A Tito által létrehozott föderalizmus inkább névleges, mintsem valódi volt. Amikor a horvátok és a szlovénok 1990-ben, a kommunista rendszerek összeomlásakor valószínűsítették akarták tenni önkormányzati jogait, Milosevic pártvezető fegyveres erővel próbálta megőrizni az országban a szerb dominanciát, minimálisan minél nagyobb terület szerb ellenőrzés alatt tartását. Az eredmény ismert, évekig tartó véres háborúk és ezzel járó szenvedések után Jugoszlávia alkotóelemeire bomlott fel. A Szovjetunió

és Csehszlovákia akkori politikai vezetőinek az érdeme, hogy országaik békés körülmények között estek szét. Látható tehát, hogy a nemzeti türelmetlenség és elnyomás felkelésekhez vezet. De azt is észre kellene venni, hogy a szeparatizmus, a felbomlás ellenszere a türelmes politika, a kisebbségek nyelvhasználati jogai, közigazgatási önkormányzatuk. A legjobb példa az Ausztriától az I. világháború után Olaszországhoz csatolt Dél-Tirol, ahol területük autonómiája meglehetősen tette mind az olasz, mind a német-osztrák lakosságot. Kevésbé ismert, de jól működő az önkormányzatiság a Finnországhoz tartozó, de svéd nyelvű Aland-szigeteken, a belgiumi németek esetében, és a múltban Németország és Dánia között háborúkhöz is vezető Schleswigben. Az Egyesült Királyság egységét pedig a „devolúció,” Skócia, Wales és Észak-Írország autonómiája őrizte meg.

A jó viszony helyreállítható

A II. világháború befejeződése óta Európában egy terület más államhoz kerülésére nincs példa, a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia a belső, köztársasági határok mentén, azok megváltozása nélkül, és nem etnikai alapon bomlott fel. A nemzeti kisebbségek védelmét a „Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya,” valamint az Európa Tanács határozatai és konvenciói hivatottak biztosítani. Az 1975-ös Helsinki Záróokmány preambuluma ugyan kimondja, hogy az aláíró államok úgy vélik, „határai, a nemzetközi joggal összhangban, békés eszközökkel és megegyezéssel megváltoztathatók,” de eddig egyetlen európai állam sem volt hajlandó határai érdemi megváltozására. Napjainkban kezdett kisebbségeik területének kicseréléséről tárgyalni egymással Szerbia és Koszovó, de a külhatalmak erről lebeszélni próbálják őket, mert félnék a precedenstől, láncreakciótól.

Magyarország tiszteletben tartja az etnikai elvet figyelmen kívül hagyó határait, viszont élharcosa a nemzeti kisebbségek jogainak, és bízik abban, hogy az Európa Tanács, az Európai Unió és az európai békét őrző NATO eredményesen fogja támogatni ezeknek a jogoknak az érvényesülését. Tehát elsősorban ezeknek a szervezeteknek a kezében van Ukrajna nemzetközi konfliktusainak a megoldása, mivel Ukrajna rá van szorulva támogatásukra. Világossá kell tenniük Ukrajna számára, hogy integrációja, tagsága előfeltétele a nemzeti kisebbségek alapvető emberi jogainak a tiszteletben tartása, megtagadása esetén pedig erre nem lesz semmi esélye. *Az Oroszországgal fennálló konfliktusban Ukrajna számára nyújtott diplomáciai, gazdasági és katonai támogatásnak is előfeltétele legyen a jogállam, a korrupció felszámolása és a kisebbségek jogbiztonsága.* Az utóbbi alapját képezik a nyelvi jogok, köztük az anyanyelvi iskola. A magyar kormány feladata, hogy egy ilyen kiállásra vegye rá európai és NATO szövetségeseit. Ehhez javítania kell a viszonyt Brüsszel és Budapest között, és jobban együtt kell működni az Egyesült Államokkal, egyeztetve vele az Ukrajna irányában, kivált a NATO-ban folytatott politikát. A kárpátaljai magyar kisebbség jogainak biztosításához nyilvánvalóan Washingtonon, Strasbourgban és Brüsszelen át vezet az út. De e jogos célt nagyban előmozdítaná a béke Oroszországgal, és ehhez a magyar diplomácia tevélegesen hozzájárulhat.

Nem tudjuk, hogy az ukrán lépésekre válaszul adott rendkívül erős, de érthető budapesti reakciókat megelőzték-e bizalmas tárgyalások. Az 1991-es kétoldalú

államközi szerződés e tekintetben egyértelmű. A 17. cikkely szerint a két szerződő fél vállalta „a nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitása” kölcsönös védelmét, az ehhez szükséges feltételek biztosítását, s e kötelezettségek végrehajtását az 1991. május 31-én aláírt Nyilatkozatnak megfelelően. A fenti elvek gyakorlati megvalósítása és a vállalt kötelezettségek végrehajtásának ellenőrzése céljából Vegyesbizottságot állítottak fel „a két Fél állami intézményeinek és nemzeti kisebbségeinek képviselőiből.” A szerződés 21. cikkelye szerint „A Szerződő Felek a jelen Szerződés értelmezésével vagy alkalmazásával kapcsolatban közöttük felmerülő vitákat mindenekelőtt konzultációk, közvetlen tárgyalások, tényfeltáró, egyeztető és békéltető eljárás útján rendezik.” Amennyiben ez nem sikerül, úgy „a nemzetközi jog, az Egyesült Nemzetek Alapokmánya és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet dokumentumai szerinti egyéb elfogadott vitarendezési módhoz folyamodnak.” Tehát adott a vita rendezésére a mechanizmus.

Végre talán felülkerekedik a józanság. Ha ebben az Egyesült Államoknak van szerepe, annál jobb. Október közepén az uniós és a keleti partnerségi programhoz tartozó országok külügyminisztereinek találkozóján Szijjártó és Klimkin külügyminiszterek megállapodtak, hogy a két ország átfogó konzultációkat fog folytatni a kétoldalú kapcsolatok helyzetéről. Egy héttel később Magyarország egy kisebbségvédelmi egyezmény megkötését javasolta Ukrajnának. A javaslat szerint a két kormány tartózkodna olyan politika folytatásától, amely egy nemzeti közösség asszimilációjához vezethet és amely egy-egy térségben megváltoztatná a nemzetiségi összetételt. Az egyezmény szabad nyelvhasználatot biztosítana a nemzetiségeknek a vallásgyakorlás, a kultúra, az oktatás és a közigazgatási intézkedések esetében. Mindezt – és még többet – már az 1991-es egyezmény is tartalmazza, de a lényeg az, hogy a mai ukrán vezetés térjen vissza elődei magyar politikájához. Az ukrán fél a javaslat tanulmányozására tett ígéretet – mondta el Szijjártó Péter. Reményét fejezte ki, hogy a következő, december 7-i milánói találkozón a magyar és az ukrán fél a tervezetet már érdemben is megvitathatja.

Október végén Németh Zsolt, az Országgyűlés külügyi bizottságának elnöke Fedák Sári színésznő beregszászi szobrának avatása után Ungváron megbeszélést folytatott Hennagyij Moszkallal, Kárpátalja kormányzójával. „Ukrajnának tudnia kell, hogy a jövője Közép-Európában van. Meg kellene értenie, hogy elegendő számára az a feszültség és konfliktus, ami Oroszországgal fennáll” – hangsúlyozta a magyar politikus. „Mi, magyarok, ebben a konfliktusban Ukrajna támasza lehetünk, de ha saját magát megfosztja attól a támasztól, amit a nyugati határain lévő szövetségesei jelentenek számára a NATO-ban és az Európai Unióban, akkor a saját jövőjét, kibontakozási lehetőségeit veszélyezteti, és ezzel a politikával játszik igazán a Kreml kezére.” Ha ezt megértik szövetségeseink, akkor meg fogja érteni Kijev is.

(Az írás a 2018. november 2-án érvényes állapotokat tükrözi.⁸)

⁸ Kárpátalja legújabbkori történelmét példás közös vállalkozásban mutatja be Fedinec Csilla és Vehes Mikola (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, 2010, Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. A Fedinec Csilla szerkesztésében megjelent *Kárpáti Ukrajna – Vereckétől Husztig – Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. (Pozsony: Kalligram, 2014) korrekten veti össze a különféle nézőpontokat.

SZERZŐINK

BENYHE ISTVÁN (1954, Budapest) tanár, közgazdász, író, geopolitikai szakértő. 1986-tól az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének kandidátusi ösztöndíjasa, munkatársa, majd középiskolai tanár. A rendszerváltozás után kerületi és fővárosi képviselő, a Miniszterelnöki Hivatal főosztályvezető-helyettese, majd 2002-ig államtitkár. A Duna Televízió kommunikációs irodáját 2005-ig vezette, majd a Bolyai Műhely Alapítvány igazgatója volt 2011-es diplomáciai megbízatásáig.

BRENNER JÁNOS (1954, Budapest), okl. építészmérnök (Drezdai Műszaki Egyetem, 1976), építésügyi asszesszor (Frankfurt, 1984), Doctor of Philosophy (PhD, Budapesti Műszaki Egyetem, 1997), címzetes egyetemi tanár (Budapesti Műszaki Egyetem, 2008), várostervező, építésügyi igazgató a Német Szövetségi Közlekedési, Építésügyi és Városfejlesztési Minisztériumban, Berlinben.

BUKOVSKAI PÉTER (Budapest, 1989) újságíró, online szerkesztő. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen kommunikációt és újságírást is tanult, végül szociológusként végzett. Jelenleg a *Mediaworks Online* szerkesztőségében dolgozik, emellett állandó szerzője a pestbuda.hu internetes magazinnak, ahol legfőképpen város-történeti, a főváros épített örökségével kapcsolatos témákkal foglalkozik.

CSABA LÁSZLÓ (1954, Budapest) akadémikus, egyetemi tanár (CEU, DE, BCE). Számos közgazdasági magyar és külföldi szaklap szerkesztőbizottsági tagja.

DURAY MIKLÓS (1945, Losonc), geológus, író, közíró, egyetemi tanár, politikus. A kommunista rendszerben a magyar kisebbség jogainak védelme miatt bebörtönözték.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A Köztársasági Elnöki Hivatal volt igazgatója, a *Magyar Szemle* főszerkesztője.

GYULAI GYÖRGY (1965, Budapest) a Gödöllői Agrártudományi Egyetem GTT Karán, illetve az ELTE BTK politikai-elemző szakán végzett. Agrárgazdasági és szociológiai kutatásokat folytatott Romániában, Kárpátalján, Szlovéniában és Bácskában.

JESZENSZKY GÉZA (1941, Budapest) történész, egyetemi magántanár (Budapesti Corvinus Egyetem). 1976 után hazai és külföldi egyetemeken tanított a nemzetközi kapcsolatok és a külpolitika témakörében. A rendszerváltozás után külügyminiszter (1990–1994), országgyűlési képviselő (1994–1996 MDF, 1996–1998 MDNP). Magyarország nagykövete az Egyesült Államokban (1998–2002), a Norvég Királyságban és az Izlandi Köztársaságban (2011–2014).

KODOLÁNYI GYULA (1942, Budapest) költő, műfordító, irodalomtörténész. 1971–1990: az ELTE tanára. 1972–1973-ban ACLS-, 1984–1985-ben Fulbright-ösztöndíjjal az USA-ban kutat és tanít. 2004–2009-ben az Emory Egyetem (Atlanta, USA) tanára. 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992–2017 között a *Magyar Szemle*, 2010-től a *Hungarian Review* főszerkesztője.

MISKOLCZY AMBRUS (1947, Marosvásárhely) történész, a történettudomány doktora, az ELTE BTK Román Filológiai Tanszéke tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA tagja. A bukaresti Nicolae Jorga Történettudományi Intézet külső tagja, az USA-ban működő Society for Romanian Studies tagja és a *New International Journal of Romanian Studies* szerkesztőségi tagja.

LUDMANN MIHÁLY (Debrecen, 1959) festőművész, művészettörténész, tanár. Festményei, grafikái a nyolcvanas évek

második felétől szerepelnek csoportos és egyéni kiállításokon. Főleg szépirodalmi műveket illusztrált. Több mint húsz éve foglalkozik a 19–20. századi magyar építészet történetével.

PARSONS, NICHOLAS Bécsben élő fordító, író, szerkesztő. Az oxfordi New College-on szerzet diplomát, előbb két éven át a firenzei British Institute oktatója volt, majd a Pisai Egyetemen munkatársa volt, később pedig az Egyesült Királyságban vállalt szerkesztői feladatokat a hetvenes-nyolcvanas évek során.

MAGYAR SZEMLE

KÖNYVEK

Balla Bálint: <i>Szociológia és kultúra</i>	2500 Ft
Bíró Gáspár, Hamburger Judit, Molnár Gusztáv, Szilágyi Imre, Tóth István: <i>Autonómia és integráció</i>	1000 Ft
Bod Péter Ákos, Fodor István, Freund Tamás, Granasztói György, Király Miklós, Kodolányi Gyula, Körösenyi András, Mádl Fe- renc, Martonyi János, Roska Tamás, Vizi E. Szilveszter: <i>Ma- gyarország ma és holnap</i> . Esszék országunkról és a táguló világról	2950 Ft
Bod Péter Ákos: <i>Elpolitizált gazdaság</i> . Magyarország 2002 és 2010 között	2900 Ft
Bod Péter Ákos: <i>Pénzügyi alapok. Tapasztalatok és tanulságok pénzügyi válság után</i>	2900 Ft
Chantal Delsol: <i>A köztársaság mint francia kérdés</i>	1480 Ft
Csóti György: <i>Nemzetünk sorsa. Eszmecsere a magyar identitás 21. századi őrzőivel</i>	2900 Ft
Domokos Szent-Iványi: <i>The Hungarian independence movement 1936–46</i>	9900 Ft
Domokos Szent-Iványi: <i>The Hungarian independence movement 1936–46 (CD)</i>	3500 Ft
Egedy Gergely: <i>Konzervativizmus az ezredfordulón</i>	2300 Ft
Granasztói György: <i>Mi történik itt? Esszék a politika kultúrájá- ról 1988–2002</i>	2300 Ft
Gróh Gáspár: <i>A következmények országa</i> . Gáspár G. János köz- életi kritikái	2500 Ft
Gróh Gáspár: <i>Határ.Ok nélkül</i>	2700 Ft
Herczegh Géza: <i>A szarajevói merénylettől a potsdami konferen- ciáig. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945</i>	950 Ft
Herczegh Géza: <i>Peres örökségünk</i>	2300 Ft
Herczegh Géza – Tertyánszkyné Vasadi Éva – Zlinszky János: Észrevételek az úgynevezett Gönczöl-munkacsoport jelenté- sének megállapításairól	1500 Ft
Horváth István: <i>Lekaszált pacsirták</i>	2500 Ft
Illyés Gyula: <i>Atlantisz sorsára jutottunk</i>	4800 Ft

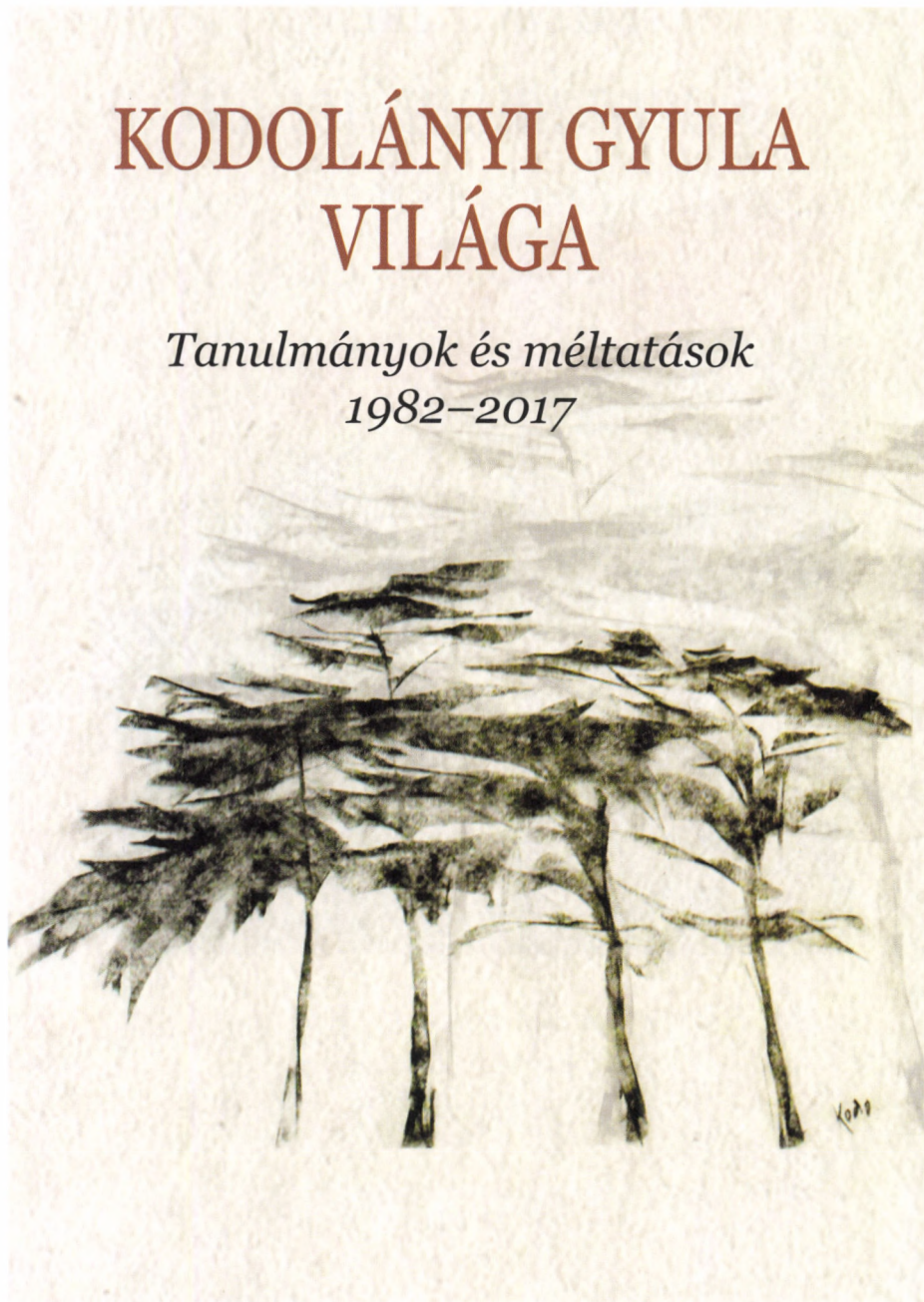
Jeszenszky Géza: <i>Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)</i>	1500 Ft
Katona Szabó Erzsébet – Kodolányi Gyula: <i>Üzenetek W. Sh.-tól/ Messages from W. Sh.</i>	3500 Ft
Kodolányi Gyula: <i>Amerika ideje Esszék a modernségről.</i> (A debreceni Kossuth Egyetemi Kiadóval közösen)	950 Ft
Kodolányi Gyula: <i>Járj, merre tetszik. Új és válogatott versek</i> (A Nap Kiadóval közösen)	2900 Ft
<i>Kodolányi Gyula világa. Tanulmányok és méltatások 1982–2017</i>	2900 Ft
Kulin Ferenc: <i>Forradalom helyett</i>	2900 Ft
Metz Katalin: <i>Hetedhét határon túli gongütések</i>	2000 Ft
Martonyi János: <i>Európa, nemzet, jogállam</i> (Az Európai Utas Kiadóval közösen)	880 Ft
Martonyi János: <i>Mi és a világ (esszék, tanulmányok, megszólalások)</i>	2900 Ft
M. Szebeni Géza: <i>Alcide de Gasperi. Egy kereszténydemokrata a 20. században</i>	2500 Ft
M. Szebeni Géza: <i>Egy kereszténydemokrata az európai egységért. Robert Schuman</i>	2500 Ft
M. Szebeni Géza: <i>Egy kereszténydemokrata az új Németországért. Konrad Adenauer</i>	2500 Ft
M. Szebeni Géza: <i>Charles de Gaulle. Egy konzervatív forradalmár</i>	2900 Ft
M. Szebeni Géza: <i>Giesswein Sándor keresztényszocializmusa</i>	2900 Ft
Mádl Ferenc Kör (Bod Péter Ákos, Bogsch Erik, Fodor István, Freund Tamás, Granasztói György, Király Miklós, Kodolányi Gyula, Martonyi János, Vizi E. Szilveszter): <i>Magyarország fordulóban</i>	2500 Ft
Romano Rác Sándor: <i>A kettős háló</i>	2900 Ft
<i>Szabados szabadság</i> – Granasztói György válogatott írásai	3200 Ft
Szávai János: <i>Pascal örvénye, avagy a progresszió hulláhegyei</i> (esszék)	3150 Ft
Szent-Iványi Domokos: <i>Visszatekintés</i>	5600 Ft
Tóth Klára: <i>A láthatatlan ország. A magyar dokumentumfilm és a média, 1992–2010</i>	2500 Ft
Tóth Klára: <i>Első generációs szabadságunk</i>	2900 Ft

A könyvek szerkesztőségünkben kedvezményes áron megvásárolhatók.

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

KODOLÁNYI GYULA
VILÁGA

Tanulmányok és méltatások
1982–2017

2900 Ft

LEGÚJABB KÖTETEINK

KULIN FERENC
Forradalom helyett

M A G Y A R   S Z E M L E   K Ö N Y V E K

2900 Ft

LEGÚJABB KÖTETEINK

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

Elvetélt bizánci reneszánszból
Nagy-Románia

EGY ÁLLAMESZME ETNOGENEZISE

M A G Y A R   S Z E M L E   K Ö N Y V E K

2900 Ft

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:

ENTZ GÉZA

Főszerkesztő:

GRÓH GÁSPÁR

NYOMDA:

SÉD KFT.

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az
ország bármely postáján, a hírlapot
kézbesítőknél, www.posta.hu
webshop-ban

(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
emailen a hirlapelofizetes@posta.hu
címen, telefonon 06-1-767-8262 számon,
levélben a MP Zrt. 1900 Budapest
címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a
Magyar Posta Zrt.-nél: [www.posta.hu/](http://www.posta.hu/storefront/)
storefront/), 1900 Budapest,
06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Előfizetési díj Magyarországon:

Egy évre 4980 Ft

A Magyar Szemle számlaszáma:

11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu

Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban, és
a Magyar Szemle Könyvekkel
együtt
az alábbi könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint a LÍRA hálózatában,
Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGÜNKBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.

Ha nem sikerülne,
szíves elnézésüket kérjük.

A szerk.

VOLUME IX, NO. 6

BUDAPEST

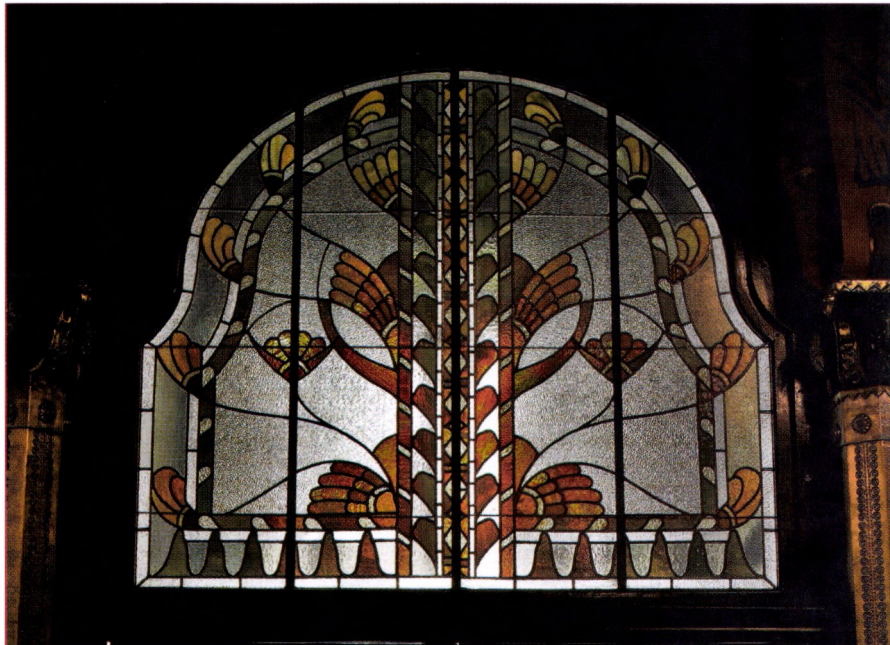
NOVEMBER 2018

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

JOHN O'SULLIVAN Remembrance, All Souls and Heroes • RYSZARD LEGUTKO The European Union's Democratic Deficit • GYÖRGY SCHÖPFLIN on post-nationalism and colonialism in the EU elite • TAMÁS MAGYARICS reviews two Nixon biographies • GORDON McKECHNIE and DAVID A. J. REYNOLDS on this year's Prague Anniversaries • GYÖRGY CSÓTI The Spirit of Ceaușescu in Romania • GYULA ILLYÉS In Answer to Herder and Ady (1977), with an Introduction by GÉZA ENTZ • PAUL SOHÁR, GEORGE GÖMÖRI, and CLIVE WILMER Translations of Hungarian Poets of Transylvania

Erdély tehát sokszínűsége miatt érdekes. A nyugati és a keleti kereszténység zónái fedik át egymást, archaikus és modern életformák szoros és egymást kiegészítő valósága jellemezte. Többen is szóvá tették, hogy sehol sem él Európában ilyen sok etnikai közösség egymás mellett és egymásba ékelve, sokféleképpen strukturálva. Munkaföldrajzi megfogalmazásban: „Régi, magas műveltség és ősi kezdetlegesség, valamint mindkettőnek a táj képén kirajzolódó nyomai, a Kárpát-medencében sehol sem kerülnek olyan szoros közelségbe”, mint Erdélyben. A mindenkori főhatalom a maga módján igyekezett homogénizálni a számára zavaró valóságot.

MISKOLCZY AMBRUS

Amikor a szlovákság és '68 kapcsolatát vizsgáljuk, óhatatlanul érintenünk kell a szlovák–cseh viszonyt. A két rokon népnek alapvetően más volt az élménye és a hozzáállása '68-hoz. Csak igen szemérmesen esett szó arról mindig is országon belül és kívül, hogy a szlovák–cseh együttélés tulajdonképpen mindvégig egymás mellett élés volt, szerves azonosulás, valódi együttérzés nélkül. A cseh–szlovákizmus embrionális szinten maradt, és a mintegy 70 év alatt sohasem bontakozott ki igazán. Nemhiába történt a külvilágot ugyan meglepő, de a békés, közös megegyezéssel való olyan simán 1993. január elsejével.

GYULAI GYÖRGY

Nagy ritkaság, hogy egy szakembernek, egyetemi tanárnak, akadémikusnak nincsenek rögeszméi. Nincs előre lecövekelt ítélete, nem tartozik valamelyik iskolához, szemléleti áramlathoz, nem igazodik valamely szakmai sodráshoz. Herczegh Géza szellemileg független ember volt, akit egyetlen gondolat tudott gúzsba kötni: mi lesz a sorsa nemzetének és szülőföldjének, ami az elszakítottságban találtatik.

DURAY MIKLÓS

Varufakisz nem egyedülként vállalta fel a „gazdasági élveboncolás” elleni bátor, következetes kiállás kockázatát. A konzervatív Norman Lamont, volt brit pénzügyminiszter olyan szövetségesnek bizonyult, aki akkor is hangsúlyozta a fizetőeszközök leértékelésének életmentő hatását, ha mindebből számára politikai károk keletkeztek. Komoly támogatást jelentett Bill Black fellépése is. Mint emlékeztető, az amerikai gazdasági szakember pontos láttelejét adta a 2008-as államokbeli válságnak, amikor trükkös, „bóvli kölcsönök” Ponzi-sémára épülő piramisjátékáról beszélt az összeomlás kapcsán. Black köztörvényes bűnnek nevezte, hogy ezek a pénzügyi termékek a legmagasabb minőségi besorolást kaphatták a manipulációt fedező bankoktól.

NICHOLAS PARSONS

830 Ft

9771216623000 01812

2018

A *MAGYAR SZEMLE* TEMATIKUS
ÉS BETŰRENDES MUTATÓJA

Kiadja a Magyar Szemle Alapítvány
Főszerkesztő: Gróh Gáspár

Összeállította:
Fehér István

TEMATIKUS MUTATÓ

BÚCSÚBESZÉD

ORBÁN Viktor: Szolgálat és hűség – Barsiné Pataky Etelka búcsúztatása –
[április] 6. p.

EGYHÁZTÖRTÉNET

BRENNER János: A Luther-év után – egy katolikus reminiszenciái
– [február] 94. p.

EKERT Mária: Az angolkisasszonyokról – Ward Mária rendje a 21. század
hajnalán, Magyarországon – [február] 87. p.

GUITMAN Barnabás: Bártfa reformációja fél évezred távlatából az elmélet
és a források tükrében – [június] 48. p.

PARSONS, Nicholas T.: A magyarok és a reformáció – Az Ige-Idők – A re-
formáció 500 éve című kiállítás alkalmából – [február] 100. p.

EMLÉKEZÉS

DURAY Miklós: Herczegh Géza emléke és utóélete szülőföldjén
– [december] 27. p.

- KODOLÁNYI Gyula: Élni a nemzetet – 80 éve született Granasztói György
– [április] 3. p.
- O’SULLIVAN, John: Egy „veszélyes ember” esszéi – Granasztói György
gondolataihoz – [április] 9. p.
- SÁRKÖZI Mátyás: Atyai jó barátom, Szabó Zoltán
– [augusztus] 118. p.

ÉPÍTÉSZET

- LUDMANN Mihály: 150 éve született Árkay Aladár
– [június] 114. p.
- LUDMANN Mihály: A modernség és a nemzeti hagyomány építésze: Med-
gyaszay István – [február] 120. p.
- LUDMANN Mihály: Csete György és Csete Ildikó emlékezete
– [augusztus] 97. p.
- LUDMANN Mihály: Építészek a nagy háborúban
– Zrumeckzy Dezső és Mende Valér – [december] 79. p.
- LUDMANN Mihály: Sándy Gyula emlékezete
– [október] 107. p.
- LUDMANN Mihály: Szakrális építészet a szocializmus időszakában
– Csaba László alkotásai – [április] 101. p.

ÉSZMETÖRTÉNET

- VELIKY János: A Kelet Népe-vita és Széchenyi politikai iránya – 1. rész
– [április] 25. p.
- VELIKY János: A Kelet Népe-vita és Széchenyi politikai iránya – 2. rész
– [június] 21. p.
- VELIKY János: A Kelet Népe-vita és Széchenyi politikai iránya – 3. rész
– [augusztus] 20. p.

ESSZÉ

ENTZ Géza: Gondolatok 1918 őszének centenáriumán

– [október] 3. p.

GRÓH Gáspár: Okkupáció, 1968 – [augusztus] 3. p.

KODOLÁNYI Gyula: Entz Géza arcai – [február] 126. p.

KODOLÁNYI Gyula: Grünewald, Burke és Illyés – Halál, feltámadás, és a lélek hangjai – [december] 3. p.

TÓFALVI Zoltán: Koldusok országa? – [október] 115. p.

FILM

TÓTH Klára: A Gulág sápadt tébolya – Szász Attila filmjéről

– [április] 106. p.

TÓTH Klára: Nemet mondani a közönyre – Domokos János: A te neved

– [október] 113. p.

TÓTH Klára: Őrizd az embert – Kósa Ferenc születésnapi kötetéről

– [augusztus] 115. p.

TÓTH Klára: Tűz volt, babám – Milos Forman halálára

– [június] 119. p.

GAZDASÁG

BOTOS Katalin: Kapitalizmus, pénzügyek, demokrácia – Egy kis gazdaságtörténet – [február] 42. p.

CSABA László: Számadás – Bod Péter Ákos új kötetéről

– [december] 86. p.

INTERJÚ

SZILÁGYI István: Külön világot járok – Gróh Gáspár interjúja [október] 7. p.

IRODALOM

ADY Endre: Az új militarizmus – [február] 115. p.

BABITS Mihály: Húsvét előtt – [április] 93. p.

CSÁTH Géza: Napló (részlet) – 1915. május 4. – [február] 115. p.

KUNCZ Aladár: Fekete kolostor (részlet) – [február] 116. p.

MÓRICZ Zsigmond: Uraim, nyugalom – [június] 112. p.

REMÉNYIK Sándor: Magányos cipruság – Tisza István ravatalára
– [október] 91. p.

IRODALOMTÖRTÉNET

GRÓH Gáspár: Széljegyzetek egy fontos regényhez – Nádas Péter: Világoló
részletek – 1. rész – [október] 67. p.

GRÓH Gáspár: Széljegyzetek egy fontos regényhez – Nádas Péter: Világoló
részletek – 2. rész – [december] 44. p.

GRÓH Gáspár: „Széppé tenni a földet...” – Kabán Annamária és Mózes
Huba tanulmányai Dsida Jenőről – [augusztus] 110. p.

HORVÁTH Balázs: A' bohóság láncsora – Szörényi László új könyvéről
– [február] 117. p.

KISS Gy. Csaba: Magyar írók és a prágai-pozsonyi tavasz
– [október] 42. p.

LŐKÖS István: Miroslav Krleža 1922-es torzképe a magyar irodalomról
– [június] 90. p.

STAMLER Ábel: Haza és nagyvilág – Takáts Gyula és Cs. Szabó László le-
velezése – [október] 52. p.

SZÖRÉNYI László: Toldi szerelmei – [február] 6. p.

TAXNER-TÓTH Ernő: A történelmi tudatlanságról és egy remek asszonyról
– [április] 108. p.

TÓTH Erzsébet: A gyermekkórház titkai – [október] 102. p.

JOGTUDOMÁNY, JOGTÖRTÉNET

SZMODIS Jenő: A családfogalom: jogintézmény vagy biológia?

– [február] 17. p.

VÉKÁS Lajos: A magánjogi kodifikációkról – kultúrtörténeti tükröben

– [április] 15. p.

KÉPZŐMŰVÉSZET, MŰVÉSZETTÖRTÉNET

BUKOVSZKI Péter: Egy könyv, amely alapművé válhat – A magyar fotó
1840–1989 – [december] 72. p.

HEGYI Pál: Hazafelé – luminista és transzcendentalista hatások Paál László
fontainebleau-i tájképein – [április] 83. p.

KATONA Anikó: Az art deco plakátművészet Magyarországon
– [október] 92. p.

KODOLÁNYI Gyula: A kő nem hazudik – Gondolatok Ámmer Gergő szob-
rai kapcsán – [augusztus] 93. p.

TEMESVÁRI István Péter: Csontváry és a selyemhernyók – [június] 79. p.

KISEBBSÉGPOLITIKA

BORSI-KÁLMÁN Béla: Az életszagú szakmaiság dicsérete – Egry György
könyvéről – [augusztus] 102. p.

OLT, Reinhard: Magyarok és tiroliak – Bolzano autonóm megye követendő
példája a magyar kisebbségek számára – [április] 58. p.

KÖSZÖNTÉS

GRÓH Gáspár: Ágh István köszöntése – [június] 122. p.

KODOLÁNYI Gyula: Kóda a 80. születésnapra – Egy Ágh István-esszéhez
– [június] 124. p.

KÜLPOLITIKA

BENYHE István: Magyarország helyzete és ami abból következik – 1. rész
– [október] 23. p.

BENYHE István: Magyarország helyzete és ami abból következik – 2. rész
– [december] 32. p.

JESZENSZKY Géza: A magyar külpolitika kívánatos útja
– [október] 31. p.

JESZENSZKY Géza: Mi lett a magyar–ukrán barátságból?
– [december] 96. p.

MARTONYI János: Egy szolgálat története – Trócsányi László új könyvéről
– [április] 95. p.

TRÓCSÁNYI László: Monnet, de Gaulle és a poszt-globális kihívások Mar-
tonyi János világgképében – [október] 13. p.

LEVÉL

VERESS Dániel: Levél Molnár Józsefhez – [október] 62. p.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

HORVÁTH Balázs: „Itt a keszthelyi zöld parton emelkedik a csendes
helicon” – Cséby Géza Festetics-monográfiájáról – [október] 100. p.

NAPLÓ, EMLÉKIRATOK

- BÖHM Vilmos: A front fölbomlása – [augusztus] 91. p.
 KOZMA Miklós: Napló (részlet) – 1. rész – [április] 47. p.
 KOZMA Miklós: Napló (részlet) – 2. rész – [június] 43. p.
 KOZMA Miklós: Napló (részlet) – 3. rész – [augusztus] 29. p.
 VASAS Géza: A naplóíró Kozma Miklós – [április] 43. p.

POLITIKA, POLITOLÓGIA, POLITIKAI FILOZÓFIA

- BALÍK, Stanislav: A normális élethez való jog – [február] 33. p.
 BRENNER János: A kancellár ősze – Választások előtt és után
 – [december] 91. p.
 BRENNER János: Különös kormányalakítás – [április] 112. p.
 EGEDY Gergely: A középosztály küldetése – Kornis Gyula a kultúrpolitika feladatáról – [június] 32. p.
 ENTZ Géza: Ariadne fonala – [február] 3. p.
 ERDŐDY Gábor: Nemzeti gondolat és európai elkötelezettség – Kónya Imre Adalbert-díja – [február] 130. p.
 GRÓH Gáspár: Választások 2018 – [június] 3. p.
 PARSONS, Nicholas T.: Kétszeres hurrá Jánisz Varufakisznak!
 – [december] 59. p.
 POGRÁNYI LOVAS Miklós: Russell Kirk kultúrafilozófiájának alapvonásai
 – [augusztus] 59. p.
 S. KIRÁLY Béla: Molnár Tamás szellemi végrendeletéről, és annak román visszhangjáról – [október] 85. p.
 SZMODIS Jenő: A civil nemzetpolitika sajátosságairól
 – [október] 79. p.

PSZICHOLÓGIA, VALLÁSPSZICHOLÓGIA

CSERÉP Csongor: Meditatív gyakorlatok a szekuláris Európában

– [február] 54. p.

SÜLE Ferenc: A gyermekáldás hét útja – [április] 66. p.

SZOCIOLÓGIA, SZOCIOGRÁFIA, VALLÁSSZOCIOLÓGIA

JUHÁSZ Antal: „Ha este mögkoppasztják, reggelre kitollasodik” – Tanyai életutak – [június] 101. p.

SNOPEK, Jerzy: Lengyelország a keresztény Európában – A vallásosság a popkultúra árnyékában – [június] 61. p.

TÖRTÉNELEM

GRATZ Gusztáv: Összeomlás – [október] 89. p.

GYULAI György: Fél évszázada... 1968. – [december] 17. p.

HAKLIK Norbert: Éneklő manzárdok, avagy Miedzianka új élete
– [április] 98. p.

JESZENSZKY Géza: Horthy és a magyar zsidók deportálása
– [február] 64. p.

KÁVÁSSY János Előd: Arra alkalmasabb idők – Adalékok Ronald Reagan
és Kádár János az 1980-as évek közepén elmaradt csúcstalálkozásához
– [augusztus] 6. p.

M. SZEBENI Géza: Budapest–Párizs: Trianon után (1933–1944) 2. rész
– [február] 76. p.

M. SZEBENI Géza: Budapest–Párizs: Trianon után (1933–1944) 3. rész
– [április] 33. p.

MIKES Imre: Kolozsvár, 1918. december 22. – [december] 70. p.

- MISKOLCZY Ambrus: Erdély két története – Lucia Boia 1918. december 1-jéről – [április] 53. p.
- MISKOLCZY Ambrus: Mit jelent Erdély a román nemzettudatban? – Miért lett román nemzeti ünnep december elseje? – [december] 6. p.
- MISKOLCZY Ambrus: Széchényi Ferenc perújrafelvétele – [június] 7. p.
- SZEKÉR Nóra: A történelmi fogalmak és Mester Miklós életútja – [augusztus] 40. p.
- SZILVAY Gergely: Hazatérő erdélyi magyar arisztokraták – [április] 77. p.

TÖRTÉNELEMFILÓZÓFIA

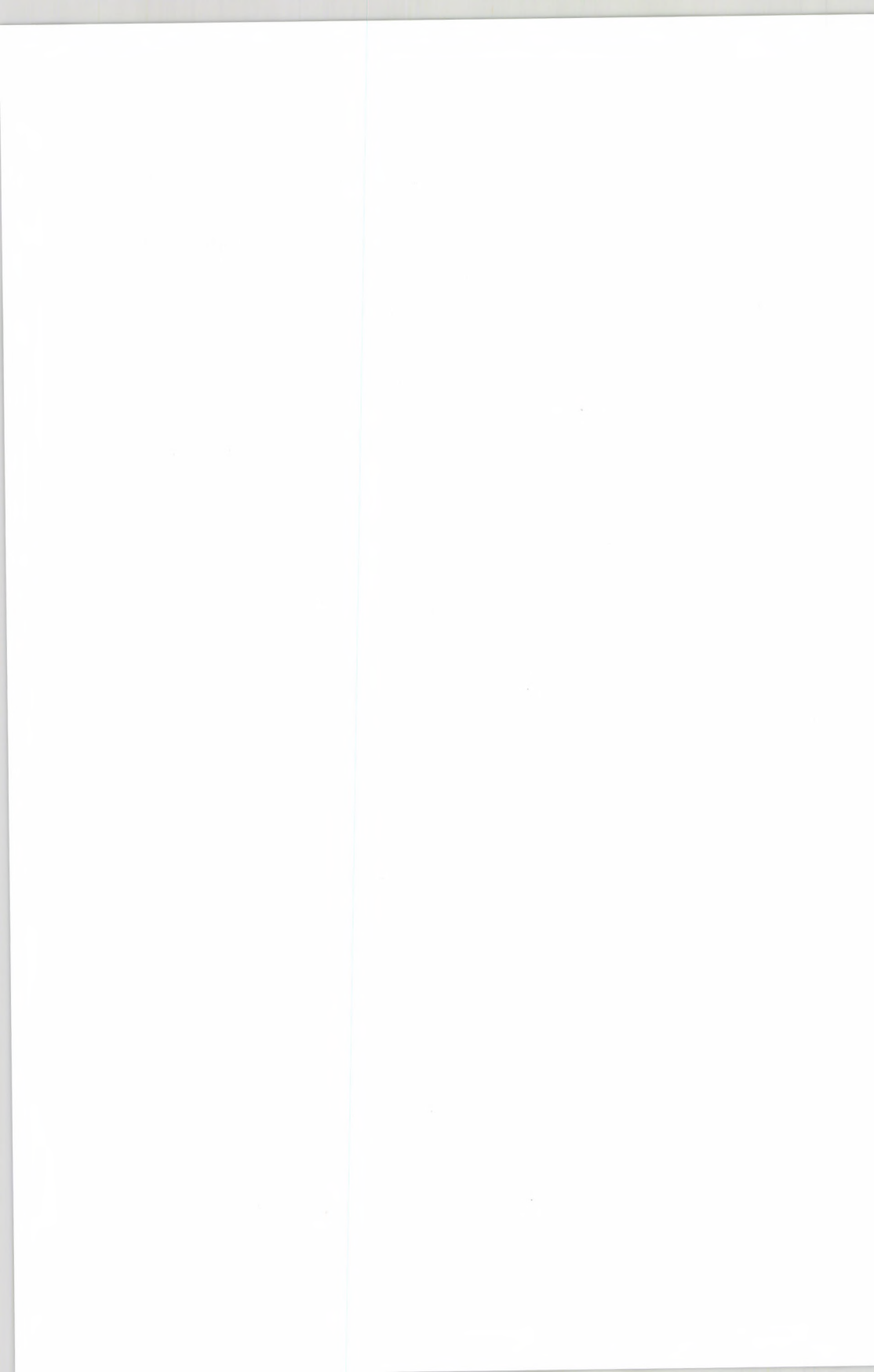
- KÖRMENDY Lajos: Társadalom és időkép – A múlt és jövő nélküli posztmodern ember – 1. rész – [június] 65. p.
- KÖRMENDY Lajos: Társadalom és időkép – A múlt és jövő nélküli posztmodern ember – 2. rész – [augusztus] 73. p.

VALLÁSFILOZÓFIA

- MEZEI Balázs: A vallásról a 20. század magyar filozófiájában – Pauler Ákos, Brandenstein Béla, Gondos László – [augusztus] 48. p.

ZENETÖRTÉNET

- BERLÁSZ Melinda: Hazatérőben – Veress Sándor emlékkiállítás az MTA Zenetörténeti Múzeumában – [augusztus] 84. p.

A MAGYAR SZEMLE SZERZŐI BETŰRENDES MUTATÓJA

2018

- ADY Endre: Az új militarizmus – [február] 115. p.
- BABITS Mihály: Húsvét előtt – [április] 93. p.
- BALÍK, Stanislav: A normális élethez való jog – [február] 33. p.
- BENYHE István: Magyarország helyzete és ami abból következik – 1. rész
– [október] 23. p.
- BENYHE István: Magyarország helyzete és ami abból következik – 2. rész
– [december] 32. p.
- BERLÁSZ Melinda: Hazatérőben – Veress Sándor emlékkiállítás az MTA
Zenetörténeti Múzeumában – [augusztus] 84. p.
- BÖHM Vilmos: A front fölbomlása – [augusztus] 91. p.
- BORSI-KÁLMÁN Béla: Az életszagú szakmaiság dicsérete – Egry György
könyvéről – [augusztus] 102. p.
- BOTOS Katalin: Kapitalizmus, pénzügyek, demokrácia – Egy kis gazdaság-
történet – [február] 42. p.
- BRENNER János: A kancellár ősze – Választások előtt és után
– [december] 91. p.
- BRENNER János: A Luther-év után – egy katolikus reminiszcenciái
– [február] 94. p.
- BRENNER János: Különös kormányalakítás – [április] 112. p.
- BUKOVSZKI Péter: Egy könyv, amely alapművé válhat – A magyar fotó
1840–1989 – [december] 72. p.

- CSABA László: Számadás – Bod Péter Ákos új kötetéről – [december] 86. p.
- CSÁTH Géza: Napló (részlet) – 1915. május 4. – [február] 115. p.
- CSERÉP Csongor: Meditatív gyakorlatok a szekuláris Európában
– [február] 54. p.
- DURAY Miklós: Herczegh Géza emléke és utóélete szülőföldjén
– [december] 27. p.
- EGEDY Gergely: A középosztály küldetése – Kornis Gyula a kultúrpolitika feladatáról – [június] 32. p.
- EKERT Mária: Az angolkisasszonyokról – Ward Mária rendje a 21. század hajnalán, Magyarországon – [február] 87. p.
- ENTZ Géza: Ariadne fonala – [február] 3. p.
- ENTZ Géza: Gondolatok 1918 őszének centenáriumán – [október] 3. p.
- ERDŐDY Gábor: Nemzeti gondolat és európai elkötelezettség – Kónya Imre Adalbert-díja – [február] 130. p.
- GRATZ Gusztáv: Összeomlás – [október] 89. p.
- GRÓH Gáspár: Ágh István köszöntése – [június] 122. p.
- GRÓH Gáspár: Okkupáció, 1968 – [augusztus] 3. p.
- GRÓH Gáspár: Szélgjegyzetek egy fontos regényhez – Nadas Péter: Világító részletek – 1. rész – [október] 67. p.
- GRÓH Gáspár: Szélgjegyzetek egy fontos regényhez – Nadas Péter: Világító részletek – 2. rész – [december] 44. p.
- GRÓH Gáspár: Választások 2018 – [június] 3. p.
- GRÓH Gáspár: „Széppé tenni a földet...” – Kabán Annamária és Mózes Huba tanulmányai Dsida Jenőről – [augusztus] 110. p.
- SZILÁGYI István: Külön világot járok – Gróh Gáspár interjúja [október] 7. p.
- GUITMAN Barnabás: Bártfa reformációja fél évezred távlatából az elmélet és a források tükrében – [június] 48. p.
- GYULAI György: Fél évszázada... 1968. – [december] 17. p.
- HAKLIK Norbert: Éneklő manzárdok, avagy Miedzianka új élete
– [április] 98. p.
- HEGYI Pál: Hazafelé – luminista és transzcendentalista hatások Paál László fontainebleau-i tájképein – [április] 83. p.

- HORVÁTH Balázs: „Itt a keszthelyi zöld parton emelkedik a csendes helicon” – Cséby Géza Festetics-monográfiájáról – [október] 100. p.
- HORVÁTH Balázs: A’ bohóság láncsora – Szörényi László új könyvéről – [február] 117. p.
- JESZENSZKY Géza: A magyar külpolitika kívánatos útja – [október] 31. p.
- JESZENSZKY Géza: Horthy és a magyar zsidók deportálása – [február] 64. p.
- JESZENSZKY Géza: Mi lett a magyar–ukrán barátságból? – [december] 96. p.
- JUHÁSZ Antal: „Ha este mögkoppasztják, reggelre kitollasodik” – Tanyai életutak – [június] 101. p.
- KATONA Anikó: Az art deco plakátművészet Magyarországon – [október] 92. p.
- KÁVÁSSY János Előd: Arra alkalmasabb idők – Adalékok Ronald Reagan és Kádár János az 1980-as évek közepén elmaradt csúcstalálkozójához – [augusztus] 6. p.
- KISS Gy. Csaba: Magyar írók és a prágai-pozsonyi tavasz – [október] 42. p.
- KODOLÁNYI Gyula: A kő nem hazudik – Gondolatok Ámmer Gergő szobrai kapcsán – [augusztus] 93. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Élni a nemzetet – 80 éve született Granasztói György – [április] 3. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Entz Géza arcai – [február] 126. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Grünewald, Burke és Illyés – Halál, feltámadás, és a lélek hangjai – [december] 3. p.
- KODOLÁNYI Gyula: Kóda a 80. születésnapra – Egy Ágh István-esszéhez – [június] 124. p.
- KÖRMENDY Lajos: Társadalom és időkép – A múlt és jövő nélküli posztmodern ember – 1. rész – [június] 65. p.
- KÖRMENDY Lajos: Társadalom és időkép – A múlt és jövő nélküli posztmodern ember – 2. rész – [augusztus] 73. p.
- KOZMA Miklós: Napló (részlet) – 1. rész – [április] 47. p.
- KOZMA Miklós: Napló (részlet) – 2. rész – [június] 43. p.
- KOZMA Miklós: Napló (részlet) – 3. rész – [augusztus] 29. p.

- KUNCZ Aladár: Fekete kolostor (részlet) – [február] 116. p.
- LŐKÖS István: Miroslav Krleža 1922-es torzképe a magyar irodalomról
– [június] 90. p.
- LUDMANN Mihály: 150 éve született Árkay Aladár – [június] 114. p.
- LUDMANN Mihály: A modernség és a nemzeti hagyomány építészete: Medgyaszay István – [február] 120. p.
- LUDMANN Mihály: Csete György és Csete Ildikó emlékezete
– [augusztus] 97. p.
- LUDMANN Mihály: Építészek a nagy háborúban – Zrumecky Dezső és Mende Valér – [december] 79. p.
- LUDMANN Mihály: Sándy Gyula emlékezete – [október] 107. p.
- LUDMANN Mihály: Szakrális építészet a szocializmus időszakában – Csaba László alkotásai – [április] 101. p.
- M. SZEBENI Géza: Budapest–Párizs: Trianon után (1933–1944) 2. rész
– [február] 76. p.
- M. SZEBENI Géza: Budapest–Párizs: Trianon után (1933–1944) 3. rész
– [április] 33. p.
- MARTONYI János: Egy szolgálat története – Trócsányi László új könyvéről
– [április] 95. p.
- MEZEI Balázs: A vallásról a 20. század magyar filozófiájában – Pauler Ákos, Brandenstein Béla, Gondos László – [augusztus] 48. p.
- MIKES Imre: Kolozsvár, 1918. december 22. – [december] 70. p.
- MISKOLCZY Ambrus: Erdély két története – Lucia Boia 1918. december 1-jéről – [április] 53. p.
- MISKOLCZY Ambrus: Mit jelent Erdély a román nemzettudatban? – Miért lett román nemzeti ünnep december elseje? – [december] 6. p.
- MISKOLCZY Ambrus: Széchényi Ferenc perújrafelvétele
– [június] 7. p.
- MÓRICZ Zsigmond: Uraim, nyugalom – [június] 112. p.
- OLT, Reinhard: Magyarok és tiroliak – Bolzano autonóm megye követendő példája a magyar kisebbségek számára – [április] 58. p.

- ORBÁN Viktor: Szolgálat és hűség – Barsiné Pataky Etelka búcsúztatása
– [április] 6. p.
- O’SULLIVAN, John: Egy „veszélyes ember” esszéi – Granasztói György
gondolataihoz – [április] 9. p.
- PARSONS, Nicholas T.: A magyarok és a reformáció – Az Ige-Idők – A re-
formáció 500 éve című kiállítás alkalmából – [február] 100. p.
- PARSONS, Nicholas T.: Kétszeres hurrá Jánisz Varufakisznak!
– [december] 59. p.
- POGRÁNYI LOVAS Miklós: Russell Kirk kultúrafilozófiájának alapvonásai
– [augusztus] 59. p.
- REMÉNYIK Sándor: Magányos cipruság – Tisza István ravatalára
– [október] 91. p.
- S. KIRÁLY Béla: Molnár Tamás szellemi végrendeletéről, és annak román
visszhangjáról – [október] 85. p.
- SÁRKÖZI Mátyás: Atyai jó barátom, Szabó Zoltán – [augusztus] 118. p.
- SNOPEK, Jerzy: Lengyelország a keresztény Európában – A vallásosság a
popkultúra árnyékában – [június] 61. p.
- STAMLER Ábel: Haza és nagyvilág – Takáts Gyula és Cs. Szabó László le-
velezése – [október] 52. p.
- SÜLE Ferenc: A gyermekáldás hét útja – [április] 66. p.
- SZEKÉR Nóra: A történelmi fogalmak és Mester Miklós életútja
– [augusztus] 40. p.
- SZILVAY Gergely: Hazatérő erdélyi magyar arisztokraták – [április] 77. p.
- SZMODIS Jenő: A civil nemzetpolitika sajátosságairól – [október] 79. p.
- SZMODIS Jenő: A családfogalom: jogintézmény vagy biológia?
– [február] 17. p.
- SZÖRÉNYI László: Toldi szerelmei – [február] 6. p.
- TAXNER-TÓTH Ernő: A történelmi tudatlanságról és egy remek asszonyról
– [április] 108. p.
- TEMESVÁRI István Péter: Csontváry és a selyemhernyók – [június] 79. p.
- TÓFALVI Zoltán: Koldusok országa? – [október] 115. p.
- TÓTH Erzsébet: A gyermekkórház titkai – [október] 102. p.

- TÓTH Klára: A Gulág sápadt tébolya – Szász Attila filmjéről
– [április] 106. p.
- TÓTH Klára: Nemet mondani a közönyre – Domokos János: A te neved
– [október] 113. p.
- TÓTH Klára: Őrizd az embert – Kósa Ferenc születésnapjához
– [augusztus] 115. p.
- TÓTH Klára: Tűz volt, babám – Milos Forman halálára – [június] 119. p.
- TRÓCSÁNYI László: Monnet, de Gaulle és a poszt-globális kihívások Mar-
tonyi János világképében – [október] 13. p.
- VASAS Géza: A naplóíró Kozma Miklós – [április] 43. p.
- VÉKÁS Lajos: A magánjogi kodifikációkról – kultúrtörténeti tükrökben
– [április] 15. p.
- VELIKY János: A Kelet Népe-vita és Széchenyi politikai iránya – 1. rész
– [április] 25. p.
- VELIKY János: A Kelet Népe-vita és Széchenyi politikai iránya – 2. rész
– [június] 21. p.
- VELIKY János: A Kelet Népe-vita és Széchenyi politikai iránya – 3. rész –
[augusztus] 20. p.
- VERESS Dániel: Levél Molnár Józsefhez – [október] 62. p.

